

Hva skjer i Indre Agder?

Appropriasjon i utmarka – hvordan vindkraftutbygging utfordrer lokalhistoriske forståelser av eiendomsrett

HELLE QVALE RINGEREIDE

VEILEDER

Ove Skarpenes

Universitetet i Agder, 2024

Fakultet for samfunnsvitenskap

Institutt for sosiologi og sosialt arbeid

Emnekode: ME-522

Sammendrag

Dette masterprosjektet dreier seg om hvordan eiendomsrettigheter i utmarka i Indre Agder blir forstått. Prosjektet søker å vise hvordan eiendomsrettigheter til naturen kom til uttrykk som kulturelt forankrede normer og verdier for omtrent 100 år siden. Dette gjøres ved å analysere vitneutsagn i det historiske dokumentet 'Høyfjellskommisjonen' fra 1913. Videre ønsker jeg å belyse hvilke verdier og normer som støtter opp under dagens forståelser av eiendomsrett til utmarka, ved å intervju personer som er motstandere av vindkraft. Informantene kommer fra bygder i Indre Agder hvor vindkraftutbygging har vært eller er aktuelt. Jeg diskuterer også utviklingen over tid, med særlig fokus på å undersøke om og eventuelt hvordan en markedsliberal forståelse av eiendomsrettigheter er i konflikt med tradisjonell bruk og forståelse av utmarka i de aktuelle områdene. Funnene indikerer at både det lokale perspektivet, hvor stedsspesifikke normer for eiendomsrett og bruk av naturen utfordres, og historisk forankrede lokale særtrekk gradvis skyves til side. Det analytiske rammeverket inkluderer sosiologiske teorier om ulike dimensjoner ved eiendom, normer og sosial integrasjon. Funnene vurderes også i lys av et strukturelt teoretisk rammeverk for kapitalens akkumulasjonsstrategier.

Abstract

This master's project explores how property rights in the outfields of Indre Agder are understood. It aims to demonstrate how property rights to nature were expressed as culturally anchored norms and values approximately 100 years ago by analyzing witness statements in the historical document 'Høyfjellskommisjonen' from 1913. Additionally, I seek to identify the values and norms that underpin contemporary understandings of property rights in the outfields by interviewing people who oppose wind power development. These informants are from villages in Indre Agder where wind power projects have been or are being considered. Furthermore, I examine the evolution of these understandings over time, with a particular focus on whether and how a market-liberal view of property rights conflicts with traditional uses and perceptions of the outfields in these areas. The findings suggest that both the local perspective, which includes site-specific norms for property rights and the use of nature, and historically rooted local characteristics are being increasingly marginalized. The analytical framework incorporates sociological theories on various dimensions of property, norms, and social integration. The findings are also evaluated in light of an structural theoretical framework for capital accumulation strategies.

Forord

Denne masteroppgaven markerer slutten på en lengre reise enn opprinnelig planlagt. Etter flere år med prosjektet liggende på hylla, har jeg endelig klart å bringe arbeidet i havn. Det er med kriblende mage jeg nå presenterer resultatet! Prosessen har hatt sine oppturer og nedturer, men nå som tiden endelig var moden og muligheten til å prioritere dette arbeidet over andre aspekter av livet bød seg, har det vært utrolig givende å fordype seg i dette emnet.

Jeg ønsker å takke alle som på ulike måter har støtta og oppmuntra meg gjennom denne prosessen. En spesiell takk går til Silje, Hilde og Pappa, som har lest, kommentert, vaska språket og retta kommafeil. Å kunne låne deres skarpe blikk og kloke hoder har gjort arbeidet mindre ensomt og teksten betydelig mer presentabel.

En særlig stor takk går til min veileder, Ove. Takk for at du tok deg bryet med å fortsatt veilede meg, selv etter flere mislykka forsøk på å ferdigstille oppgaven. Du har vært en uvurderlig rådgiver og sparringspartner, og jeg har alltid sett fram til veiledningstimene! Det er gull verdt.

Det har vært en lang, spennende og krevende prosess, og nå ser jeg frem til nye utfordringer og muligheter. Jeg håper de neste månedene byr på mange turer på heia i Indre Agder og minimalt med timer foran PC-skjermen!

God lesing!

Innhold

Sammendrag	2
Abstract	2
Forord	3
Innhold	4
1. Innledning	6
1.1 Vindkraftutbygging – stoda i dag.	6
1.1.1 Vindkraft og lokal motstand i Indre Agder	7
1.2 Problemstilling	8
1.3 Tematisk beslektet forskning.....	10
1.3.1 Aksept og motstand	10
1.3.2 Tradisjonelle verdier knytta til eierskap.....	10
1.3.3 Marked og stat	12
1.4 Oppsummering	13
2. Historisk kontekst	14
2.1 Grensdragning i utmarka – en historiefortelling	14
2.1.1. Tradisjonelle rettigheter i utmarka – bruk før eie.....	16
2.1.2 Videre formalisering og privatisering	19
2.1.3 Småbrukenes bortgang	19
2.1.4 Oppsummering	20
3. Teoretisk kontekst	21
3.1 Makt og avmakt	21
3.2 Å eie og å ikke eie.....	22
3.2.1 Et knippe ulike rettigheter	26
3.3 Normer og sosiale bånd	28
3.3.1 Stedets betydning for sosiale forhold og politikk	28
3.3.2 Samhold og mening.....	29
3.4 Kapitalisme, imperialisme og stat	30
3.4.1 Staten som kapitalens fasilitator og beskytter	31
3.4.2 Akkumulasjon gjennom frarøvelse	32
4. Design, metode og data	35
4.1 Forsker-posisjonen.....	35
4.2 Metodetriangulering	36
4.3 Dokumentstudie	36
4.3.1 Kildekritikk	37
4.3.2 Analyse.....	38
4.4 Intervjuer.....	39
4.4.1 Utvalg	40
4.4.2 Etske vurderinger.....	40
4.4.3 Gjennomføring av intervju	42
4.4.4 Etterarbeid og analyse	43
4.5 Kvalitetsvurderinger.....	45

5. Høyfjellskommisjonen: utmarka som kamparena, tidlig 1900-tall.....	48
5.1 Subjekt og objekt: Hvem kan eie? Hva kan eies?	49
5.1.1 Ordet almenning kjendes ikke i Sæterdalssproget	50
5.1.2 Staten på behørig avstand	51
5.2 Hvem trenger tillatelse?.....	52
5.2.1 Vilde nogen ha sig et dyr i disse heier, gik han op og skjøt sig et	52
5.2.2 Da man begyndte at sælge heierne, blev det forbi med den frie jagt i fjeldet	55
5.2.3 Sentralisering av kontroll	58
5.3 Høyfjellskommisjonen syntetisert	59
6. En stadig kamp mellom lokal kontroll og kapitalismens inntog i utmarka, 2024	60
6.1 Hvem kan eie heia i 2024?.....	60
6.1.1 Vi har mistet heia, og det er jeg ikke alene om å mene	60
6.2 Bruken av utmarka.....	62
6.2.1 Som det alltid har vært	62
6.2.2 Gift og dritt.....	63
6.2.3 Skjæringer og fyllinger og fryktelig med støy.....	64
6.2.4 For jordbruket er jo ikke veldig mye å bli rik på	65
6.3 Hvem setter grenser i 2024?.....	67
6.3.1 Ellers kunne du ikke få levd i hop.....	67
6.3.2 De får det jo litt nærmere innpå seg.....	68
6.3.4 Men altså bøndene kunne ikke bare skrape litt av overflata!	70
6.3.5 Det blir alltid, alltid tommel opp.....	73
6.3.6 Bare triksing og miksing	74
6.4 Vindkraftmotstandernes refleksjoner syntetisert	76
7. Diskusjon: motstand mot lukking av heia, fra 1913 til 2024	77
7.1 Å praktisere utmarkas normer og verdier	77
7.1.1. Likheter og endringer over tid	79
7.3 Frarøvelsen	80
8.1 Oppsummering av hovedfunn	82
8.2 Nye spørsmål reiser seg.....	83
8. Litteratur	85
9. Vedlegg	90
Vedlegg 1: Intervjuguide	90
Vedlegg 2: Informasjonsskriv og samtykkeerklæring	93
Vedlegg 3: Godkjenning fra Sikt.....	97
Vedlegg 4: Eksempel på empirinær koding av Høyfjellskommisjonen i skjema	98
Vedlegg 5: Eksempel på empirinær koding av intervjuer i skjema	101

1. Innledning

Siden slutten av 1990-tallet har utvikling og utbygging av vindkraft vært på den politiske dagsorden i Norge (Vasstrøm & Lysgård, 2020, p. 1). Gjennom 2010-tallet økte statens ambisjoner og insentiver til utvikling av vindkraftanlegg, og i 2020-2021 nådde utbygginga et toppunkt med 22 nye vindkraftanlegg som ble satt i gang (Kraftlandet, 2023). Satsinga på vindkraft på land har ikke gått upåakta hen i de lokalsamfunnene som berøres. Mange lokalmiljøer, også på Agder, er prega av konfliktene som har vært og er en følge av vindkraftanleggene. Selv om utbygginga nå i 2024 har stått i bero i et par år, har innbyggerne i bygder som er aktuelle for vindkraft ikke falt til ro.

1.1 Vindkraftutbygging – stoda i dag.

Vindkraftprosjekter som over lengre tid hadde ligget på is på tross av vedtatt konsesjon for utbygging, skjøt fart mot slutten av 2010-tallet. Akselerasjonen skjedde i stor grad fordi en ordning med «grønne sertifikater» som sikrer subsidier til vindkraftprodusenter ikke lenger ville være tilgjengelig etter 2021. I tillegg la NVE i april 2019 fram et forslag til «Nasjonal ramme for vindkraft» (NVE, 2019). Ramma inneholdt blant annet et kart med forslag om 13 områder i Norge som skulle være godt egnet for vindkraft. Store områder på Agder var inkludert i ramma. Ambisjonen for denne var blant annet å dempe konfliktene om tema. Dette skjedde ikke. Derimot, tente nasjonal ramme for vindkraft en kraftig debatt i både berørte kommuner og nasjonalt. NVE mottok mer enn 5000 høringssvar, og det hele endte med at forslaget ble trukket tilbake (Vasstrøm & Lysgård, 2020, p. 2).

I den Norske befolkningen har støtten til vindkraftutbygging på land vært svingende. Før 2014 hadde vind som fornybar energikilde stor oppslutning, men fra 2014 sank støtten og nådde et bunnivå i 2021. Nå kan det se ut som at vinden på ny har snudd, og at motstanden mot vindkraft på land ikke lenger er i flertall (Tvinnereim, Gregersen, & Faleide, 2023). Denne stigende positive innstillinga kan i noen grad være drevet av seinere års rekordhøye strømpriser, og en offentlig debatt som gjerne setter søkelys på økt elektrisitetsbehov. Debatten rundt vindkraft er preget av usikkerhet og uenighet om grunnleggende premisser både når det gjelder miljømessig effekt, den enkelte kommunes gevinst, hva krafta skal brukes til, hvorvidt vi trenger ny kraft osv.

Denne aktualitetsmiksen har tidvis skapt et mer eller mindre eksplosivt debattklima der åpenbart ulike og motstridende interesser og verdier stilles opp mot hverandre. Tradisjonelle

aktører som Naturvernforbundet og DNT har engasjert seg i spørsmålet, men i tillegg til disse har det dukka opp mer eller mindre velorganiserte protestbevegelser – både nasjonale og lokale.

I oktober 2021 falt en dom fra Høyesterett som slo fast at to vindkraftanlegg, Storheia og Roan vindkraftverk på Fosen i Trøndelag, krenker Samenes rettigheter til å utøve kulturen sin gjennom reindrift i området (Høyesterett, 2021). I forbindelse med nettopp denne saken var det spesielt stort engasjement fra både politikerhold, media og fra aktivister fra hele landet.

Vindkraftverkene på Fosen sto ferdig bygget i 2019 og 2020, og byggeprosessen hadde blitt både påbegynt og ferdigstilt mens reindrifteierne arbeida med klagesaken både i byråkratiet og i domstolene. Etter flere års protester, også i etterkant av høyesterettsdommen, godtok reieneierne et forlik med staten og Roan Vind. Fosen-saken har vært et eksempel på i hvilken grad vindkraftutbygginga på land har en evne til å engasjere og mobilisere protest både lokalt og nasjonalt.

1.1.1 Vindkraft og lokal motstand i Indre Agder

På tross av at NVEs forslag til nasjonal ramme for vindkraft ble trukket i 2019, har vi sett utbygging av flere vindkraftanlegg på Agder siden da. Lindesnes vindpark i 2019 (2 turbiner), Buheii vindpark i 2020 (19 turbiner) og Tonstad vindpark i 2021 (51 turbiner). Både Buheii og Tonstad vindpark ligger i heiområdene som omkranser Sirdal, som har vært et sentrum for konfliktene rundt vindkraft som har utspilt seg på Agder. I Sirdal er det pr d.d. flere nye vindkraftverk under planlegging (Jøssang & Holmen, 2024). Også andre områder har vært aktuelle for utbygging. Dette gjelder blant annet Hægebostad, Åseral og Lyngdal kommuner i gamle Vest-Agder, har vært vurdert, i tillegg til Birkenes og Lillesand kommuner i gamle Aust-Agder.

Lokalbefolkninga i de nevnte kommunene er, som resten av befolkninga, splitta i synet på vindkraftutbygging. Enkelte grunneiere har tjent gode penger på å la utmarka si bygges ut og er derfor positive til inngrepene, mens andre følger argumentasjonen som påpeker behovet for mer kraft, billigere strøm, og et ønske om fortgang på overgangen til fornybar energi. En del lokale motstandere mot vindkraftutbygging har vært synlige i media og aktive med mobiliseringsarbeid i sosiale medier. Flere protestaksjoner og folkemøter har blitt arrangert gjennom sosiale medier. Facebook-grupper og -sider som «Nei til vindkraft i Sirdal og Lund», «Nei til vindmøller i Kvinesdal» og «Nei til vindmøller i Åseral, ja til å bevare fjellparadiset» har flere tusen følgere/medlemmer og tidvis stor aktivitet.

Lokalsamfunn er, gjennom kommunene, i stor grad vant til å ha kontroll over egne arealplaner. I tilfellet med kraftutbygging har det ikke vært på samme vis. Der har det vært sentrale myndigheter gjennom NVE, som har gitt konsesjoner til utbygging til kraftformål, med formell beslutningsmyndighet i Olje- og energidepartementet. I alle kommuner på Agder med arealer som var inkludert i NVEs ramme fra 2019, har lokale kommunestyre vedtatt at de ikke ønsker videre utbygging av vindturbinparker. Nå som spørsmålet igjen er på trappene, vil kanskje nye kommunestyre allikevel måtte ta stilling til saken. Kommunene fikk, sommeren 2023, også en økt kontroll over eventuell utbygging i heiområder. Etter juni 2023 er det ikke lenger tillatt å gi konsesjon for utbygging i områder der det ikke foreligger reguleringsplan fra kommunens side. Dette gir kommunene rom til å «frede» aktuelle områder ved å regulere dem til annet formål enn industri.

1.2 Problemstilling

I sosiologi studerer vi hvordan mennesker ordner seg når de går sammen i grupper, og hvordan ulike grupper fungerer. Hvilke sosiale ordninger og institusjoner regulerer folks liv? En institusjon som i den ikke-marxistiske sosiologien i noen grad har blitt neglisjert eller ofte tatt for gitt, men som like fullt er en fundamental institusjon i alle samfunn, er eierskap. I marxistiske analyser av den politiske økonomien, har eiendom og eiendomsrett naturlig nok vært viktige dimensjoner. Her finnes det en lang tradisjon i internasjonal sosiologi, og også nasjonalt har vi hatt en gruppe forskere som har holdt denne tradisjonen ved like. I tidsskriftet *Vardøger* har det siden 1969 vært publisert empiriske, kritisk-marxistiske analyser av sentrale samfunnsendringer, og tidsskriftet har også hatt viktige bidrag fra sosiologer. I tillegg har eierskap vært viktig hos norske historikere, blant annet har Francis Sejersteds begrep om demokratisk kapitalisme stått sentralt (Sejersted, 2002). Den norske moderniseringsprosessen var kjennetegnet av mange små foretak, ikke store kapitalister (slik som f.eks. i Sverige), og dette manglende finansielle storborgerskapet har preget framveksten av det egalitære Norge (Sejersted, 2002). Sentrale bidrag fra den forrige maktutredningen omhandler endringer i kapitalsammensetninger og eierforhold i Norge (Engelstad, 2003). Til tross for disse bidragene, tror jeg likevel det er riktig å si at eierskap og eiendomsrett ikke er det mest sentrale i dagens norske sosiologi. Ser vi på siste utgave av *Det norske samfunn* fra 2022, finnes det et kapittel om boligmarkedet, men det er så vidt jeg kan se den eneste bidraget som direkte diskuterer eiendomsrett.

Eiendomsrett har derimot vært et populært tema hos økonomer og jurister. Disse disiplinene har i hovedsak behandlet eierskap som et dyadisk forhold mellom ting og mennesker – mellom

det som eies og den som eier. Denne dyadiske forståelsen kaster lite lys på de sosiale dimensjonene eiendom og eiendomsrett er fylt med. Eierskap sier åpenbart noe om eierens forhold til objektet, men det har også konsekvenser for forholdet mellom eier og andre medlemmer av samfunnet. Muligheten til å kontrollere, styre og dra nytte av ting gir i praksis rom for å gjøre det samme med mennesker.

Både eiendomsstrukturen og aktiviteten i den norske utmarka har gjennomgått store endringer de siste par hundre årene. Utmarka har gått fra å være en i hovedsak lokalt og uformelt regulert ressurs, til å i stor grad være delt og regulert etter juridisk bindende grenser med tilhørende formaliserte rettigheter. Dagens industribygging i utmarka har vært et stridstema, og har bydd på protester og konflikt i omkringliggende lokalsamfunn. Tilsvarende går det an å se for seg at tidligere tiders endringer av bruk og eiendomsforhold i utmark også har bragt med seg kontroverser. For å løfte dagens situasjon og konflikter inn i et historisk rammeverk, vil jeg foruten egeninnsamlede data, benytte meg av et historisk dokument som kan bidra til å belyse hvordan lignende konflikter utspilte seg for omtrent 100 år siden.

I 1908 ble det nedsatt en særdomstol som fikk navnet Høyfjellskommisjonen. Deres mandat var å undersøke og avsi dom i saker i saker der det var konflikt mellom statens påstand om eiendomsrett til utmarka og privatpersoners krav om eiendoms- eller bruksrett til samme område. I undersøkelsene ble det foretatt en mengde intervjuer av vitner fra aktuelle bygder, inkludert Agder-bygdene Valle, Bykle, Bygland, Åseral, Tonstad (nedre Sirdal) og Kvæven i Øvre Sirdal. Det er disse intervjuene fra 1913, i tillegg til intervjuer jeg selv har foretatt i 2024, som til sammen utgjør datamaterialet som jeg bygger analysen på.

Problemstillingen jeg utforsker i denne oppgaven er hvordan eiendomsrettigheter i utmarka i Indre Agder blir forstått. Ambisjonen med problemstillingen er tredelt: For det første vil jeg få fram hvordan forståelsen av eiendomsrettigheter i naturen kom til uttrykk som kulturelt forankrede normer og verdier for ca. 100 år siden. Dette gjør jeg ved å analysere vitneutsagnene fra det historiske dokumentet *Høyfjellskommisjonen* fra 1913. For det andre vil jeg vise hvilke verdier og normer som støtter opp under dagens forståelse av eiendomsrett i utmarka Dette er gjort gjennom intervjuer av folk som er motstandere av vindkraft. Informantene er fra bygder i Indre Agder hvor vindkraftutbygging har vært eller er aktuelt. For det tredje diskuterer jeg utviklingen over tid, og jeg vier særlig oppmerksomhet til å undersøke om, og eventuelt hvordan, en markedsliberal forståelse av eiendomsrettigheter er i konflikt med måten utmarka har vært brukt og brukes, og hvordan den forstås i de aktuelle områdene.

1.3 Tematisk beslektet forskning

1.3.1 Aksept og motstand

Etter flere års økende aktualitet og stor oppmerksomhet rundt tema, finnes det i dag en del forskning på motstand mot og/eller aksept av vindkraft. I 2022 publiserte tidsskriftet *Samfunnsøkonomen* en rapport fra en spørreundersøkelse som tok for seg utviklinga av oppslutning for vindkraftutbygging og årsakene til oppslutninga eller motstanden. Rapporten viste en økende motstand mot vindkraft på land fra 2019 til 2022. Kun 12 % av de spurte ønska å bygge ned mer natur enn vi allerede har gjort for å øke energiproduksjonen (Lindhjem, Dugstad, Grimsrud, Kipperberg, & Navrud, 2022, p. 53). Én av faktorene som respondentene vurderte til å ville gi kraftigst utslag på motstand mot vindkraftutbygging, var avstand til møllene. Dette kan sees i sammenheng med et annet funn i samme rapport - den antyder et skille mellom landet som helhet og beboere i Oslo og Rogaland fylker, når det kommer til oppslutning om vindkraftutbygging på land. Innbyggere i Rogaland og særskilt i Oslo, viste seg å være mer positive til vindkraftbygging enn landet som helhet (Lindhjem et al., 2022, pp. 52-53).

En omfattende studie som tar for seg faktorer som påvirker aksept for vindkraft i lokalsamfunn er utført som et samarbeid mellom norske Cicero og Berlin-baserte Environmental Policy Research Centre ved Freie Universität Berlin. Studien ser på ulike regioner i henholdsvis Tyskland, Spania, Italia, Latvia, Polen og Norge, og undersøker hvilke faktorer ved utbygging og innretning av rammeverk for vindkraft som bidrar til å skape eller hindre aksept i lokalbefolkninger (Leiren et al., 2020). Også denne studien peker på *avstand* til vindmøller og *synlighet* som noen av de mest universelt avgjørende faktorene for motstand mot vindkraft. På lik linje med disse kom hensynet til miljø og biodiversitet. I tillegg til de to hovedforklaringene for generering av motstand, identifiserer studien tre faktorer, som på tvers av de utvalgte regionene er tydelig medvirkende til å skape aksept: positive konsekvenser for personlig økonomi, grad av lokalt eierskap over anleggene og den positive effekten det har / vil ha for lokal økonomi. Allikevel viser dataen deres at det er stor variasjon mellom ulike regioner, kontekster og lokalmiljø. Det er derfor i all hovedsak problematisk å generalisere funnene. Studien konkluderer med å vektlegge behovet for å studere egenskapene ved hvert sted og hvert samfunn for å forstå hva som ligger bak aksept eller eventuell motstand mot vindkraft (Leiren et al., 2020, p. 18).

1.3.2 Tradisjonelle verdier knytta til eierskap

I Norge står forskningsinstituttet Rurals for mye av den nyere forskningen på norsk bygdeliv og utvikling. Rurals er stifta av Reidar Almås, en nestor i Norsk bygdesosiologi, og er også i dag en

ressurs i samfunnsgeografisk og sosiologisk forskning på det rurale. I 2021 ble boka «Utmark i Endring» utgitt. Den var et resultat av et prosjekt i regi av Ruralis, som skulle samle forskere og ressurser fra ulike felt for å eksponere sentrale utfordringer i dagens og framtidens utmark. Boka er redigert av Frode Flemsæter (Ruralis) og Bjørn Egil Flø (Nibio).

I kapittel 7 utforsker Flemsæter og Brown hvordan mennesker og samspillet mellom mennesker og dyr sammen har skapt grenser, eiendomsretter og naturbruk i utmarka (Flemsæter & Brown, 2021). Flemsæter og Brown peker blant annet på at for det første, kan tradisjonelt fravær av definisjoner og den språklige nærheten mellom eiendomsrett i innmark og eiendomsrett i utmark, føre til en begrepsmessig sammenfiltrering av hvordan de to arealkategoriene oppfattes. Reguleringer og tradisjoner som har vært ulike men delvis uuttalt, blir behandla med samme juridiske logikk. «Utmarka kan her oppfattast som ei *utviding* av innmarka heller enn eit areal der ein har *rettar som følgje* av innmarkseigedommen» (Flemsæter & Brown, 2021, p. 201).

I samme kapittel beskriver de videre hvordan rettighetene som regulerer utmarka har bevega seg fra innretninger som var tilpassa den praktiske og kollektive bruken av naturen, til et mer individuelt orientert rettighetsregime (Flemsæter & Brown, 2021, p. 209). Utmarka kan nå eies og omsettes på samme måte som innmark. De beskriver hvordan å definere utmark som *uutnytta*, er et viktig steg på veien for å appropriere arealene. I tillegg til det retoriske grepet, å identifisere ressursene som uutnytta, må man bare trekke grenser mot tilstøtende eiendommer for at arealet skal kunne tas i bruk og også være omsettelig i markedet (Flemsæter & Brown, 2021, p. 201). De tolker aktivitet som hyttebygging, utbygging av kraftanlegg, tilrettelegging for friluftsliv i utmarka som avhengige av appropriering av denne sorten for å kunne realiseres.

Hans Sevatdal, beskriver den samme situasjonen som Flemsæter og Brown, men fra et markeds-positivt, økonomisk perspektiv. I sin artikkel i Norsk Geografisk tidsskrift, forklarer han hvordan dagens eiendomsforhold fortsatt står i veien for økonomisk utvikling av utmarksområder (Sevatdal, 2006). Både komplekse eiendomsforhold og enkelte reguleringer fra myndigheters side, skaper ufordelaktige forhold for smidige transaksjoner mellom eiere og entreprenører, og er til hinder for industriell utvikling av utmarka.

Erling Berge utforsker i sin artikkel fra 2006 hvordan verdiene som driver fram arbeid for miljøvern kommer i konflikt med verdiene og behovene som har forma utviklinga av historisk bruk av landarealer og tradisjonelle allmenninger. Han viser hvordan lokalbefolkninga i mange tilfeller, ønsker mer aktivitet i naturen enn hva miljøvernmyndighetene tillater. Lokale behov for inntekter kan skape initiativer til ny bruk av utmark, det være seg motorisert ferdsel, utbygging av

små vannkraftverk eller økt turisme (Berge, 2006, p. 67). Disse ønskene og økonomiske aktivitetene oppfattes av mange som helt essensielle for at lokalsamfunn skal overleve.

1.3.3 Marked og stat

Det finnes en del studier utenfor Norge, som tar for seg forholdet mellom tradisjonelle eiendomsretter og modernisering og privatisering. Den tidligere nevnte Katarina M. Brown, som før var tilknyttet Rurals og i dag er tilknyttet The James Hutton Institute i Skottland, har bidratt til feltet. Gjennom flere studier av rurale områder i Skottland, har hun vist hvordan tradisjonelle verdier og eiendomsinstitusjoner kommer i konflikt med moderne forståelser av det samme, og med en globalisert og stadig ekspanderende økonomi (Brown, 2006, 2007a, 2007b).

Det finnes relativt stor litteratur som beskriver konflikter mellom urbefolkninger og stat angående privatisering av kollektivt eide landområder på det amerikanske kontinentet. Eksempler på dette er Jenny Purnell som dykker ned i landreformene i 1800-tallets Mexico og beskriver hvordan motstanden mot liberaliseringen av eiendomsretter var ikke nødvendigvis kun var motstand mot privat eiendomsrett. En stor andel av områdene det var snakk om, var allerede på et vis privatisert gjennom kultivering av privatpersoner/familier. Hovedkonflikten lå mellom lokalsamfunnene og staten. Det var spørsmål om hvem som skal ha rett til å definere eierskap og hvem som skal ha rett til å begrense bruk eller salg til utenforstående som ofte var driverne for konflikter (Purnell, 1999).

En nyere artikkel fra *Journal of Historical Sociology* tar også for seg urbefolkningas motstandskamp mot nybyggers inntog og medbrakte kapitalistiske eiendomslogikk (Paulson & Tomiak, 2022). Denne artikkelen beskriver hvordan den britiske kolonimakten, regionale myndigheter, individuelle nybyggere og ekstraherende industri har, sammen eller hver for seg, vært aktører i en primitiv akkumulasjon i områder bebodd av urbefolkning. Denne prosessen har vært satt sammen av ulike elementer: tømmer og gruveindustri, landbruk, nybygging, og infrastruktur m.m. har alle bidratt til fordrivelsen og frarøvelsen (eng: *dispossession*) urbefolkninga har opplevd. De trekker også fram effekten det å innføre en ny diskurs for landrettigheter, som legitimerte en ny fordeling og ny type bruk av landområdene, har hatt (Paulson & Tomiak, 2022, p. 157). Frarøvelse eller fordrivelse er til syvende og sist nødvendige forutsetninger for utvida kapitalakkumulasjon (Paulson & Tomiak, 2022, p. 159).

1.4 Oppsummering

Dette masterprosjektet dreier seg blant annet om forståelse av eiendom i form av landressurser og natur. Bortsett fra Ottar Brox sine studier, så har moderne norsk sosiologi som behandler denne tematikken i liten grad fått oppmerksomhet. I Brox siste bok fra 2016 diskuterer han både jordbruk, skogbruk og fiske, og et sentralt poeng hos Brox er at det norske folket i lange perioder nøt godt av at det meste av jordarealet var verdiløst eller kommersielt uinteressant for overklassen i Norge (i motsetning til i mange andre land). Allmenningene som ble stengt, blant annet i Storbritannia, var av stor betydning for folk flest i Norge, inkludert de rike fiskefeltene (Brox, 2016, p. 58). De rike fiskefeltene er ikke tema for denne oppgaven. Her er jeg derimot interessert i hvordan utmarka på land, som i noen grad oppfattes som områder som tilfører et fellesskap, nå stenges eller approprieres. Landressurser har, i sosiologien, ofte blitt forbigått av temaer som arbeid, makt og kapital. Det har blitt foreslått at noe av grunnen til denne neglisjeringen er at landressurser har blitt omtalt, ikke som reell, men fiktiv kapital (Christophers, 2016, p. 136). Arealbundet ressurs som land og hav har ikke samme kvaliteter som annen kapital, i og med at det ikke kan pakkes ned, flyttes og fraktes, men er låst av sted og geografi. Realiteten er likevel den, at landressurser faktisk både kan manipuleres og kjøpes og selges i et marked. Det er heller ingen tvil om at landressurser i mange tilfeller er suksessrike investeringsobjekter som skaper kapitalakkumulasjon (Christophers, 2016, p. 137).

2. Historisk kontekst

For å kunne tolke og forstå konfliktene som preger ulike forståelser av eiendomsrett i naturen, vil det være nødvendig å også legge fram et kunnskapsgrunnlag om den historiske konteksten. For det første kan historien bidra til å belyse hvordan og i hvilken grad utmarka har vært av betydning for befolkninga i Indre Agder. For det andre kan den gi et bredere grunnlag for å forstå beveggrunnene både Høyfjellskommisjonens vitner i 1913 og dagens vindkraftmotstandere handler ut fra. Det er også nødvendig å danne et bilde av de historiske endringene i bruk og eiendomsforhold som har tilrettelagt for de seineste årenes bygging av vindindustri i utmarka.

2.1 Grensedragning i utmarka – en historiefortelling

Om man kaster et blikk på historien, blir det snart klart at det ikke kun er i våre dager at det foregår en dragkamp om eierskap til skogen og fjellet. Lokal bruk, kontroll og eierskap i utmarka har gjentatte ganger, om ikke kontinuerlig, blitt utfordra av privatpersoner, sentrale statsmakter og lokalsamfunn.

Norges befolkning har i århundrer hovedsakelig bestått av småbønder, fiskere og mangesylsere som har livnært seg av det de kunne dyrke på innmarka rundt garden og det de kunne hente ut av ressurser, i form av slått, beite, jakt og tømmer fra omkringliggende utmark¹. Majoriteten har hatt subsistensproduksjon (sjølforsyning) som levevei (Brox, 2016, p. 34). I de fleste områdene i Norge var befolkninga jevnt over fattig, men fattigdommen var i større grad enn i andre land rural, og utarta seg dermed noe annerledes. Der den urbane fattigdommen er konstant og nærmest institusjonalisert, vil en rural fattigdom i større grad være preget av svingninger knyttet til naturressurser, vær og årstider (Brox, 2016, p. 28).

Et særskilt trekk ved Agder var den store andelen selveiende bønder, sammenlignet med mange andre deler av landet, der godseiendommer kunne dekke størsteparten av arealene. I 1820 var

¹ Bruken av begrepet «utmark» har endret seg over tid. Tradisjonelt har det beskrevet marka som ble brukt til beite og slått og hogst og som lå utenfor utmarksgjerdet. Nå brukes begrepet om all mark som ligger utenfor det som i friluftsløven er definert som innmark. Innunder dette er skog, strand høyfjell m.m.

det kun 10% av arealene på Agder som lå under gods, mens i Nord-Norge var tallet 90%, på Vestlandet 40% og i Trøndelag 35% (Bjørkvik & Holmsen, 1972, p. 10). Helt tilbake til 1600-tallet har bondestanden, spesielt i Indre Agder, vært selveiende – de har drevet og levd av egen jord. Det kan tyde på at de både sto friere overfor kirke og adel, og at de kanskje også var økonomisk bedre stilt enn enkelte andre områder av landet (Bjørkvik & Holmsen, 1972, p. 45).

Halvdan Koht danner allikevel et litt annet bilde i det han legger fram i boka *Norsk bondereising*, hans klassiske verk fra 1926. Dette er en tolkning av norske bønders historie fram til 1800-tallet som en kontinuerlig klassekamp (Koht, 1975). Kampen bøndene hadde ført var mot adel, konger, embedsmenn og kirke. Han beskriver en motstandsånd der bondebefolkninga gjennom århundrer yter motstand mot krav og påbud fra ulike overmakter. Han forteller sågar om ulike lokale varianter av *bonderett*, regler basert på lokal sedvane som fortsatt var holdt i hevd inn på 1900-tallet, også med flere eksempler fra Indre Agder (Koht, 1975, pp. 213-214). Han tar for seg en rekke bygdesagn og viser fra ulike deler av landet, som forteller om bøndenes konflikter med, i særskilt grad, embetsfolk. Han skriver «Og alle dei segnene som føddes av striden, vart difor av seg sjølv til klasse-agitasjon. Dei heldt motsetninga til yverklassene levande i sjelene, dei egga til å sette alle evnene inn i striden, dei nørde sjølvtillita, og dei mana til samhelde» (Koht, 1975, pp. 259-260).

Bygdesamfunn på Agder bestod av familier og mennesker som i stor grad arbeida med det samme, til samme tid, for å holde liv i hvert enkelt hushold. Ofte beskrives Agders bygdesamfunn som særskilt egalitære. Selv om det selvsagt også her fantes noe forskjeller mellom folk og mellom gårders ressursgrunnlag, gikk det største skillet mellom gårdbrukere og et mindretall av embedsmenn og andre universitetsutdanna yrker som blant annet lege, prest og lensmann (Hompland, 1984, p. 16). Et annet særtrekk ved jordbruket og eiendomsstrukturen på Agder, var at det har gjennom overføring av eiendom fra en generasjon til en annen foregått en utstrakt oppstyking av eiendommene. For at godene og byrdene skulle deles så likt som mulig mellom arvtakere, ble resultatet at gårdene (som ofte allerede ikke var særlig store) ble delt opp i en rekke små teiger der arvtakere hadde ulike rettigheter på samme areal. Denne praksisen hadde pågått helt siden 1600-tallet på Agder (Sevatdal, Sky, & Berge, 2017, p. 92). Men praksisens videreføring gjennom århundrene må også ses i sammenheng med en befolkningsvekst som på 1800-tallet førte til større økning i mennesker enn i jordbruksvekst, noe som ble håndtert med både oppdeling av jorda og utvandring (Øidne, 1969, p. 215). I sin avhandling *Audnedalen*, beskriver Gabriel Øidne denne utviklinga som «en teigblanding så fantastisk at det nærmer seg det utrolige» (Øidne, 1950, p. 130).

Bondeøkonomien i Indre Agder hadde sin hovedvekt på husholdningen, men mange drev også med binæring innen trevirke og noe gruvearbeid i hundreårene før 1900. Åkerlappene på Agder var små og det var stadig underskudd på kornproduksjon – dette ble importert og måtte fraktes fra kysten. Dette krevde både innslag av penger i økonomien og tid til å transportere varene fra kyst til innland. Fram til godt utpå 1800-tallet var mange veier i landsdelen ikke ennå konstruert for hjul, og transport av varer var svært ressurskrevende (Sprauten & Tranberg, 1996, p. 68). Det var først på 1850-60 -tallet at kjøreveier i dalførene på Agder var klare til bruk, noe som la til rette for nye industrier og handelssystemer, blant annet en stor stav-produksjon (Øidne, 1950, p. 39). Hindrene for mobilitet gjorde husdyrholdet i bygdene enda viktigere, og ressursene i utmarka var en essensiell del av ressursgrunnlaget for å holde liv i dyra året gjennom. På tida da Høyfjellskommisjonen gjorde sine undersøkelser på Agder, var det faktisk like store utmarksarealer som innmarksarealer som ble brukt til slått (Hompland, 1984, p. 17). Hver gard hadde tilgang til utmarka i et omfang som gjenspeila størrelsen på garden og antall dyr som den kunne fø på vinterstid. Utmarka ble brukt og regulert etter tilgjengelighet, tradisjon og behov.

2.1.1. Tradisjonelle rettigheter i utmarka – bruk før eie

Den moderne forståelsen av eiendom er prega av en logisk tidslinje der eierskapet over det som eies inntreffer før bruken – man må tilegne seg eierskap før man har rett og mulighet til å bruke eiendommen. I utmarka – de store arealene av vidder, fjell og skog – er denne tidslinjen i all hovedsak helt motsatt (Sevatdal et al., 2017, p. 92). Eiendomsforhold i utmark har vanligvis vært en *konsekvens* av bruk, ikke en forutsetning for det. I en bygdestruktur som i stor grad bestod av selveiende småbønder, har ressursutnyttelsen i skoger og heiområder blitt naturlig delt mellom omkringliggende gårder etter tilgang og behov.

Rettigheter i utmarka har tatt ulike mønstre etter hvilke ressurser som var tilgjengelig i det aktuelle området, og hvordan det var hensiktsmessig å høste av disse. Eksempelvis har det i fjellområder med rein vært naturlig at alle involverte har jaktrettigheter over det samme, store område. Reinsdyr har nemlig faste tråkk som de bruker år etter år, uten å spre seg jevnt ut over terrenget slik som blant annet hjort og elg vil gjøre. For at alle skulle ha tilgang på reinjakt, unngikk man å dele jaktretten inn i mindre områder, men la heller til rette for felles tilgang til et større fjellområde (Sevatdal et al., 2017).

Det er viktig å ha klart for seg forskjellen mellom en allmenningsrett og allemannsrett. En allmenning er på ingen måte et eierløst område, der enhver kan høste ressurser etter eget forgodtbefinnende. En allmenning er et skog- eller fjellområde som både har eiere og rettighetshavere som mellom seg deler tilgangen til ressursene i det gitte området (Imsen &

Winge, 1999). I en statsallmenning er det staten som er grunneier, mens det i en bygdeallmenning er ett eller flere gårdsbruk som er grunneiere. Allemannsretten er en del av friluftsløven (1957) som definerer de rettighetene enhver har til å bruke naturen, uavhengig av eier. Den gjelder spesielt rett til å ferdes i utmark, rett til å oppholde seg i naturen og rett til å høste bær, sopp og planter og drive med fritidsfiske i sjøen m.m.

Både historiske og nåtidige allmenningslover beskriver forholdet mellom bruk og eierskap godt. Den tidligste juridiske beskrivelsen av hovedprinsipper for allmenninger finner vi allerede i Norges aller første enhetlige lov – Magnus Lagabøtes lov av 1274 (Sevatdal et al., 2017). Noen av hovedprinsippene og formuleringene ligger faktisk mer eller mindre fast, også i dagens lovtekster.

Loven innleder med at «Saa skal almenninger være, som de har været fra gammel tid, baade det øvre og det ytre.» (Sevatdal et al., 2017) 'Det øvre' henviser til fjell og 'det ytre' til hav. Denne formuleringen gjentas i Christian Vs lov av 1687, og prinsippet om at allmenningene skulle være slik de har vært fra gammelt av videreføres også helt fram til nyere allmenningslover som kom i 1992. Dermed er historiske kilder svært viktige i tvistesaker om allmenninger.

Magnus Lagabøtes lov skriver også at den som først setter ljaen i en slått, skal ha bruksretten på denne i tolv måneder. Dette er en stadfesting av de noe dynamiske og kollektivt pregede rettighetene i allmenninger, der rettighet følger bruk. Lagabøte stadfester også at jakt ved bruk av fangstgroper og dyregroper er noe alle har rett til å foreta seg, så lenge det ikke hindrer annenmanns *veidevon* – sjanser til jakt. Grunneiers enerett til jakt ble ikke lovfesta som prinsipp før i 1899. Det er allikevel fullt mulig at prinsippet allerede var befestet i befolkningen i deler av landet, men beretningene fra Agder i Høyfjellskommisjonens rapport som vi skal gå nærmere inn på senere, kan tyde på noe litt annet (Høyfjellskommisjonen, 1914; Stenseth, 2008).

Allerede i Lagabøtes landslov fra 1274, ser vi at Kongen gir seg selv (staten) en spesiell posisjon når det gjelder myndighet over utmarka. Han gir seg selv retten til å bygsle bort allmenning til hvem han måtte ønske, noe som sannsynligvis kan tolkes dithen at det var nødvendig med en tillatelse fra kongen for bureising². Det er ikke opplagt at det er Kongen som eier allmenningene som sådan, men det peker fram mot en utvikling de neste hundreårene der staten tilegner seg

² Bureising er «det å bygge hus og tun, rydde og dyrke opp ny jord, bygge vegar, grøfter og kanalar, gjerde osv. Kort sagt, bygge nye heimar i utmarka» (Sevatdal et al., 2017, p. 102).

eiendomsretten til, og kontroll over stadig større landområder (Sevatdal et al., 2017, pp. 204-205).

På 15- og 1600-tallet tok det kommersielle skogbruket fart, inkludert eksport av tømmer utenfor Norges grenser. Dette økte naturlig nok kongens interesse for å sikre seg/staten kontroll og kommersiell rett til de store utmarksområdene i Norge som i stor grad var og er dekket av skog. På 1600-tallet uttalte kongen at alle eierløse arealer var hans eiendom, og dette sementerte seg også stadig mer i befolkningen som en konsensus i løpet av de neste hundreårene (Borgnes, 2003).

I 1687 kom Christian Vs Norske lov. I denne ble kongen/statens posisjon som landeier styrka. Her blir det etablert at hvert bruk, slik det er etter Alders Tid, har rett til å ta ut nok tømmer av statsallmenning til nødvendig vedlikehold eller nybygg på egen gård. I våre ører kan dette høres ut som en stadfesting av en viktig rettighet, men det fungerte også som en avgrensing av lokalbefolkningas rom til å gjøre nytte av naturen rundt seg og ta del i mulighetene til inntjening som tømmermarkedet ga. Bygdefolket mista retten til å drive salg av tømmer fra allmenningene, og staten trekker grensene for lokalbefolkningas tilgang til utmarka.

Kongens eiendomsrett i utmarka var ikke allment akseptert som legitim blant alle norske lokalsamfunn. Allikevel begynte kongen et storstilt salg av allmenninger. Fram til 1800 ble områdene i hovedsak solgt til privatpersoner uten tilknytning til bygda eller med bruksrettigheter i det aktuelle området (Arkivverket, 2018; Sevatdal et al., 2017, p. 207). Seinere ble det vanligere at gårdsbruk som allerede var rettighetshavere, kjøpte grunneierretter fra kongen. I tilfeller der kjøperen var en privatperson, ble det gjennomført skifte på eiendommen og de med bruksrettigheter fikk fradelt en andel av den solgte eiendommen (Borgnes, 2003).

Det har vært uenighet om statens eiendomsrett i statsallmenninger helt opp til nyere tid. Så seint som i 1963 bekreftet høyesterett i en rettsak over Fron-vassdraget, statens eiendomsrett i statsallmenninger til å være fullverdige grunneierrettigheter med rett til å utnytte og utbygge vassdragene, og til å kapitalisere på inntektene dette ga (Borgnes, 2003). Fron-dommen stadfester den friheten staten som grunneier har til å manipulere landskapet for økonomisk vinning. Det er verdt å merke seg at dommen ikke nevner hvorvidt dette vil gå utover frihetsrommet til andre rettighetshavere. Det kan tolkes til å si mer om statens rolle som trendsetter der grunneierretten i all hovedsak prioriteres foran andre rettigheter.

2.1.2 Videre formalisering og privatisering

Den norske Stat har på ulike vis utført institusjonelle endringer som har forenkla eiendomsstrukturen i utmark. For det første har det de siste par hundre årene vært gjennomført omfattende eiendomsjusteringer gjennom jordskiftedommer. Tidligere tids komplekse eiendomsstruktur med ulike rettighetshavere til samme areal, er fortsatt til stede i landskapet i dag. Allikevel har denne kompleksiteten vært i en forenklingsprosess over de siste par hundre årene gjennom jordskifterettens virksomhet. Områder som har hatt mange rettighetshavere har blitt fordelt mellom brukere og grunneiere til teiger der alle involverte får tildelt ett areal hvor de eier både grunn og alle bruksrettigheter.

Jordskiftelovens formål er å effektivisere og rasjonalisere eiendom og naturressurser. Retten skal både ta hensyn til den enkelte rettighetshaver, men også til nytten for samfunnet som helhet (Lovdata.no, 2013). Effektiviserings- og rasjonaliseringsformålet peker på et bidrag til en utvikling som stadig forenkler komplekse eiendomsforhold.

Gjennom Statskog er den norske stat landets største grunneier. På bestilling fra daværende landbruks- og matminister, Sylvi Listhaug (FrP), produserte Statskog i 2015 en utredning som kom med forslag til hvordan statseide skoger kan privatiseres (Flo, 2015). Konklusjonen innebar en anbefaling om økt salg av statens eiendommer og endring av eierskapsform til aksjeselskap, der staten kunne bli værende som deleier. De påfølgende årene solgte Regjeringa flere hundre tusen dekar areal til private hender. Denne utviklinga er også en del av bildet, der eiendomsrett stadig beveger seg fra ulike former for felleseie til privat kontroll.

2.1.3 Småbrukenes bortgang

De siste 70 årene har det vært en drastisk nedgang i antallet gårdsbruk som er i drift. I 1950 var det om lag 200.000 gårder i Norge. Fram til 2014 sank dette tallet til 40.000 (Sevatdal et al., 2017, p. 104). Vi har fått større og færre bruk, og matproduksjonen gjøres av stadig færre hender. *Hvem* som eier brukene er også fundamentalt annerledes enn det har vært tidligere. En svært stor andel av eiere av landbrukseiendom bor ikke på stedet og driver heller ikke gården (Sevatdal et al., 2017, p. 106).

Nedlegginga av gårdsbruk er en del av en omfattende strukturendring og effektivisering av jordbruket i Norge. Én konsekvens av dette er en utbredt praksis med leie av tilleggsjord. Majoriteten av bruk er lagt ned, og de som blir igjen har vært nødt til å utvide produksjonen og innlemme de nedlagte brukenes arealer i drifta. Ofte vil mindre teiger som er ineffektive å drive falle ut av produksjon. Det samme gjelder bruken av utmarksarealer. En effekt av nedleggelsene

har vært at landbrukets utnytting av fjellet har blitt kraftig redusert, og utmarkas ressurser er i mange områder lite utnyttet (Sevatdal et al., 2017, p. 107). Rettighetene som gardsdrift tidligere belagte seg på er ofte i praksis verdiløse i dag når det ikke lenger er drift på gården.

2.1.4 Oppsummering

Bruk, kontroll og eierskap i utmarka har gjennomgått store endringer de siste par hundre årene. Endringene har vært initiert av både privatpersoner, sentrale statsmakter og krefter i lokalsamfunn. Fra 1600-tallet og fram til omtrent 1900 ble eiendomsstrukturen stadig mer kompleks, men siden slutten av 1800-tallet ble det gjort diverse tiltak for å reversere denne kompleksiteten. Blant annet har jordskifteretten aktivt blitt brukt for å rasjonalisere og forenkle eiendomsstrukturen. Denne forenklinga og samlinga av rettigheter har igjen bidratt til å befeste tyngden som i dag tillegges grunneierretten.

Kongen og staten har hatt en aktiv rolle som eiendomsforvalter i Norge, og har i perioder tilegnet seg nye arealer, og i andre perioder solgt og privatisert statseid eiendom. I nyere tid har store statlige arealer som var forvalta av Statskog solgt til privatpersoner. Områder som har vært tilrettelagt for alles tilgang til jakt, fiske og friluftsliv er blitt lagt under privat eierskap og kontroll. Også landbruket har endra seg, og de siste 70 årene har vi sett en rask nedgang i antall bruk.

Dette danner til sammen et bilde av hva utmarka har betydd for befolkninga i bygdene og hvordan den har blitt brukt og regulert gjennom tidene. Vi ser at dagens bruk av utmarka er mindre omfattende enn tidligere, og eiendomsforholdene i heiene er forenkla og rasjonalisert.

3. Teoretisk kontekst

For å forsøke å forstå hvordan eiendomsrett er og har vært en dynamisk sosial institusjon, vil jeg i dette kapittelet gjøre rede for relevante teoretiske perspektiver som kan bidra med et rammeverk for seinere analyser. Det er nødvendig å eksponere mangfoldet av mulige måter å forstå eiendomsbegrepet, i tillegg til å se på de ulike måtene eiendomsforhold preger sosiale relasjoner gjennom blant annet å manifesteres i de normene og verdiene som ligger til grunn for menneskers holdninger

For å også kunne drøfte endringer i de overordna økonomiske strukturene, vil jeg også introdusere et rammeverk som kan belyse kapitalismens egenskaper til å innta nye områder og sikre en stadig økt akkumulasjon.

3.1 Makt og avmakt

Makt preger språket vårt i dagligtale så vel som i det offentlige ordskiftet. Foruten begrepet selv, fungerer «makt» som ammunisjon i en rekke begreper. Ord som kontroll, straff, stanse, gjennomføre, kreve, med mange flere, impliserer at makt er i virke. Makt som fenomen, finnes det allikevel ingen omforent definisjon av. Statsviteren Robert A. Dahl har formulerte en definisjon som er hyppig brukt. «A har makt over B i den grad A får B til å gjøre noe han/hun ellers ikke ville gjort.» (Dahl, 1957, pp. 202-203). Slik jeg ser det fokuserer Dahls definisjon i ganske stor grad på *den andre* – at noen andres handlinger må endres i konsekvens av ens maktutøvelse.

De fleste store sosiologer har behandlet begrepet *makt*. Max Webers definisjon legger også vekt på det sosiale elementet ved makt. Han sammenfatter det slik at «makt betegner enhver sjanse til å gjennomføre sin vilje innenfor en sosial relasjon, også på tross av motstand, uansett hva denne sjansen beror på» (Pels, 1998, p. 19). Også Webers definisjon vektlegger den sosiale relasjonen i maktbegrepet.

Maktbruk skjer på grunnlag av to elementer: maktressurser og utøvelse. Bourdieus begreper om kapital kan forstås mer eller mindre synonymt med det vi forstår som maktressurser (Bugge, 2002, p. 224). Maktressurser er de midler som noen har tilgjengelig for å få gjennomslag for viljen sin. Om noen har maktressurser uten å bruke dem, utøver denne ikke makt.

En annen viktig forutsetning for at noe kan kalles maktbruk, er at det ikke må føre til utfall som er reint tilfeldige. Bertrand Russell vektlegger den viktige intensjonaliteten i sin definisjon: «Makt vil si å frembringe ønskede virkninger» (Russel, 1938). Fra denne slagferdige definisjonen kan vi konkludere med at heller ikke heldige tilfeldigheter er et resultat av makt. Maktutøvelse krever en grad av rasjonalitet hos den som utøver makta.

Ytterligere et element som vanligvis medregnes i begrepet makt er at det innebærer makt *over* noen. Av de tidligere nevnte er alle, bortsett fra Russel, opptatt av den sosiale dimensjonen ved begrepet. I dagligtale kan det tenkes at begrepet makt i større grad assosieres med kontroll og tvang (hard makt) enn det flere av disse definisjonene åpner for.

I kontrast til makt, ens evne til å få gjennomslag for viljen sin, er avmakt interesser som ikke kommer til uttrykk, handlinger som ikke fører fram og uforutsette konsekvenser av intensjonelle handlinger (Hernes, 1975, p. 136). Eksempler på dette, kan være en lærer som på tross av sin gode plan for timen, mister kontroll på elevene sine og ikke får gjennomført undervisningen eller en protest som ikke blir tatt hensyn til.

I tilfellet med konfliktene om vindkraftbygging som har preget Indre Agder de seineste årene, preger både makt og avmakt scenene som utspiller seg. Den gjentakende og pågående konflikten over hvilke normer og hvilke forståelser av eiendom og eiendomsrett utkjempes, vinnes og tapes som konsekvenser av makta de ulike aktørene sitter på og evner å ta i bruk. Ulike maktressurser settes opp mot hverandre. Økonomiske ressurser er helt grunnleggende for stat, utbyggere og energiselskap i alle faser av prosessen, fra avtaleinngåelse til drift. Lokale motstandere belager seg derimot i enkelte tilfeller på støtte for sin sak i rettsvesenet, og utover dette i stor grad på politisk handling i deres favør gjennom å vinne opinionen. Maktkampen som utspiller seg i lokalsamfunnene i Indre Agder står mellom motstandere av vindkraft på den ene sida og staten og kapitalen på den andre.

3.2 Å eie og å ikke eie

Også forståelsen av eiendom er essensiell for analysene som følger. Eiendom er som makt, et begrep som brukes av alle, ofte på et reint hverdagslig plan. Denne studien dreier seg i stor grad om ambivalensen og nyansene som ofte ligger i forståelsen av begrepet eiendom, og også den tette koblingen mellom eiendom og makt. (Augustin sa «Dersom ingen spør meg om det, veit eg det. Dersom eg ynskjer å gjere det klårt for ein som spør meg, veit eg det ikkje» (Augustin,

Slaattelid, & Farestveit, 2009, p. 266) Det samme kan mange av oss også si om disse begrepene.)

Klassiske filosofer som David Hume og Immanuel Kant funderte også over eiendom og eierskapets vesen. David Hume postulerer at menneskets kunnskaper består av *inntrykk* og *forestillinger*. De skilles av at inntrykk oppstår i mennesker med stor kraft, mens forestillinger er vage manifestasjoner i bevisstheten som oppstår fra fornuft og refleksjon (Stenseth, 2005, p. 52). Hume ordner konseptet om gjensidig eiendomsrett i den sekundære erkjennelseskategorien forestillinger, altså et konsept som er avleda fra vår evne til refleksjon. Menneskets egentlige natur er egoistisk og oppfordrer til å karre til seg så mye ressurser som mulig (inntrykk). Allikevel vil omstendigheter og behov for trygghet føre til at det i mange situasjoner er formålstjenlig å lage kultur for å respektere andres eiendom, for å dermed sikre den samme respekten for egen eiendom og sikkerhet (forestilling) (Stenseth, 2005, pp. 54-55).

Kant argumenterer for en dualistisk forståelse av eiendomsbegrepet. På den ene siden er det en empirisk realitet – å være i besittelse av noe. På den andre siden er det en ikke-fysisk tilstand – en mental eller følelsesmessig tilknytning til objektet – en erkjennelse av at «det er mitt».

Eiendomsrett som institusjon eller rettslig begrep gjør at mennesker kan erklære objekter for deres eiendom og hindre andre av å benytte seg av denne eiendommen. Det innebærer også at man er forpliktet til å avstå fra å benytte seg av annen manns eiendom. Opprettholdelse av denne tilstanden hvor «mitt» og «ditt» kan eksistere, krever en kollektiv vilje som kan kontrollere og vedlikeholde eiendomsrettigheter. En slik kollektiv vilje og kontroll hører ifølge Kant borgerstaten til (Stenseth, 2005, p. 57)). Det er allikevel ikke i en borgerstat begrepet oppstår. Begrepet om eiendomsrett finnes allerede som en del av det Kant kaller naturrett (Stenseth, 2005, p. 58).

Kant har også en beskrivelse av en *opprinnelig* eiendomsrett. Hvordan eiendommen til en tidligere u-eiet gjenstand kan oppstå. For at det rettslige begrepet skal kunne eksistere med effekt i en sånn situasjon, er det nødvendig å fysisk bli i besittelse av objektet. Det er også nødvendig å regjere over objektet på den måten at man etter egen lyst nekter andre bruk av denne, erkjenner besittelsen overfor andre og til slutt aksepterer en felles lovgivning. Det er denne ikke-fysiske delen av eiendomsrett som skaper den rettslige tilstanden hvor eiendom finner sted. Det avgjørende skillet fra den fysiske, sanselige delen av eiendomsrett er at denne ikke egentlig angår forholdet mellom menneske og objekt, men angår derimot forholdet mennesker imellom (Stenseth, 2005, p. 59).

Den nederlandske sosiologen Dick Pels diskuterer i sin bok *Property and Power in Social Theory* forholdet mellom de to begrepene og hvordan sosiologien forholder seg til disse. Pels argumenterer for at en forståelse av eiendom og makt som to uavhengige begreper er en ideologisk, liberal konstruksjon fra en tid der det politiske prosjektet var å bygge et borgerskap som hadde eiendom og sivile rettigheter, men som allikevel var adskilt fra den politiske makta (Pels, 1998, p. 54). Dette skaper det vi kan kalle en liberal dikotomi, som i stor grad preger hvordan vi oppfatter begrepene også i dag.

Pels beskriver avstanden mellom begrepene makt og eiendom som tidvis økende og tidvis minkende gjennom historien. Den historisk-ideologiske utviklingen har gradvis gjennom århundrer skapt en stadig større og klarere distinksjon mellom de to begrepene, for dernest å la de nærme seg hverandre, gli over i hverandre og på nytt skilles fra hverandre. Den moderne tidens oppfatning av at eiendom kan eksistere uten makt og at makt kan eksistere uten eiendom er derfor ikke en logisk nødvendighet eller på noen måte noe naturgitt. Det er resultatet av en lang ideologisk prosess med semantisk polarisering av de to begrepene. Det har ført dem fra en føydal forståelse der de to er uløselig bundet til hverandre, til en politisk og økonomisk liberalistisk forståelse der begrepene og konseptene nødvendigvis må holdes adskilt (Pels, 1998, p. 3).

Pels presenterer tre punkter der den moderne, liberalistiske forståelsen av begrepene makt og eiendom skiller lag:

1. Makt er (aktivt) å *gjøre*, mens eiendom er (statisk) å *ha*.
2. Makt er over *personer*, mens eiendom er over *ting*.
3. Makt er delt, mangfoldig og begrensa, mens eiendom er absolutt og null-sum.

(Pels, 1998, pp. 26-31)

Ingen av disse dimensjonene er uavhengige av tid og ideologi/verdenssyn. Faktisk argumenterer Pels for at alle disse tre tidligere dimensjonene har vært forbundet på andre måter. Makt, som uttrykt gjennom politisk suverenitet, var i den føydale epoken ansett som gudegitt og forholdt seg til en alt-eller-ingenting-logikk. Makta var dermed oppfatta som statisk, evig og ukrenkelig. Eiendom var derimot ansett å være naturlig begrensa, fragmentert og fylt med sosiale plikter. I et føydalt system der makta var absolutt, var det nødvendig at rettigheter til eiendom var delte og dynamiske. En absolutt og ukrenkelig forståelse av eiendom ville innskrenke makta til for eksempel en monark. Herskeren ville måtte tilpasse seg (underkaste seg) gjeldende eiendomsforhold. En statisk og absolutt forståelse av eiendom er dermed uforenelig med en

føydal struktur. En fragmentert og kompleks forståelse av eiendom som rådet under de føydale systemene hang igjen i lang tid etter det politiske systemet ble byttet ut (Pels, 1998, p. 32).

Etter hvert som liberalistiske tanker fikk større gjennomslagskraft i samfunnet, ble en mer 'absolutt forståelse av eiendom' til en dominerende oppfatning. Eiendomsrett befestet seg som en realitet heller enn en innretning som kan endres etter maktas forgodtbefinnende. Der makt tidligere hadde vært en fast og udiskuterbar realitet, overtok nå 'eiendom' karakteristikene som tidligere hadde tilhørt maktforståelsen – et ukrenkelig, tinglig, null-sum forhold mellom eier og eiendom (Pels, 1998, p. 32).

Fram til 1600-tallet ble eiendom i hovedsak oppfattet som en rettighet til *noe* heller enn tingen/objektet i seg selv. I hovedsak gjaldt dette eiendomsretter til land, og denne typen rettigheter var gjerne begrenset til særskilt type bruk og innebar ikke rett til fri omsetting av eiendommen. Det var med kapitalismens inntog at et ideal om den fritt omsettelige eiendommen og den begrensa politiske makta festa seg. Rettighetene til objekter ble i mindre grad begrensa av den rådende makta og i større grad salgbare (Pels, 1998, p. 34).

Oppfatninga av at makt handler om forholdet mellom personer og at eiendom handler om relasjonen mellom en person og et objekt er heller ingen logisk nødvendighet. Tradisjonell marxisme er opptatt av eiendom på et makronivå. Fra et marxistisk perspektiv, skaper eiendomsforhold under kapitalismen store strukturelle forskjeller, og makt og eiendom bør dermed behandles som gjensidig avhengige størrelser. Marx, og seinere Simmel og andre i den Marxistiske tradisjonen, har argumentert for at eiendom må anses som prosessuell og relasjonell heller enn statisk. Simmel påstår at eiendom må sees som en handling heller enn en substans. Om eiendommen har fysisk eller ikke-fysisk eksistens er ikke essensielt – eiendommens kjerne finnes i hvilke rettigheter som er til stede, ikke i *tingens* substans (Pels, 1998, p. 36).

Pels minner om at det er et mylder av ulike definisjoner av *makt*. Som jeg kort diskuterte over, og som Pels også trekker fram, er det noen maktforståelser som legger størst vekt på evnen til å handle, mens andre definisjoner legger vekt på evnen til å påvirke andre mennesker. Pels viser også hvordan *eiendom* er et mangslungent konsept som dekker et stort mangfold av rettigheter som i utgangspunktet er frittstående. De ulike rettighetene som «eiendom» ser ut til å romme representerer stor variasjon i både økonomisk karakter, sosiale effekter og moralske premisser. Eier kan være individer, grupper av mennesker, bedrifter, stater, eller over/mellomstatlige enheter. Objektet som eies kan være fysisk, intellektuelt, separat fra personen selv eller en del

av personen, levende eller ikke levende. Disse kan eies fullstendig eller delvis gjennom en eller flere rettigheter til objektet (Pels, 1998). Alle disse måtene å eie på representerer også ulike konsekvenser for sosiale relasjoner og maktforhold.

3.2.1 Et knippe ulike rettigheter

I nyere tid har den svenske filosofen Ingemar Hedenius gjort rede for eiendomsbegrepet ved å anse det som et idealtypisk begrep (Spaak, 2016, p. 5). Dette refererer til Webers bruk av ordet *idealtipe*. En idealtipe i Webersk forstand er en beskrivelse som hverken er normativ (det beskriver ikke hva som er ønskelig) eller reell (det beskriver ikke et eksempel i den virkelige verden). En idealtipe beskriver de sentrale karakteristikkene ved et begrep – essensen, om du vil. De egenskapene som *vår idé* om fenomenet har (Weber, Fivelsdal, & Østerberg, 2010, pp. 199-200) Hedenius' idealtipe av eiendomsrettighet består av (1) i hvilken grad det foreligger *besittelsesbeskyttelse* og (2) i hvilken grad det foreligger *forføyelsesfrihet* (Spaak, 2016, p. 6). Besittelsesbeskyttelse viser til en beskyttelse av den påståtte eiendomsretten av rettsvesen og kontrollmakter. Forføyelsesfrihet er friheten til å inngå avtaler om eller kvitte seg med objektet, det være seg gjennom arv, salg, som gave eller gjennom ødeleggelse. Hedenius' idealtipe er, også ifølge ham selv, en måte å forenkle begrepet etter egen intuisjon. Denne forståelsen, legger til grunn en universell oppfatning av begrepet, av forholdet mellom eier og objekt.

En annen klassisk statsvitenskapelig forståelse av hva eiendomsbegrepet inneholder, sier at eiendom består av tre dimensjoner. Eiendom er (1) rett til å bruke, (2) rett til å ekskludere andres bruk og (3) rett til å overføre rettighet nr. 1 og 2 til andre (Austin, 2018, p. 7; Reeve, 1986, p. 11). En rekke ulike rettigheter inngår altså i den klassiske økonomiske forståelsen av eiendom, blant annet rett til å bestemme hvem som skal profitere på eiendommen og hvem som har tilgang og rett til å frasi seg/selge eiendommen.

Et sosiologisk perspektiv på eiendomsforståelse er interessant for å belyse det faktum at eiendom ikke kun omhandler subjekt og objekt, men også regulerer forholdet mennesker imellom. Carruthers & Ariovich tar i sin artikkel «The Sociology of Property Rights», for seg en rekke dimensjoner der normer for eierskap varierer mellom samfunn og over tid (Carruthers & Ariovich, 2004). Disse dimensjonene kan være regulert på ulike måter gjennom lover og andre formaliserte regler, men de kan også reguleres gjennom sosiale relasjoner.

Over tid og sted er det store variasjoner i hvordan eierskap oppfattes og håndteres, både hva angår (1) subjekt - hvem som kan eie noe, (2) objekt - hva som kan eies, (3) bruk - hva kan gjøres

med eiendom, (4) hvordan og av hvem rettigheter innføres og voktes/oppretholdes og (5) hvordan transaksjoner kan foregå (Carruthers & Ariovich, 2004, pp. 25-31).

Et kapitalistisk marked vil være en pådriver for en enkel, avklart og formalisert regulering av eiendomsretten. En innretning der eierskapet er absolutt, uten gråsoner eller hindringer for bruk eller transaksjoner, gjør varer mer omsettelige og eiendom mer verdifull i et marked.

I tilfellet med vindmølleutbygging i Indre Agder som inneholder en utvidelse av et globalt kraftmarked inn på områder med begrensa erfaring med kommersiell aktivitet, presses det fram enn forståelse av eiendom som i større grad samsvarer med en «hard» økonomisk definisjon, der alle formene for eierskap til et objekt skal ligge hos samme subjekt. I denne tilstanden, der ett sett med normer utfordres og forskyves av en ny type logikk, kan det oppstå usikkerhet og forvirring – en slags Durkheimsk *anomi*. En tilstand med svak eller fraværende solidaritet – opplevelse av fellesskap og gjensidig avhengighet – kommer av at relasjoner er uregulerte og normenes gyldighet er under press eller i oppløsning. Med andre ord oppstår det en tilstand av *anomi* (Durkheim, 2000, p. 327). I rommet mellom mer tradisjonelle normer for eiendom og utmarksbruk og et rasjonelt, markedstilpasset og formalisert normsett, er det færre holdepunkter og sannheter enn det vil være når hver av disse logikkene råder alene.

I utmarka på Agder har naturen vært en arena for sosial integrasjon. Ulike gårder har gjennom komplekse sett med rettigheter til eiendom, både formelle og uformelle, måtte forholde seg til hverandres behov og handlinger. Et felles ressursgrunnlag har vært en arena for gjensidig regulering av adferd. Vindkraftutbyggingen utfordrer denne formen for samhold gjennom å delvis fortrenge muligheten for å leve ut en historisk utvikla forståelse av eiendomsrettigheter.

Formålet med å inkludere et grundig blikk på eiendom som begrep har vært å berede grunnen for å kunne skape et klarere bilde av den komplekse og dynamiske realiteten som de ulike normene knyttet til eiendom utgjør. Eiendom er en institusjon som det sjelden stilles spørsmål ved hva egentlig er. Vi snakker om makt, om eiendom og rettferdighet, om fordeling, om akkumulasjon, men sjeldent analyseres innholdet og meningen i selve eiendomsbegrepet. Derfor er det nødvendig med en disseksjon av begrepet, slik Pels har gjort og som jeg har redegjort for. Begrepene er viktige for å kunne gjøre teoretisk informerte analyser av eiendomsforholdene i Indre Agder.

3.3 Normer og sosiale bånd

Mange sosiologiske arbeider dreier seg om hvordan sosiale fellesskap skapes, opprettholdes eller går i oppløsning. Disse spørsmålene fikk kanskje spesielt stor oppmerksomhet av teoretikere som skreiv i tida som var prega av overgangen fra tradisjonelle til moderne, industrialiserte samfunn (Tjora, 2018, p. 17). Selv om selve industrialiseringa er unnagjort er ikke situasjonen med industribygging i utmarksområder som tidligere var urørt av den slags kommersiell drift helt ulik. Dette aktualiserer spørsmål om den eventuelle effekten industrialiseringa i utmarka har for sosial integrasjon og tilhørighet til et fellesskap.

3.3.1 Stedets betydning for sosiale forhold og politikk

Store politiske og strukturelle endringer er aldri *kun* globale og grenseoverskridende, men de er også knytta til konkrete steder. All handel og alle avtaler, også i et globalt, kapitalistisk marked, er uløselig knyttet til fysiske steder i form av politiske territorier, lovmessig rammeverk, sosiale og kulturelle faktorer og landskap.

Den britisk-amerikanske geografen John Agnew har framheva viktigheten av at all politisk handling har en iboende *geografi*, og at en fullstendig forståelse av politisk handling derfor krever et sted-spesifikt perspektiv – «The reproduction and transformation of social relations must take place somewhere» (Agnew, Shelley, & Pringle, 2003, p. 605). Ulike steder og ulike fellesskap utvikler egne normer og kodesett knytta til stedet og menneskene som oppholder seg der.

Som tidligere beskrevet er en logisk konsekvens av akkumulasjon i et kapitalistisk system å utvide og overskride grenser og innta nye områder for investering og videre produksjon. Med den stadig større sammenvevingen av mennesker og ulike steder i verden, kan det tenkes at en konsekvens vil være en økende kulturblanding og en delvis utvasking av det unike ved hvert enkelt sted. Det er også mulig å konkludere med det motsatte – at globalisering og utvidelsen av kapitalistiske markeder ikke skaper større homogenitet. Agnew påstår at globaliseringen bringer med seg en stadig økende differensiering mellom ulike steder (Agnew et al., 2003, p. 610). De kulturelle forskjellene og den økonomiske ulikheten mellom steder trer tydeligere fram etter hvert som kommunikasjon, handel og gjensidig avhengighet mellom ulike steder øker.

I det kapitalen utvider sitt produksjonsrom og støter på arealer med tilhørende kultur som helt eller i noen grad har ligget utenfor den kapitalistiske sfæren, skaper dette potensielt ikke større likhet, men heller en aksentuering av forskjeller og uenighet.

3.3.2 Samhold og mening

For at samfunn og fellesskap – små og store – skal bestå, er det ifølge Durkheim nødvendig med det han kaller solidaritet. Slik Durkheim bruker begrepet, forstås det som trekk ved samfunnet som binder menneskene sammen. Fellesskap kan dannes gjennom *mekanisk* eller *organisk* solidaritet.

I et samfunn med større grad av arbeidsdeling og flere medlemmer, vil gjerne solidariteten som utvikles gjerne være av organisk art. Organisk solidaritet oppstår når individene i et samfunn er gjensidig avhengige av hverandre ikke på bakgrunn av en ensartethet, men nettopp fordi de er ulike. Mangfoldet og økende spesialisering i arbeidsdelinga, gjør at hver enkelt i stadig mindre grad er selvforsynt med kunnskap og produksjon og i stadig større grad avhengige av andres tjenester for å leve. Denne typen samhold vil også være mer prega av formelle lover og særegne normer og praksiser som danner seg innen ulike grupper, enn et fellesskap basert på mekanisk solidaritet. I samfunn med sterkere innslag av mekanisk solidaritet vil samfunnets normer, befestet gjennom tradisjoner, religion, slektskap osv., ta bolig i den enkelte og skape et fellesskap som i større grad baserer seg på likhet og konsensus (Tjora, 2018, p. 24). Mekanisk solidaritet er et spesielt utprega trekk ved mer tradisjonelle samfunn med færre medlemmer. Solidariteten eller den sosiale integrasjonen bygger på felles sett med normer og en større grad av parallellitet i arbeid enn i fellesskap som er prega av organisk solidaritet. Et småbrukersamfunn der hvert bruk drev med mangesysleri og selvforsyning, vil nettopp være et eksempel på et fellesskap med en solidaritet som er danna på likhet og sterke felles normer. Både Durkheim og Weber så de ulike formene for solidaritet / sosial integrasjon som tendenser heller enn samfunnsformer – de to solidaritetsformene kan leve side om side i varierende styrkeforhold.

Om solidaritet er en grunnleggende forutsetning for et samfunns evne til å bestå, må vi gå ut fra at driven til å skape og opprettholde solidaritet også er et meningsbærende element hos de fleste mennesker. Johan Galtung skriver i sitt kapittel i boka *Meaning & Representation in History*, at meningen med livet for alle arter er (1) å leve ut sin spesifikke arts essens og i tillegg (2) sørge for at arten ikke forsvinner i framtida (Galtung, 2008, p. 89). Meningen med menneskets historie er ifølge Galtung å realisere de koder som utgjør essensen for den sivilisasjonen du tilhører. Dette kan bety å realisere både biologiske koder, de grunnleggende behov og drifter som utgjøre den menneskelige natur, men også de kodene som ikke overføres gjennom formering, men gjennom sosial og kulturell integrering - sosiokulturelle koder (Galtung, 2008, p. 90). Kodesett omslutter sivilisasjoner. En sivilisasjon er i utgangspunktet et omfattende begrep,

et uttrykk for en «makrokultur», men det er ingenting i veien for at spesifikke kodesett kan skille ulike undergrupper av sivilisasjoner. Kodenenes kollektive natur sørger for at medborgere oppfatter våre handlinger som normale og naturlige (Galtung, 2008, p. 91).

Galtung peker på det meningsfulle ved å leve ut sosiokulturelle koder – et begrep som også innebefatter sosiale normer. Fraværet av normsett som fellesskapet kan tilslutte seg skaper ifølge Durkheim en tilstand hvor det er vanskelig å kjenne sin plass i et system og å orientere seg i den sosiale verden. Han betegner denne tilstanden for anomi (Durkheim, 2000, p. 327).

Der individet kan oppleve en tilstand av anomi, kan et samfunn som mangler felles normer og verdier gå i oppløsning – desintegreres. Den amerikanske sosiologen Morris Janowitz har beskrevet avtakende interaksjon som en kilde til sosial desintegrering – den sosiale gruppas muligheter til å håndheve sosial kontroll reduseres når medlemmene ikke i tilstrekkelig grad har felles møtepunkter og arenaer (Tjora, 2018, p. 33). Tradisjonell bruk av naturen og den komplekse eiendomsstrukturen som tidligere (og i noen grad i dag) har prega Indre Agder, har fungert som en arena for sosial interaksjon og dermed regulering. De sosiale kodene som skal leves ut for å skape mening er innvevd i landskapet og bruken av dette. Ved en endring av eiendomsforhold, det fysiske stedet og tilgangen til dette, kan vi kanskje også vente å se en oppløsning av normer som har hørt landskapet til, og en påfølgende reaksjon hos lokalbefolkningen som kan minne om anomi.

3.4 Kapitalisme, imperialisme og stat

Kapitalismens grunnleggende prinsipp og overlevelsismekanisme, er stadig økt kapitalakkumulasjon. Et godt røktet eierskap i et kapitalistisk system vil gi mulighet for å hente ut merverdi fra produksjonen. Når prisen for varen er høyere enn produksjonskostnadene, dannes merverdi. For å videreføre og ekspandere bedriften, er det nødvendig å sikre en lønnsom absorpsjon av kapitaloverskuddet for å frambringe videre profitt.

Karl Marx selv og andre marxistiske tenkere, også i nyere tid, har vært opptatt av tendensen kapitalismen har til å skape overakkumulasjon. Når det skapes mer overskudd enn det finnes lønnsomme investeringsmuligheter, vil kapitalen stagnere og bli uproduktiv.

En relativt trygg og langsiktig måte å håndtere utfordringen med fri kapital på, er ifølge David Harvey i hans bok *Den nye imperialismen* geografisk utvidelse (Harvey & Leborg, 2005). Å bevege seg inn på nytt territorium – å geografisk utvide produksjonsrommet – vil kunne gi langsiktige og

mer stabile investeringer i både reelle (fysiske) og sosiale strukturer. I tillegg til en framtidig og kanskje langsiktig profitt, vil en geografisk utvidelse også utsette avkastninga og med det unngå eller i hvert fall bremse en krise som kan oppstå ved overakkumulasjon.

3.4.1 Staten som kapitalens fasilitator og beskytter

Staten spiller en verdifull rolle for og i det kapitalistiske systemet. Den skaper en rekke forutsetninger som gjør det mer effektivt å både generere og investere kapital. Staten vil, når den fungerer gunstig for kapitalismen, skape juridiske og eiendomsmessige strukturer som beskytter akkumulert kapital og som legger til rette for ny akkumulasjon.

I tillegg til de strukturelle forutsetningene er statens voldsmonopol en effektiv måte å sikre kapitalens interesser. Dette sikrer en relativt forutsigbar kontroll med eventuelle hindringer for ekspansjon eller overskridelser av eiendomsrettigheter. Statens voldsmonopol er nyttig og forutsigbart, men ikke en strengt nødvendig forutsetning for at kapitalismen skal fungere. I områder med en svak stat eller fravær av statlig kontroll, tar ofte kapitalismen selv denne rollen. Tydelige eksempler på dette er narkotikakarteller og mafiaorganisasjoner. Den enkleste og mest forutsigbare løsningen på problemet med kontroll og tilrettelagte strukturer, er allikevel en velfungerende stat som både kan sikre rettigheter (inkludert eiendomsrett), markedsinstitusjoner og ta aktive grep for å tøyne og dempe eventuelle klassekonflikter (Harvey & Leborg, 2005, p. 92).

Den franske filosofen Louis Althusser skriver i boka *The Anthropology of the State* om hvordan staten utøver makt over befolkninga. Dette er et gjentakende tema i marxistisk litteratur – hvordan staten bruker sin makt til å legge til rette for at herskende klasser skal få sin vilje. (Althusser, 2006, p. 90). Ifølge Althusser viser staten sin undertrykkende funksjon både gjennom det han kaller det *repressive statsapparat* og det *ideologiske statsapparat*. *Apparat* refererer til de institusjonene gjennom hvilke staten utøver sin makt. Det repressive statsapparatet baserer seg på statens voldsmonopol og utøves gjennom institusjoner som politi, fengsler, militær og rettsvesen. Denne makta bygger på tvang og vold, eller den latente *muligheten* for det samme. I disse institusjonene er det lett å oppdage den undertrykkende funksjonen av denne stadige muligheten for og tidvise bruken av tvang.

Althusser introduserer også konseptet *ideologisk statsapparat*. Det ideologiske statsapparat er ikke bare en makt det kjempes *om*, men også en arena det kjempes *i*. Det beskriver de institusjoner og metoder for indirekte undertrykkelse statsmakta har. Samfunnsinstitusjoner som skole, religion, lovverket, media, kulturliv med flere, er alle verktøy som staten i mer eller

mindre grad har mulighet til å utøve innflytelse over (Althusser, 2006, p. 92; Kaposy & Szeman, 2011, p. 208). Selv om det ideologiske statsapparat viser en større pluralitet og er mindre ensretta enn det repressive statsapparat, er denne typen institusjoner ifølge Althusser allikevel viktige verktøy i den statlige undertrykkinga. Althusser påstår at ingen klasse kan ha kontroll på en stat over en lang periode, uten å også være den dominerende kraften i hegemoniet over og i det ideologiske statsapparatet (Althusser, 2006, p. 94; Kaposy & Szeman, 2011, p. 209).

Selv om marxismen forklarer samfunnets overbygning (det politiske, sosiale og kulturelle rom) som avhengig av de materielle forholdene – den rådende moral og ideologi er bygget på de materielle realitetene - har heller ikke marxistisk tradisjon presentert overbygning som i et mekanisk, deterministisk forhold til den materielle basis. Overbygning har blitt forstått som å ha en (1) relativ autonomi og (2) en gjensidig forsterkende effekt på den materielle basis (Kaposy & Szeman, 2011, p. 207).

Kapitalens inntreden i utmarka i Agder har vært og er fortsatt avhengig av statens tilrettelegging. Staten har både bidratt med økonomisk støtte til utbygging, med konsesjoner og med et lovmessig rammeverk som åpner for avtaler av typen som har blitt inngått mellom grunneier og utbygger, og som beskytter en variant av eiendomsrett som muliggjør industriutbygging.

3.4.2 Akkumulasjon gjennom frarøvelse

I det Marx kalte *den opprinnelige akkumulasjon*, og som Adam Smith navnga *forutgående akkumulasjon*, spiller staten en spesielt sentral rolle (Marx, 1867). Felles for begge begrepene, er at de beskriver hvordan kapitalen som legges inn i den første investeringen (for kapitalistklassen) nødvendigvis må komme fra et sted. I dette ligger det hvordan kapitalisten først får eierskap over produksjonsmidler forut for overskuddet av produksjon. Smiths forklaring var sparing (Smith, 1776, p. 328). Den *forutgående akkumulasjonen* oppstod når én person (ellers lik sine likemenn), hadde en særskilt evne til å arbeide hardere, mer effektivt og spare. Marx sin forklaring skiller seg fra Smiths. Hans opprinnelige akkumulasjon ble ikke framlagt som et teoretisk konsept, men tidfestet til omkring 1500-tallet. Det var nettopp da jordarbeidere og bønder ble fratatt/ekspropriert jorda si, og dermed tvunget til å flytte til byene hvor industrialiseringen var i frammarsj og behovet for (rimelig) arbeidskraft var stort (Marx, 1867). Begrepene beskriver en prosess der det kapitalistiske systemet trer inn i et område som tidligere (opprinnelig) har stått utenfor kapitalismen.

Den britiske samfunnsgeografen David Harvey bygger videre på Marx' analyse av den opprinnelige akkumulasjonen, og lanserer begrepet *akkumulasjon gjennom frarøvelse*. Han

tolker denne typen akkumulasjon som en kontinuerlig prosess, ikke som en enkelt historisk begivenhet (Harvey & Leborg, 2005, p. 142). Marx sin egen beskrivelse av den opprinnelige akkumulasjonen innebar blant annet privatisering av land og statens endring av lovmessig rammeverk, utvidelse av privat eiendomsrett og innskrenking eller omgjøring av kollektive former for eierskap (sameier, allmenninger, kløyvd bruk osv.) til ensartet, privat eiendom (Harvey & Leborg, 2005, p. 142; Marx, 1867). Harveys forslag til et nytt begrep, beror nettopp på at *opprinnelig* eller *primitiv* indikerer noen som ligger bak oss i historien, men Harveys analyse peker på noe annet – at denne typen akkumulasjon har foregått og foregår stadig, gjennom et samspill mellom kapital og kontrollmakter, det være seg stater eller kriminelle aktører. Men i de fleste tilfeller spiller staten en svært viktig rolle når det kommer til å både støtte opp om og tilrettelegge for disse prosessene (Harvey & Leborg, 2005, pp. 91-92).

Akkumulert kapital skaper gjerne et ønske om nye romlige erobringer. For kapitalen vil det å etablere seg og investere i et nytt geografisk område gi monopolistisk fortrinn i forhold til andre markedsaktører. En etablering, om det er industri eller annet, vil sørge for at andre ikke kan ha sin virksomhet på akkurat samme plass, og de ressursmessige fordelene som finnes i den spesifikke lokasjonen kan kun nyttes av førstemann som etablerer seg (Harvey & Leborg, 2005, p. 97).

En stadig økt innramming av klare og ekskluderende eiendomsforhold, fungerer tilretteleggende for kapitalismen og muliggjør at den underlegger seg områder som tidligere har vært utenfor tilsvarende kommersiell bruk. Denne spissinga av rammeverket for eiendom har staten i stor grad ansvar for. Muligheten for at eiendom kan bytte hender, er en helt grunnleggende transaksjon i et marked. Viktigheten av tilgangen på eiendom, og av entydige eiendomsforhold vokser ved utvidelsen av markeder. Gjennom prosesser som kartlegging, registrering, lovendringer og forenkling av eiendomsstruktur gjennom jordskifte og privatisering har staten gjennom historien forma eiendomsforholdene i utmarka og lagt til rette for omsetting av landskap i det moderne markedet.

Den kapitalistiske akkumulasjonen som foregår gjennom frarøvelse når den ekspanderer til nye områder, medfører ikke bare økonomiske konsekvenser, men får også konsekvenser for det sosiale fellesskapet og sosial integrasjon i det aktuelle lokalsamfunnet.

Analysene i denne oppgaven vil i stor grad basere seg på de teoretiske perspektivene som er lagt fram i dette kapittelet. Det varierende og komplekse ved eiendom som fenomen må være med videre for å kunne se på kontrastene mellom den tradisjonelle og den liberalistiske forståelsen

av eiendomsrett. Teoriene som omhandler stedbundet normer, sosial integrasjon og mening, vil kunne gi perspektiver på hvordan møtet mellom ulike eiendomsforståelser skaper uro, motstand og avmakt i lokalsamfunn. Til sist vil de marxistiske teoriene om akkumulasjon og frarøvelse danne et overordna (eller grunnleggende om du vil) rammeverk for en helhetlig analyse av de økonomiske, sosiale og kulturelle konfliktene om utmarka.

4. Design, metode og data

I dette kapitlet skal jeg gjøre rede for forskningsprosessen, metodevalg og avveginger som er gjort underveis i arbeidet med denne oppgaven. Alle metodevalg vil ha både styrker og svakheter. Arbeidet har basert seg på kvalitative metoder, henholdsvis dybdeintervju og dokumentstudie. Kvalitativ metode har i alle år vært kritisert for å ikke bidra til vitenskapelig, akkumulativ og generaliserbar kunnskap om samfunnet, men heller representere en grad av subjektivitet og manglende standardisering som er et hinder for vitenskapelig relevans. I større grad enn i kvantitativ forskning, kreves det ofte grundig rettfærdiggjøring for valg av metode.

Kvantitativ forskning etterstreber gjerne å bidra til den akkumulative og generaliserbare kunnskapen, mens kvalitativ forskning heller kan etterstrebe dypere forståelse av spesifikke situasjoner og fenomener. Kvalitativ metode har sine fordeler ved at de gjerne gir en rikere mulighet for følsomhet for den spesifikke konteksten som skal studeres. Gjennom nærhet til intervjuobjektene, både fysisk og kognitivt, har man muligheten til å tilpasse egen atferd og spørsmål etter alle de uunngåelige spontane hendelsene i enhver sosial interaksjon.

4.1 Forsker-posisjonen

Det stilles ofte spørsmål ved forskerens objektivitet i feltet som forskes på. Det argumenteres med at resultater av forskningen vil være fordreid eller forskjøvet dersom forskeren ikke overholder et strengt prinsipp om nøytralitet. Denne holdningen er i samsvar med den rådende forståelsen av sosiologisk forskning fra den etablerte seg i Norge på 1940-tallet, til 1960-tallet. Deres holdning var den at også kvalitative studier (i stor grad dreide det seg om observasjonsstudier) kan sammenlignes med en nærmest naturvitenskaplig framgangsmåte, der forskeren har muligheten til å innta en fullstendig objektiv posisjon og observere mennesker og situasjoner slik de «virkelig er» (Ryen, 2002, p. 43).

Denne posisjonen ble blant annet kritisert av Hans Skjervheim i 1959. Han påpeker det innlysende ved at også forskeren alltid vil være en del av det samfunnet og den sosiale virkeligheten som undersøkes (Ryen, 2002, pp. 43-44). Det objektivistiske paradigmet vil skorte på beskrivelse og forståelse av meningsinnhold som kan utledes fra studieobjektene. Det subjektivistiske perspektivet, som blant annet Skjervheim argumenterte for, vil altså ha utfordringer knyttet til intensjonalitet. Alle menneskelige handlinger, også forskerens, peker mot en målsetning, stor eller liten. Ved å vedkjenne seg dette og innta en subjektivistisk posisjon, må

man også akseptere store krav til redegjørelse og kritisk gjennomgang av egen posisjon og egne drivkrefter.

I det norske politiske spekteret befinner jeg meg tydelig på venstresida, og har i flere år også vært partipolitisk aktiv. Min egen interesse for marxistiske perspektiver, har i stor grad formet både valg av tematikk og de teoretiske rammeverkene jeg velger å benytte meg av i analysen. I den grad man aksepterer at ingen posisjon er nøytral, vil det heller ikke være problematisk å studere en tematikk fra en gitt ideologisk eller filosofisk posisjon, men snarere kun ett av flere mulige bidrag til dypere forståelse av et sosialt fenomen.

4.2 Metodetriangulering

Metodetriangulering viser til praksisen å kombinere ulike metoder for innhenting av data. I denne studien har jeg kombinert to ulike kvalitative metoder, både dybdeintervju og dokumentstudie, som empirisk grunnlag. Triangulering benyttes ofte som en måte å sikre større validitet, sannhetsgehalt, i forskningen. Det kan bidra med blant annet større tillit til studiene, mulighet for at den ene metoden og tilhørende empiri kan forberede forståelsen av den andre, og det kan skape større rom for analytiske nyanser og generelt bidra til at studien gir et mer fullstendig bilde (Arksey & Knight, 1999, p. 25).

Ryen trekker fram at triangulering kan være nyttig i et forsøk på å utvide en studie for å gjøre bildet mer fullstendig. Om man derimot ensidig benytter en tilleggsmetode for å bekrefte funn som allerede foreligger, vil dette kunne redusere kvaliteten, ettersom de kontekstspesifikke forholdene ved hver studie ikke lenger vil få tilstrekkelig vekt (Ryen, 2002, p. 204).

4.3 Dokumentstudie

Tidlig i prosessen ved å planlegge masteroppgaven, kom jeg over det historiske rettsdokumentet fra Høyfjellskommisjonens arbeid. Med litt forutgående kjennskap til de komplekse eiendomsforholdene som man kan finne i utmarka i Agder, sto det allerede klart for meg at jeg ønska å studere forholdet mellom eiendomsrett og vindkraftutbygging. I den forbindelse ønska jeg historisk innsikt, og snubla i løpet av søkene mine over Høyfjellskommisjonen. Jeg landa raskt på at dette var noe jeg ønska å ta med videre inn i arbeidet. Høyfjellskommisjonens rapporter fra Indre Agder viste ved gjennomlesing enkelte tydelige tematiske mønstre, slik som

blant annet forholdet til og oppfattelsen av eiendomsgrenser og konflikter angående grunneierrett. Disse temaene bidro til å stake ut retning for teoretisk rammeverk og til å danne et slags empirisk grunnlag i forkant av utarbeidelsen av intervjuguide til egne intervjuer.

4.3.1 Kildekritikk

Å analysere dokumenter skiller seg i liten grad fra analyse av annet datamateriale. De metodiske utfordringene ved dokumentstudier er i hovedsak av kildekritisk art (Holme & Solvang, 1996, p. 118). En mulig utfordring som synes åpenbart i dette tilfellet, er faren for tolkingsfeil. Avstanden til datamateriale er tidsmessig stor. I løpet av årene som har gått siden 1913, har det skjedd store kulturelle og språklige endringer, noe som sannsynligvis gjør meg mindre skikket til å forstå og tolke meningsinnhold fra disse rapportene enn fra egne intervjuer anno 2024. Det er mulig at jeg går glipp av viktige språklige og kulturelle koder.

Språket i Høyfjellskommisjonens forhandlingsdokumenter er standardisert og nedtegna av den tids embedsmenn. Selv om innholdet er detaljrikt og ofte omstendelig, må jeg også gå ut fra at det er blitt sagt og gjort ting under vitneforklaringene som ville gitt meg fyldigere og mer korrekt informasjon, dersom jeg hadde overvært det selv. Jeg mangler tilgang på mye kontekstuell informasjon. Tjora advarer at denne avstanden kan gjøre datasettene mer eller mindre ubrukelige (Tjora, 2017, pp. 192-193). Det situasjonsbestemte og dynamiske fortolkningsrommet som jeg har i møte med egne informanter, er utilgjengelig for meg i bruken av Høyfjellskommisjonen.

Nedtegnelsene er heller ikke direkte sitater, men referat fra rettslige forhandlinger og vitneforklaringer. Dette er et ytterligere element som svekker nærheten til kilden. Med tanke på nettopp dette, er det også viktig å ta høyde for hvorvidt den eller de som førte referatene i pennen hadde særskilte motiver eller målsetninger. I dette tilfellet kan jeg ikke på overflaten se noen tegn til at de utnevnte skrivere og embedsmenn hadde egne interesser i kommisjonens kjennelser.

Kommisjonen bestod av formann og nestformann – begge jurister. I tillegg var tre ytterligere medlemmer lekmenn – hvorav to faste og én som skulle ha spesiell kjennskap til aktuelt område. Lekmennene var bønder (Reiten & Ravna, 2007, p. 488). Det er mulig å se for seg at de lokale vitnene hadde en viss grad av mistro til kommisjonens medlemmer, særlig med tanke på utbredte spenninger og interessemotsetninger mellom bønder og embedsmenn gjennom århundrer (Koht, 1975). Noe som ytterligere har potensial til å vekke vitnenes motvilje, og som framkommer av referatene, er at flere av vitnene i de aktuelle områdene søkte om reisepenger

og godtgjørelse for tap av arbeid. Mange vitner hadde lang reisevei og arbeid som måtte settes på vent, og ikke alle fikk den erstatningen de ba om. Dette er også en situasjon som kan danne grobunn for motvilje.

4.3.2 Analyse

Intervjuene inneholder en del informasjon om lokalbefolkningens tanker om grenser og eiendomsrett på den tiden. I tillegg beskriver de en situasjon der myndigheter forsøker å definere og kartlegge aktuelle utmarksområder, og lokale vitner svarer på dette forsøket. Vitnene blir bedt om å redegjøre for egen og andres eiendom og bruk av disse. De blir spurt om deres kjennskap til aktuelle heistrekninger – både hva de har hørt og selv erfart – og hvorvidt disse har lokale eiere eller ikke. Reint konkrete redegjørelser av grenser og eierskap tar opp desidert mest plass i teksten, og danner et viktig grunnlag for kommisjonens kjennelser og domsavsigelser, men er (på detaljnivå) mindre interessante for problemstillingen her. Allikevel er de muntlig overleverte og upresise grenseoppfatningene interessante som fenomen og som et element som kan belyse den eiendomsforståelsen de hadde.

Den første databehandlingen jeg gjorde av dokumentet var en empirinær / induktiv koding, der sitatene i teksten ble kategorisert med tematiske stikkord. De tydelig gjentakende temaene jeg fant i vitnebeskrivelsene var (1) *fritt jakt og fiske* – sitater som viste hvordan jakt og fiske var eller hadde vært fritt for alle som ønska det; (2) *grunneiers jakt og fiske* – sitater som sier nyanserer oppfatninger som kom fram i forrige kategori og påstander om grunneiers rett til å råde over hele eller deler av tilgang på jakt og fiske; (3) *allmenning* – sitater som i større eller mindre grad svarer direkte på kommisjonens spørsmål om områdene som undersøkes kunne tenkes å være allmenninger/eierløse; (4) *grenser* – sitater som omtaler grenser i utmarka, og som ofte er beskrivende for hvordan utmarka ble brukt og håndtert sosialt og kulturelt; (5) *næring* – sitater som vitner om kommersiell utleie av utmarka; (6) *verdi* – sitater som beskriver hvordan prisen på salg og bortleie av utmarka har steget (i takt med innføring av reguleringer som legger til rette for økt kommersiell drift).

Datamaterialet er veldig stort, og enkelte tema fra den empirinære kodinga tok jeg ikke med som egne grupper videre i analysen. Dette fordi andre grupper kunne informere godt om samme tematikk, og at oppgavens omfang tvang meg til å prioritere. De kodede temaene som ikke fikk oppta egen plass i analysen var *næring*, *grenser* og *verdi*. Alle disse kan også fortelle noe interessant om tiden, utmarksbruk og eiendom, og kunne med fordel blitt inkludert i den videre analysen, dersom kapasiteten og oppgavens omfang var enda større. De to temaene som omhandler jakt og det ene som angår allmenning, var svært innholdsrike og viste tydelige

tendenser. Eksempler den empirinære kodninga av Høyfjellskommissjonen finnes i oppgavens vedlegg 4.

I den videre analysen plasserte jeg disse i overordna kategorier som tilsvarer dimensjonene ved eiendom, slik de er beskrevet av Carruthers & Ariovich, og som jeg redegjorde for i kapittel 3.2.1. Kategorien *allmenning* kan fortelle oss om vitnenes syn på eierskap – hvem kan eie og hva kan eies? I Carruthers & Ariovich' eierskapsdimensjoner kalles dette *subjekt* og *objekt*. Sitatene som omhandler fri jakt og fiske og en endring av dette med den nye jaktloven, kan tematisk beskrive noe som omhandler eierskapsdimensjonen *kontroll* – hvordan og av hvem rettigheter innføres og opprettholdes.

I løpet av analysen tolker jeg sitatene i lys av både den historiske settingen og endringene som skjedde på tidlig 1900-tall, og i lys av det teoretiske rammeverket som omhandler makt, eierskap, normoppløsning og kapitalistisk utvidelse som presentert i kapittel 3.

Jeg mener at å inkludere dette dokumentstudiet i oppgaven har bidratt til en større historisk sensitivitet, noe som tematikk som omhandler historisk forankra normer og stedsspesifikke kulturelle uttrykk er avhengig av.

4.4 Intervjuer

Den vanligste metoden for datagenerering i kvalitativ forskning er intervju (Tjora, 2017, p. 113). I dette arbeidet har jeg i tillegg til dokumentstudie valgt å gjennomføre seks dybdeintervjuer med utvalgte informanter i Indre Agder, som har tatt et standpunkt mot vindkraftutbygging. Både stor og liten grad av strukturering har sine fordeler og ulemper. I et gjennomgående strukturert, kvantitativt intervju vil spørsmålene som stilles være ferdig formulert og presenteres i en bestemt rekkefølge, innimellom også med forhåndsbestemte svarkategorier. Denne metoden gir større rom for direkte sammenligning og kanskje generalisering, men ofrer i samme vending de nyansene og mangfoldet som virkeligheten kan by på. Et ustrukturert intervju vil ikke bli styrt av noen intervjuguide med på forhånd bestemt tematikk eller spørsmål, men forskeren vil tre inn i intervjusituasjonen med blanke ark og intervjuet vil være en fri samtale. Fordelen med denne formen, er at man i større grad vil kunne ha tilgang på det informanten selv opplever som viktig, og man har mulighet til å oppdage ny, interessant tematikk i større grad enn ved et mer strukturert intervju. Et ustrukturert eller mindre strukturert intervju vil gi bedre muligheter til å fange opp nyanser og meningsinnhold. Samtidig vil denne friheten som et ustrukturert intervju

gir også være krevende å analysere, og faren for at man ikke kan lokalisere et godt fokusområde er til stede.

Jeg har valgt en tilnærming til intervjuet som ligger et sted mellom disse to ytterpunktene. Jeg la opp til en romslig tidsbruk, noe som ga oss rom til å utforske informantens refleksjoner og eventuelle digresjoner. Jeg benytta meg av intervjuguide (se vedlegg 1), men forholdt meg i hovedsak til de overordnede tematikkene og styrte ikke samtalen slik at vi fulgte rekkefølgen på den oppsatte tematiske strukturen i intervjuguiden.

4.4.1 Utvalg

Jeg var ute etter informanter som for det første hadde vokst opp i ei innlandsbygd i gamle Vest-Agder, som både har tradisjoner for bruk av utmark, og som har vært eller er aktuell for vindkraftutbygging. Begrensningen til gamle Vest-Agder er, som mange andre avgjørelser tatt i denne prosessen, av praktiske hensyn. Selv bor jeg nord i Lyngdal kommune (gamle Audnedal kommune) – en plassering som er veldig sentral med tanke på avstand til vind-aktuelle kommuner i gamle Vest-Agder. Allikevel er oppsøkende virksomhet i bygde-Agder et tidkrevende foretakende, og jeg var nødt til å sette en grense.

Mitt andre kriterium var at informantene måtte ha tatt et standpunkt *mot* vindkraftutbygging. De fleste, men ikke alle, informantene mine hadde engasjert seg i vindkraftsaken i offentligheten. Det kunne være gjennom protestaksjoner, hørings svar, media eller i organisasjoner som kjemper mot vindkraft. Før rekruttering og intervju startet søkte jeg om, og fikk innvilga tillatelse til persondatabehandling hos Sikt (se vedlegg 3).

Utvalget ble rekruttert ved bruk av snøballmetoden og gjennom bekjentskap, og rekrutteringen og gjennomføringen av intervjuene skjedde i løpet av de februar og mars i 2024. I løpet av prosessen rakk jeg å intervju seks informanter som er fra og bor i områdene som er eller har vært aktuelle for vindkraftutbygging i Indre Agder. Både menn og kvinner i aldere mellom 40 og 90 år og som har vokst opp i området og har tatt et tydelig standpunkt mot vindkraftutbygging.

Forholdene i bygdene i Indre Agder er små, og saken er i mange tilfeller betent. Jeg ønsker derfor ikke å presentere hver enkelt av informantene ytterligere. I analysen har jeg gitt dem pseudonymene Dag, Brit, Arild, Sandra og Fredrik og Ingrid.

4.4.2 Etske vurderinger

All forskning krever etiske hensyn og avveginger. Spesielt i undersøkelser der man interagerer med andre mennesker og har ansvar for å ivareta deres personvern, er det viktig å ta sitt etiske

ansvar på alvor. I relasjon til informanter har forskeren plikt til å «respektene deres menneskeverd og ivareta deres personlige integritet, sikkerhet og velferd» (Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora, 2021).

I alle faser av arbeidet med denne oppgaven har jeg måtte ta etiske hensyn overfor informantene. I forberedelse med intervjuene var det viktig at informantene var godt informert om hvordan intervjuet skulle foregå, dokumenteres og hvordan persondata skulle behandles. Før jeg kunne foreta intervjuer, måtte Sikt vurdere og godkjenne søknaden min om tillatelse til å behandle persondata i dette prosjektet. Godkjenninga fra Sikt var klar 21.02.2024 (se vedlegg 3), og intervjuene startet umiddelbart etter.

I forkant av alle intervjuene, hadde jeg en samtale med informantene om hva de kunne forvente å oppleve og hva jeg var ute etter. Når intervjutidspunkt var avtalt, fikk de også tilsendt informasjonsskriv og samtykkeerklæring (se vedlegg 2) på epost, som de seinere signerte da vi møttes. Det er viktig å gi informantene grundig informasjon og god tid til å overveie saken. Det er forskerens plikt å sikre at informantene som deltar gir sitt informerte samtykke. Alle informantene har også fått opplyst at de på ethvert tidspunkt, fram til oppgaven er levert, kan trekke sitt samtykke til deltakelse. Ingen har valgt å benytte seg av denne muligheten.

Ett viktig prinsipp i omgang med informanter og behandling av informasjon er konfidensialitet. Å viske ut alle spor som knytter datamaterialet til informantene er vanskelig å oppnå, særlig når populasjonen i områdene jeg studere er såpass liten som den i dette tilfellet er (Jacobsen, 2022, p. 50). Jeg har gjort en rekke tiltak for å styrke konfidensialiteten i både behandling og gjengivelse av data. Lagringen av opptak og av rå-transkripsjoner skjer i sikrede mapper i Universitetet i Agder sin skyløsning. I tillegg må jeg være svært tilbakeholden med beskrivelse av informantene, når de sosiale forholdene er så tette som de er i Indre Agder. Dersom forholdene var større, ville jeg kunnet presentere en grundigere beskrivelse av hver enkelt informant. For leseren ville det være opplysende å vite for eksempel alder på den enkelte, yrke og bosted. Dette er alt informasjon som jeg har sett meg nødt til å unnlate å avsløre på informantnivå for å kunne ta større hensyn til den enkeltes konfidensialitet. I tillegg er også informantene gjengitt under pseudonym.

En annen mulig etisk ladet konsekvens av forskningen er det eventuelle emosjonelle trykket det legger på informantene (Ryen, 2002, p. 209; Silverman, 2016, p. 40). I mitt tilfelle, var dette noe jeg registrerte som en utfordring. For noen av informantene representerte vindkraftsaken et alvorlig nederlag, og de gruet seg til å på ny gå inn i tematikken. Da var det viktig for meg å

presisere at oppgaven ikke sto og falt på deres deltakelse, og at de ikke hadde noen forpliktelse til å delta. Når de allikevel valgte å stille opp, opplevde jeg det at de var emosjonelt investert i saken som et uforbeholdent gode i samtalen.

Også i analysen av informantenes utsagn, er det etisk ladede avgjørelser som må tas. Man skal strekke seg etter å gjengi informantene så presist og fullstendig som mulig og nødvendig for å danne et korrekt bilde (Jacobsen, 2022, p. 52). I analysen er en stor del av arbeidet å redusere mengden informasjon til en konsentrert og informasjonsrik mengde. I denne prosessen er det fare for å utelate deler av samtalen som informantene selv ville vurdert som viktige for å forstå perspektivet og helheten. Jeg har forsøkt etter beste evne å kutte bort kun deler av sitater som i mindre grad kan informere problemstillingen. Dette er også en del av forskerens arbeid for å maksimere en studies pålitelighet. Også språklige endringer, må man ha et bevisst og kritisk forhold til. Det er viktig at informantene kjenner seg igjen i det som blir gjengitt. I denne oppgaven har jeg transkribert intervjuene til norsk bokmål, og oversatt dialektord som ikke er lette å forstå. I tillegg har jeg utelatt gjentakende ord som er en naturlig del av det muntlige språket, men som er svært forstyrrende i en tekst. Allikevel tror jeg at sitatene har beholdt noe av det muntlige preget, og at uttrykksformen og stilen til hver enkelt informant også skinner gjennom etter redigering.

4.4.3 Gjennomføring av intervju

Etter å ha opprette kontakt med informanter som ønska å la seg intervjuer, lot jeg dem selv avgjøre hvor de ønska å intervjuer. Noen av intervjuene har blitt gjort hjemme hos informanten eller på arbeidsplassen. For enkelte intervjuer har jeg lånt møterom av kommunen. Ved disse tilfellene lånte jeg rom i bygninger som ikke lå i umiddelbar nærhet til selve kommunehuset, der mange har sin arbeidsplass og kommunepolitikere vanker. Dette for å beskytte informantens identitet og sikre gode komfortable rammer for intervju. Ett av intervjuene ble gjort på en kafé. Det var informantens eget ønske, og det var på en kafé utenfor informantens hjembygd. Det opplevdes ikke som problematisk for anonymiteten, men det var allikevel ingen ideell intervjusituasjon med tanke på opptak. Dette opptaket inneholder mye støy og skulle vise seg å være vanskeligere å arbeide videre med enn de andre.

For å dokumentere intervjuene brukte jeg universitetets lydopptaker. I enkelte av intervjuene tror jeg opptaket hadde en noe hemmende effekt på informantene gjennom nesten hele samtalen, mens for de aller fleste ble den raskt glemt i løpet av innledende prat. Jeg hadde på forhånd sett for meg å, i tillegg til lydopptak, notere ned detaljer og viktige punkter/tanker fra intervjuet. Da jeg forsøkte dette under selve intervjuene følte jeg selv at det ble såpass

forstyrrende for min egen tilstedeværelse i situasjonen at jeg valgte å kun belage meg på opptaker, og heller notere stikkord og viktige tanker i etterkant av intervjuene.

Som nevnt tidligere valgte jeg å gjennomføre halvstrukturerte intervju, der jeg kun bandt meg til tematiske bolker og tilpassa konkrete spørsmål etter informantens utsagn og reaksjoner. Selv om noen av informantene gikk inn i intervjusituasjonen med høyere skuldre enn andre, opplevde jeg at den mer eller mindre uformelle, samtalenære intervjuformen raskt skapte en atmosfære der alle var komfortable og kunne snakke fritt. Det semistrukturerte intervjuet kalles, og jeg opplevde det nettopp slik, «konversasjon med hensikt» (Ryen, 2002, p. 99). Det var også viktig for meg at vi tok oss tid, spesielt innledningsvis, til uformell smalltalk. Dette var også, slik jeg oppfatta det, tydelig medvirkende til å både senke skuldre og løsne tungebånd (Ryen, 2002, p. 101; Tjora, 2017, p. 116).

Disse «bli-kjent-rundene» ved oppstarten av intervjuet gjorde det også lettere for meg å unngå en higen etter å seinere fylle alle tomrom i samtalen, men heller gi rom og tid for ettertanke. Ved gjennomlytting oppdaga jeg også at jeg i stor grad bruker små interjeksjoner som oppmuntrende og drivende elementer i samtalen. Orduttrykk som «jöss», «jasså», «tuller du?», «er det sant?» fungerer som stemningsbekreftende, frittstående uttrykk som ikke krever respons, men støtter opp den allerede etablerte retninga samtalen tar. Bruk av oppmuntrende små ord er for øvrig et velkjent innslag i intervjuteknikk (Ryen, 2002, p. 106).

Enkelte av temaene og flere av spørsmålene jeg ønska å ta opp viste seg å være vanskelig å kommunisere på en god måte. De ble rett og slett for vage og teoretiske. Temaer om *hvem* som kan eie og *hva* som kan eies viste seg å være spesielt krevende å snakke med informantene om. Det ville kanskje vært et mer håndterbart tema dersom konseptet eiendom i større grad ble problematisert og dissekert, og i mindre grad tatt for gitt uten å utfordre egen forståelse. Jeg tolker det slik, at dette problemet i stor grad oppsto på grunn av min egen uerfarenhet med metoden, og det er en lærdom jeg håper å kunne dra nytte av i seinere prosjekter.

4.4.4 Etterarbeid og analyse

Til transkribering av de mange timene med intervjuopptak, har jeg i første omgang brukt onlineversjonen av Microsoft Word sin funksjon for transkribering. Dette utgangspunktet var kun en første grov nedtegnelse som deretter måtte reinskriveres. Selv om programvaren ikke greide å transkribere dialektene i de indre bygder korrekt, var det en god hjelp i å kunne vite hvor i teksten/lydopptaket jeg befant meg, og ga mulighet til å la lange strekk med småprat ligge som grovtranskripsjoner. Det er ett unntak. Intervjuet med informanten «Fredrik» måtte

gjennomføres på kafé. Opptaket ble delvis svært uklart grunnet mye støy fra omgivelsene. Word sin transkripsjons-funksjon fungerte ikke i dette tilfellet, og jeg bestemte meg for å transkribere manuelt alle deler av samtalen som var relevante for tema. Dermed foreligger det ingen grov-transkripsjon av dette intervjuet, men en renskrevet transkripsjon som utelater alt irrelevant småprat. Her har jeg markert hvert transkriberte avsnitt med tidspunkt i lydfilen for lett å kunne finne tilbake om noe skulle være uklart.

Jeg har ikke forholdt meg til en streng nedenfra og opp, induktiv metode, men kombinert de to. Mitt første steg i analysen var en empirinær (induktiv) koding, der de gjentakende temaene ble identifisert og merka i teksten (Tjora, 2017, p. 197). Temaene jeg identifiserte, kommer mer eller mindre direkte fra det empiriske materiale og flere av kodenavnene er endog lånt ordrett fra sitatene (Tjora, 2017, p. 197). Eksempler på dette er «fordeler vs. ulemper» og «grunneiers bestemmelsesrett» (se vedlegg 5).

Da den innledende, empirinære kodinga var ferdigstilt og sitatene samla i grupper, sorterte jeg temaene etter hvilke av de fem eiendomsdimensjonene til Carruthers & Ariovich meningsinnholdet i sitatene kunne belyse (se kapittel 3.2.1). Denne delen av analysen er ikke «nedenfra og opp», men har et deduktivt preg. Kategoriene til Carruthers & Ariovich ligger klare forut for den siste tematiske sorteringa. Alt i alt ligger metoden tettere opp mot det som kalles *abduktiv* innholdsanalyse. Det beskriver en metodisk framgang som kombinerer induksjon og deduksjon i prosessen. Dette representerer en pragmatisk metodisk tilnærming, der man anerkjenner det uunngåelig teoretiske og deduktive aspektet ved å analysere data. Ingen form for kategorisering og koding ville vært mulig uten allerede installerte teoretiske konsepter og begreper for virkeligheten (Jacobsen, 2022, pp. 277-278). En abduktiv tilnærming åpner for å utvide og justere det teoretiske rammeverket etter empiriske uforutsette funn. Det åpner også for, slik jeg har gjort i analysen av både intervjuene og Høyfjellskommisjonen, å innpasse det empiriske materialet i allerede definerte teoretiske kategorier.

Enkelte av temaene var utfordrende å tilegne en eiendomsdimensjon. Noen sitater uttrykker flere ting på én og samme tid. Gjennom analysen av sitatene ble det tydelig at informantene ofte uttrykte noe som helt konkret beskrev én eierskapsdimensjon, men som i det grunnleggende meningsinnholdet sa noe viktig om en annen dimensjon av eierskap. De mest hyppige og tydelige eksemplene på dette er sitater som i øvre lag handler om regler og praksiser for bruk, men som, slik jeg tolker det, i det underliggende meningsinnholdet uttrykker følelser og holdninger til fordelingen av makt og kontroll over arealer.

Ett eksempel på dette er et sitat fra Fredrik, der han forteller om lokale gårdbrukere som ønska å dyrke opp ei myr.

Og det var en kjempesvær myr på ca 6-700 mål som noen bønder ville overflatedyrke. (...) Men det fikk de nei for fordi det var myr. Klassifisert som myr. Ett år etterpå så begynte Statkraft å grave i det. Og de måtte etterfylle myren med 600.000 kubikk med stein.

Å dyrke opp myr er i utgangspunktet ikke lov, men bøndene søkte allikevel dispensasjon og fikk avslag. Ikke lenge etter ble myra gravd opp av Statkraft som skulle etablere en kraftstasjon på stedet. I det ytre, snakker Fredrik om bruk av området til landbruksformål eller til kraftformål. Men den dominerende tematikken er allikevel skjevhet i maktforhold og hvem sine ønsker og behov som styrer avgjørelsene som tas.

4.5 Kvalitetsvurderinger

For å sikte mot høyest mulig kvalitet i både kvantitativ og kvalitativ forskning, er det avgjørende å fastholde et kritisk blikk på de valgene man tar og de konklusjonene forskingsprosessen fører til.

For det første må man vurdere forskningens pålitelighet (relabilitet) – ville en annen person som benytta samme framgangsmåte fått de samme resultatene? Har studien en intern logikk – en solid og fornuftig sammenheng mellom metode som benyttes og studiens problemstilling? Det er flere valg man kan ta og flere faktorer som kan påvirke hva slags data man sitter igjen med etter et intervju. Blant annet vil hvordan undersøkelsen foretas påvirke studieobjektene (Jacobsen, 2022, p. 250). Bare vissheten om at dette er et *intervju* kan endre hvordan noen ordlegger seg og hva de ønsker å fortelle. Bruken av båndopptaker eller notater underveis i intervjuet vil også påvirke samtalen.

Hvem som er forskeren, påvirker også intervjuobjektene eller de som observeres. Dette er uunngåelig til en viss grad, men forskeren kan allikevel bidra noe til å unngå sin egen påvirkning. Dette er mer relevant jo sterkere relasjonen mellom forskeren og studieobjektet er (Jacobsen, 2022, p. 251). I et intervju forsøker man raskt å bygge en fortrolig relasjon, og kan dermed være spesielt utsatt for at informanter tilpasser utsagn og talemåte etter den sosiale situasjonen med forsker og hvordan h*en framstår. Forskerens framtoning både når det gjelder klær, utseende, språkbruk og kroppsspråk kan påvirke hva objektene sier og gjør. Min egen tilhørighet til et politisk parti ville kunne være en utfordring i denne henseende. Jeg valgte å bruke informanter

fra utenfor egen kommune for å dempe den mulige effekten deres kjennskap til meg som partipolitiker ville kunne ha.

Slurv og unøyaktigheter, både i registrering av data og når man foretar analysen, er også kilder til redusert pålitelighet. Lydopptakeren jeg brukte under intervjuene har bidratt til å styrke nøyaktigheten i leddet som omhandler datainnsamling. I analysesteget er skjønnsmessige vurderinger et sårbart ledd (Jacobsen, 2022, p. 255). Skjønnsvurderinger av typen jeg beskrev i foregående delkapittel vil sterkere knytte utfallet av analysen til meg som person og egne vurderinger.

For det andre må man stille seg kritisk til egen forsknings gyldighet (validitet) – resultatenes sannhetsgehalt. Validitet er et begrep som inkluderer både det som på norsk kan kalles forskningens gyldighet og generaliserbarhet/ ekstern gyldighet. Dette dreier seg om hvorvidt man kan bruke kunnskapen som genereres i en studie til å fortelle noe om andre grupper eller populasjonen for øvrig (Jacobsen, 2022, p. 255). I kvalitative undersøkelser kan vi vanskelig konkludere med at funnene er direkte overførbare til andre grupper og situasjoner. Funn i kvalitative studier og godt utviklede teorier kan allikevel selvsagt fungere som inspirasjon og pekepinn på hvordan og fra hvilke perspektiver det kan være fruktbart å studere andre lignende situasjoner (Jacobsen, 2022, p. 255; Tjora, 2017, p. 239).

En studies interne gyldighet er et mer aktuelt fokus å holde i kvalitativ forskning. Den interne gyldigheten forteller om hvorvidt konklusjonene og resultatene er riktige, gitt forutsetningene fra teori, datainnsamling og analyse, som ligger til grunn. Er det samsvar mellom virkeligheten og konklusjonene som trekkes (Jacobsen, 2022, p. 240; Ryen, 2002, p. 178; Tjora, 2017, p. 232)?

Utvalgets sammensetning vil påvirke en studies validitet. Personene som stilte opp i intervjuer til denne oppgaven var alle i alderen 40 til 90 år gamle og fordelinga mellom kjønnene var likt – tre kvinnelige og tre mannlige informanter. Utvalget mangler representasjon fra yngre grupper av populasjonen. Så lenge denne skjevheten er brakt på bane, vil det ikke nødvendigvis skape en utfordring for oppgavens interne gyldighet. Før og under rekrutteringsprosessen, vurderte jeg disse aldersgruppene som potensielt svært informasjonsrike, da de har vært voksne deltakere i lokalsamfunnet gjennom alle årene vindkraft-diskusjonene har stått på.

Ett element med metodevalget mitt, som jeg anser som litt problematisk med tanke på oppgavens interne validitet, er den informasjonsmessig begrensende avstanden til vitnene i Høyfjellskommisjonen. Denne avstanden begrenser min mulighet til å kontrollere påliteligheten i datainnsamlinga. Formålet med kommisjonens arbeid var å innhente informasjon om

spesifikke detaljer om utmarka og utmarksbruk, og nedtegnelsene har gjennomgått «sensur» hos referent som har parafrasert vitnene i referatet. Det er ingen direkte sitater. Dette, sammen med flere mulige hindre for fri tale i den historiske situasjonen, er slik jeg ser det et noe metodisk problematisk ledd i oppgavens interne validitet.

5. Høyfjellskommisjonen: utmarka som kamparena, tidlig 1900-tall

Hva som har blitt ansett som allmenninger er som nevnt, i stor grad styrt av alder tids bruk eller sedvane heller enn entydige juridiske dokumenter. Man har belaget seg på historiske kilder som beskriver bruk over tid og beretninger fra mennesker med stor lokalhistorisk kunnskap for å avklare rettigheter i utmarka. For å kartlegge grenser og fordelinga av eiendomsrettigheter i utmarka mellom staten og andre, ble det i 1908 oppretta en særdomstol som fikk navnet Høyfjellskommisjonen. Domstolen skulle kartlegge og fastsette grenser for statsallmenningene med bindende virkning (Reiten & Ravna, 2007, p. 486; Sevatdal et al., 2017, p. 212).

Høyfjellskommisjonens arbeid besto i stor grad av å forhøre vitner med god kjennskap til- og parter med interesser i de aktuelle områdene, for å undersøke historisk bruk og eierskap i fjell og skogområder. Vitnene ble både spurt om kunnskap om eiendomsgrenser, tidligere og nåtidig bruk, hvem som har eiendomsretten og om de kjenner til noen områder som har blitt eller blir regna som allmenning. Bakgrunnen for undersøkelsene i Indre Agder, var en lov som allerede hadde eksistert i flere hundre år, og som stadfestet at alle eierløse områder var Kongens. Kommisjonens undersøkelser ønska å avsløre hvorvidt det fantes eierløse områder som kunne hevdes å være statens eiendom.

Det var den nye jaktloven av 1899 som pressa fram nye bruksmønstre, nye eiendomsforhold og dermed nye konflikter på begynnelsen av 1900-tallet. Jaktloven av 1899 ga grunneier enerett til jakt og fiske, noe som tidligere hadde vært løst lokalt. Dette la grunnlaget for at utmarkseiendommer kunne kjøpes opp av utenforstående og benyttes for jakt. Nettopp dette skjedde, blant annet i området som i dag er Setesdal Vesthei verneområde. I dag er området eid og forvaltet av Statskog, og kalles Njardarheim.

En gjennomgang av vitneforklaringene fra bygder i Setesdal, Åseral og Sirdal, tegner et bilde av en befolkning som hegner om den private eiendomsretten til utmarka, samtidig som de uttrykker en dynamisk og pragmatisk forståelse av hvem som kan og hvem som ikke kan benytte seg av ressursene i utmarka. I all hovedsak aviser vitnene ideen om at det finnes «allmenninger» i omkringliggende heiområder. Det gis gjennomgående uttrykk for at det er gårdene som eier tilstøtende fjellområder «på samme måte» som de eier innmarka rundt gården (Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 19). Samtidig er vitnenes redegjørelser for grenser på enkelte punkter svært presise, mens på andre punkter mindre nøyaktige. Det er rimelig å tenke seg at

områder med godt beite, tilgang på stier og vann er mer relevante å trekke presise grenser gjennom enn å definere grenser i fjellområder med lite eller ingen mulighet for beite.

Vitnene fra Indre Agder forteller at det i tidligere tider har vært drevet lite jakt i utmarka. Fiske har vært mer utbredt, mer organisert og rettighetene mer hegna om. Fiske kunne ifølge vitneutsagnene gjerne fordeles slik at hver rettighetseier i et område fikk sitt vann. Det ble allikevel akseptert at forbipasserende og andre kunne fiske fra land uten å be om tillatelse. Jakt ble i all hovedsak omtalt som noe som enhver tradisjonelt var fri til å gjøre som han/hun ville.

En rikmann, ved navn Thorvald Heiberg, kjøpte store heiområder av lokale bønder for å kunne dra nytte av den nye loven som skulle sikre grunneiernes eksklusive rett til jakt og fiske. Han startet bedrift ved å arrangere luksuriøse villmarksturer for rike kontinentale og engelskmenn. I tillegg forsøkte han å nekte lokalbefolkningen både å ta seg fram på områdene hans og å jakte slik de hadde gjort fritt i lang tid. Konfliktene rundt jaktrettigheter førte i siste instans til flere rettsaker mellom Heiberg og jegere som hevdet sin sedvanerett til jakten i hans område. I de fleste tilfeller ble jegerne frikjent, da retten anså det som sannsynlig at bruken fra gammelt av gjorde at området var å anse som allmenning (Bay, Worsøe, Thomsen, & Helle-Olsen, 2004, p. 126). På samme måte som at «fremmede» tok seg til rette med jakt på Heibergs områder, opplevdes uholdbart, opplevdes det også uholdbart for lokalbefolkningen å nektes en praksis og en rett som de hadde hatt i lang tid.

På tiden Høyfjellskommisjonen gjorde sine undersøkelser, var det et mylder av ulike interesser i heiområdene, slik det også er i dag. Lokalbefolkning hadde sine tradisjoner for jakt, beite og slått og sin avhengighet av utmarka for gardsdrift. Staten håpte å kunne definere statsallmenninger, og Heiberg og hans like ønsket å drive en lukrativ næring i eksklusiv og luksuriøs jaktturisme. Høyfjellskommisjonen vitneutsagn fra Valle, Bykle, Åseral og Nedre- og Øvre Sirdal er på ulike vis talende for tidens utmarks konflikter.

5.1 Subjekt og objekt: Hvem kan eie? Hva kan eies?

Vitneutsagnene som omhandler spørsmålet om «allmenning» beskriver blant annet forhold mellom normer for eierskapsdimensjonene subjekt og objekt. Hvem som kan eie aktuelle områder og hvorvidt området det er snakk om kan eies i ordinær forstand. Det meste som vitnene sier, kan ved første øyekast synes å representere et rett-fram, moderne syn på

eiendomsrett, der utmarka ikke skiller seg fra eierskap til innmarka. Den store majoriteten av utsagn påstår at gårdene eier utmarka på samme vis som de eier innmarka rundt gården.

5.1.1 Ordet almenning kjendes ikke i Sæterdalssproget

Dette vitnet fra Valle i Setesdal uttrykker seg klart i møte med spørsmål om mulige allmenninger i Setesdalsheiene.

Saavidt vidnet har kunnet forstaa, eies heiestrækningerne paa samme maate av vedkommende gaardbrukere, som disse eier sine gaarder nede i bygden. Hele fjeldet er paa denne maate optat til privateiendommer og benyttes til, hvad det er skikket til, og vidnet kjender ingen strækning i fjeldet, som der kunde være tale om var statsalmenning. Det er noksaa betegnende, tilføier vidnet, at ordet almenning ikke kjendes i Sæterdalssproget.

(Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 17)

Et annet vitne fra Valle uttrykker seg mer i korthet, men med tilsvarende meningsinnhold.

Komparenten har aldrig hørt tale om, at der inden Valle eller Bykle nogensinde har været almenning av nogen art. Han har aldrig visst andet end at heierne tillaa gaardene paa samme maate som disses hjemmemark.

(Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 19)

I all hovedsak påstår vitnene at det ikke finnes eierløse områder eller områder som omtales som statsalmenning eller allmenning av annet slag. Men det finnes unntak. Enkelte utsagn nyanserer dette, spesielt når det er tale om Rjuven – en fjellstrekning som ligger mellom Sirdal og Valle i det som i dag kalles Njardarheim. Rjuven kommer ikke oppe som et eget tema i forklaringene fra befolkninga fra Valle selv, men kommisjonen velger å spørre vitnene fra Sirdal om heiområdene på Rjuven. Mange av Sirdalsvitnene er godt kjent i det området, men Rjuven tilhører Valle. Vitnene fra Sirdal er ikke konsekvente i spørsmålet om Rjuven. Et mindretall påstår at det ikke finnes private eiere til Rjuven, slik som dette vitnet uttrykker.

Vidnet har aldrig hørt, at nogen har sagt sig at være eier av Rjuven, og han tror ikke, at nogen privatmand eier hverken Rjuven eller beiterne paa denne. Der er forresten svært litet av beite paa Rjuven og brukbart bare for reinsdyr. Vidnet er kjendt paa Rjuven, saalangt som til Urdalsknuten og i Hestebeitet.

(Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 40)

De fleste holder allikevel fast ved at alle heistrekninger eies av tilstøtende grunneiere, gjerne til toppen av fjellet.

Vidnet antar, at noget av Rjuven gaar ind i Holmevasheien. Dette fjeld er en smal rist og vidnet tror, at det har fulgt heierne fra gammel tid saaledes at det, som holder til vedkommende hei, ogsaa har tilligget denne. Vidnet kjende ikke til nogen strækning inden fjeldet i Sirdal, som ikke er i privat eie, og han har ikke hørt uttrykket almenning brukt om nogen del av fjeldet her.

(Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 44)

Utover unntaket når det kommer til spørsmålet om Rjuven, uttrykker Sirdølene seg klart hva angår eierskap til heiområdene. De er eid av lokale gårdbrukere – det finnes ikke noe ledige eller ueide områder som staten kan gjøre krav på.

Vidnet har aldrig hørt tale om nogen slags almenning inden Sirdal, og saavidt han vet, er al fjeldmark inden Sirdals omraade optat av private til eiendom fra gammel tid. (Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 37)

5.1.2 Staten på behørig avstand

Gjennom intervjuene av vitnene i 1913, stiller kommisjonen spørsmål ved hvorvidt høytliggende, golde områder som har vært prega av felles og fri bruk, kan være eiet av en enkelt gard / person. Fri bruk og tilgang til ressurser i et område kan indikere at disse er eierløse, og dermed statens eiendom.

På tross av helt andre normer for bruk, hevder vitnene at også det bare høyfjellet er eiet slik som innmarka. Det vil si at det ikke inviteres til å så tvil om eierskapet av utmarka, men det tilhører lokalsamfunnet, om enn det innimellom er uklar akkurat *hvem* som eier grunnen. Vitnene fra Indre Agder framholder at golde fjell som ikke har noen kommersiell verdi for garden og der heller ikke bruken på noe vis er eksklusiv for grunneier, allikevel er et anerkjent objekt for privat eiendom.

Allmenning er et ord som vitner om felles bruk og alles tilgang, men som utelater det faktum at bruk og tilgang i lange tider har vært *lokal* uten særlig innslag av utfordringer og kamp om ressursene fra fremmede. For mennesker uten tilhørighet, og sannsynligvis uten en avhengighet av stedets ressurser, er omgjøringen av et område til allmenning et gode, men for en lokalbefolkning med tradisjoner og stedbunden næring, kan det være en begrensning av både livsgrunnlag og livsutfoldelse.

Avvisninga av muligheten for at det finnes allmenninger i heiområdene kan tolkes som et forsøk på å holde statlig kontroll og inngripen på armlengdes avstand til fordel for lokalt eierskap og kontroll over utmarka.

Den norske bondestanden på ulik vis, har utøvd selvstendighet på bekostning av nasjonale lover og regler. Halvdan Koht beskriver hvordan bygdefolk i århundrer har kjempa for å holde embetsstanden på avstand, blant annet ved at bygder i mange tilfeller valgte bort landsloven til fordel for lokal «bonderett», til godt inn på 1900-tallet (Koht, 1975, pp. 213-214).

5.2 Hvem trenger tillatelse?

Sitatene som beskriver jakt, fiske og annen bruk i utmarka, sier helt tydelig noe om hva heiområdene reint konkret har blitt brukt til. Men sett i sammenheng med den tids utvikling og sitatene som helhet, sier de også noe om hvordan ulike systemer for kontroll endrer både praksiser og forholdet folk imellom.

5.2.1 Wilde nogen ha sig et dyr i disse heier, gik han op og skjøt sig et

Utsagnene som omhandler jakt og fiske gir et tydelig bilde av en tidligere tids utmark, hvor en del ressurser var tilgjengelige for alle og fritt til bruk. Beite og slått har vært regulert og ligget til enkelte rettighetshavere, men jakt, og i stor grad også fiske, har på 1800-tallet og tidligere vært åpent for allmenheten.

Vitnenes forklaringer danner et generelt bilde av 1800-tallets bruk av utmarka i Indre Agder. Fjerntliggende heistrekninger ble gjerne leid bort til «fremmede» for beite, mer tilgjengelige områder ble brukt til eget beite, og områdene som ikke hadde gras og vekster ble brukt til jakt.

Beiteretten har hatt klare eiere, og ressursen ble også leid bort til fremmede.

De forannævnte heiestrækninger brukes nu mest til jagtfelter. Pytteheien tror dig vidnet brukes til driftebeite, men sikker herpaa er han ikke. I vidnets barndom og saa langt han kan mindes tilbage, blev samtlige nævnte heiestrækninger benyttet til driftebeiter, væsentlig ved bortleie til fremmede, saaledes til folk fra Jæderen. (Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 33)

Jakt og fiske ikke ble regulert på samme vis som beiteressursene. Begge var i stor grad ansett som fritt til alles bruk, selv om enkelte forklaringer nyanserer bildet av tilgang på fiske i noen grad.

Efter hvad der er fortalt vidnet skulde enhver kunne fiske frit i vandene i drifteheierne. Vidnets far og en husmand Olav Løining hadde saaledes været like op til Skrevandet og Syndevandet og fisket. De hadde hat hest med og drev ved siden av fisket ogsaa med jagt. De hadde ikke bedt nogen om tilladelse hertil, det var ikke nødvendig. (Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 15)

Også dette eksempelet fra et vintneutsagn fra en Sirdøl, bekrefter tradisjon for alles frie tilgang på jakt og fiske i heiene.

I de høieste trakter antar vidnet, at der har været drevet jagt i al den tid, vidnet har færdedes i heierne. Han har alltid hørt tale om reinjagt baade fra bygderne i Sætersdal og Sirdal, og i ældre tid blev denne drevet frit over alt, saavidt vidnet vet. (Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 40)

Ikke alle vitnene taler om den frie jakten som et fortidens fenomen. En del av vitnene oppfatter ordningen som fortsatt gjeldene.

Hvad jagten angaar, forklarer vidnet, at vilde nogen ha sig et dyr i disse heier, gik han op og skjød sig et. De gik, naar de vilde, uten at spørre om tilladelse. (Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 42)

Nyansene i hvordan vitnene oppfatter normene for jakt og fiske, kan være et tegn på at undersøkelsen foregikk i en brytningstid, der nye lover hadde satt i gang nye praksiser og delvis etablert nye normer, mens tradisjonell forståelse og bruk av utmarka fortsatt levde i opposisjon til de nye reguleringene.

Det fantes lokale, tradisjonelle varianter av måten rettighetene ble fordelt. Et vitne forklarer at det i Bykle har vært grunneier som ble antatt å eie alle rettigheter til både jakt og fiske.

Vidnet forklarer, at alltid hadde man her i Bykle anset grundeieren berettiget til jagten, ogsaa efter ren, men man tok det ikke saa nøie i gamle dager og stængte ikke for nogen, om en fremmed skulde ville gaa paa jagt. Ogsaa til fisket i fjeldevandene har grundeierne anset sig berettiget, men de har ikke negtet andre at fiske der. (Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 9)

Et vitne fra Sirdal beskriver samme ordning for heistrekningene litt lenger vest.

Vidnet forklarer, at grundeierne ogsaa har eiet vandene inden vedkommende heiestrækninger og anseet sig eneberettiget til fisket i vandene. Men vidnet

kjender ikke til, at det har været paatalt fra grundeierne, om nogen fremmed har fisket i vandene uten at spørre om tilladelse. Det er helst stangfiske, som utøves av fremmede og som grundeierne som regel finder seg i. (Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 34)

At annet vitne, også fra Sirdal, mener at fisket har vært fritt for alle og enhver.

Fisket i vandene i heromhandlede strækninger, forklarte vidnet, hadde været frit for alle og enhver. (Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 42)

Det er rimelig å konkludere med at fiske og i stor grad også jakt, i disse områdene i praksis har vært fritt for alle som måtte ønske å fiske eller jage. Det kan synes som det er delvis ulik forståelse av hvem eller om noen har særskilte *rettigheter* til dette, men det er enighet om at alle har tilgang.

Snarefangst hadde en særegen posisjon, også før den nye jaktloven kom i 1899. Det ble sett på annerledes enn å drive for eksempel reinjakt. Snarer er i utgangspunktet forbudt å bruke i Norge i dag, men det finnes unntak for kommuner der tradisjonen står sterkt eller der det har stor økonomisk betydning. På Agder drives det fortsatt med snarefangst av ryper i Bygland, Valle, Bykle, Åseral, Hægebostad, Kvinesdal og Sirdal (miljødepartementet", 2024). Dette vitnet fra Valle gjør godt rede for normene for snarefangst etter fugl i heiene.

Hvad jagten angaar har snarefangst av fugl været anset som vedkommende grundeiers ret alene i drifteheien, likesom hjemme i anden mark. Før jagtloven var jagten ellers anset som fri baade paa drifteheierne og i hjemmemarken. (Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 20)

Også i Øvre Sirdal ble det ansett som uakseptabelt å sette snarer på annen manns eiendom uten å be om lov.

Han spurte Aadnerams eiere om tilladelse til at sætte snarer i Holmevasheien og tilføier, at han kunde jo ikke sætte snarer i andemands skog uten tilladelse. (Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 43)

Vitnenes forklaringer til Høyfjellskommisjonen tegner et bilde av dynamiske og finjusterte sett med lokale regler for hvem som kunne benytte hvilke ressurser i utmarka og hvordan dette skulle foregå.

5.2.2 Da man begyndte at sælge heierne, blev det forbi med den frie jagt i fjeldet

Det stadfestes gjennom Høyfjellskommisjonens vitneforklaringer at det fulgte faktiske endringer i bruk og tilgang på fjellets ressurser etter den nye jaktloven kom i 1899. Utsagn som omhandler stoda før og etter jaktloven gir noen ganger inntrykk av å være vel så mye normative som faktuelle uttrykk og beskrivelser.

Til den nye jaktloven kom, gik hvem som vilde paa jagt i fjeldet om hverandre. Efter den nye jagtlov blev det noget annerledes, og da man begyndte at sælge heierne, blev det forbi med den frie jagt i fjeldet. (Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 14)

Det ser ut til å ha vært vanlig og akseptert praksis å leie ut heiområder, i tidligere tider til krøtterdrift, men etter jaktloven i 1899 også til jakt og fiske. I høyfjellskommisjonen omtales det at grunneierne leier ut fjellressursene for inntekt i helt hverdagslige termer.

I ældre tider var der ikke noget videre tale om jagt i Aaseral, men nu jages her en del i alle de tre heromhandlede heier, idet de bortleies til jagt.

(Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 30)

Uten viderverdigheter stadfestes det at flere områder leies ut til jakt etter den nye jaktloven. Grunneier hadde nå fått stadfestet enerett til jakten og den var dermed mulig å omsette. Det foregående og det neste sitatet er begge fra Åseral.

I de senere aar er dog strækningerne mere og mere gaat over til jagtterræng og bortleies som saadant. (Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 31)

Også i Sirdal ga den nye jaktloven muligheter for inntjening.

For 7-8 aar siden begyndte vidnet med bortleie av heien til jagt, og der har da været betalt av utlændeinger 500 til 600³ kroner aarlig i leie. Dette er hvad vidnet selv har faaat, mens hans agent, som har formidlet leien faar 60 pund hos leierne. Der er udmerket renjagt i strækningen, av den best jagt, som er at opdrive. (Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 36)

³ Ifølge SSBs Priskalkulator tilsvarer 600 kroner i 1913 nesten 42.000 kroner i dagens kurs (Statistisk Sentralbyrå, 2024).

Uttalelsene som omhandler grunneieres bortleie av jakt så vel som beite, er likefram og nøytrale. I noe kontrast til dette står utsagnene som er innom det omtalte eksemplet med Thorvald Meyer Heiberg, som blant annet kjøpte opp et stort, sammenhengende heiområder i det som i dag heter Njardarheim i Setesdal Vesthei. Han tok opp kampen både mot lokale som hadde for vane å drive fri jakt i området og mot gående – fotturister og ferdafolk – som krysset områdene hans. Disse begrensningene ble ikke akseptert av lokalbefolkningen. Vitneforklaringene som omhandler Heiberg og hans områder har i større grad enn andre et slør av motvilje over seg. Konfliktene oppstår her, når sambygdingene nektes adgang til ressurser de tidligere har kunnet benytte seg av.

I vidnets tid har der aldrig været tale om andet and at enhver gik paa jagt, hvor han vilde i fjeldet. Indtil Heiberg forbød jagt i sine strækninger. Folk fra Bykle og Valle gik om hverandre paa jagt i heiestrækningerne heromkring.
(Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 19)

Med vissheten om konflikten som lå mellom lokalbefolkningen og Thorvald Heiberg, kan utsagn som dette tenkes og inneholde et kritisk pek mot den nye, begrensende ordningen, der grunneier kan nekte andre tilgang til jakt- og fiske. Om ikke mostanden er rettet mot den nye loven, så kan den tenkes å være rettet mot det faktum at en utenforstående (ikke lokal) med ett hadde eksklusiv kontroll over store områder i nærliggende heier.

Selv om sitatet ikke eksplisitt kritiserer Heibergs enerett på jakt og fiske, så er det rimelig å tolke bruken av uttrykket «å forby» som mer negativt enn positivt ladet.

De konfliktfylte forholdene rundt Heiberg blir kun pekt på svært få ganger i løpet av vitneforklaringene i Høyfjellskommisjonen, men de gangene det blir bragt på bane, beskriver det en innskrenking av den frie bruken av heiområdene. De tidligere presenterte sitatene som omhandler lokalbefolkningens egen bortleie av områder til jakt og beite, nevner ikke eksklusjon av andres tilgang i det hele tatt. Det forrige sitatet dreide seg om tilgang på jakt og fiske, mens et annet sitat beskriver også hvordan den nye eieren fjernet åpne buer som sto til benyttelse for ferdsefolk og jegere som trengte varme og overnatting.

Tidligere var der mange gjæterhytter i drifteheierne, hvilke hytter blev benyttet av enhver, som færdedes i heierne, da de stod aapne. Det er nu ikke mange igjen av slike hytter i dr. Heibergs heiestrækninger, da Heiberg har lat dem rive ned og delvis benyttet materialerne til opførelse av nye andre hus i heierne. Vidnet hadde selv, da hans far solgte Holmevashei til Heiberg, været med sin

far og revet ned en saadan gammel hytte, som de satte op igjen paa
Djupevasodden.

(Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 43)

En del av kampen mot tjuvjakt, ble for Heiberg å rive ned en rekke gamle jakthytter i fjellet (Bay et al., 2004, p. 127). Denne fortellingen om rivning av hans fars gamle hytte, ser ut til å være et eksempel på dette. Dette var ett av tiltakene Heiberg valgte å gjennomføre som gjorde heia mindre tilgjengelig for alle og enhver.

Selv disse vitnesitatene ikke sikkert kan tolkes som negativt ladet, så danner de et godt bilde av den endringen som utmarka gikk gjennom på denne tiden. Fra å være et åpent område med stor grad av fri bruk til å bli en kommersiell ressurs, som rives løs fra etablerte normer om tilgjengelighet og lokal regulering.

Vitnesforklaringene fra 1013 viser at det i de ulike bygdene har vært delvis ulike normer for ressursbruk på heiene. Det følgende sitatet tyder også på at den lokale reguleringen har vært dynamisk og endret seg gjennom tiden, etter behov, teknologi, og tilgang på alternative ressurser.

Vidnet mener, at oprindelig hadde enhver sine betsemte jagtfelter med sine bestemte dyregrave og med bestemte fiskevande. Det er gamle dokumenter, hvorpaa vidnet grunder denne sin opfatning. Senere efterat man fik veier og det var lettere at kløvje og faa fat i kornvarer, tror vidnet, at man satte mindre pris paa jagt og fiske og at man saa jaget og fisket om hverandre. Dog tror vidnet, at man fremdeles holdt mere paa sine fiskerettigheter end sine jagtrettigheter. Nu efter den nye jagtloven er forholdet annerledes igjen. Nu pleier de, som vil gaa paa jagt i fjeldet, at spørre vedkommende grundeier om tilladelse hertil. Faar de saa tilladelse, gaar de jagt efter ren uten at løse jagtkort. Vidnet kan ikke erindre, at der er et eneste menneske, som har spurt efter jaktkort hos lensmanden i Valle, saa grundfæstet er troen paa, at gaardbrugerne ogsaa eier fjeldstrækningerne her i bygden.

(Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 16)

5.2.3 Sentralisering av kontroll

Ett bilde som danner seg, er at ulike ressurser har blitt ansett som knytta til eiendomsrett i ulik grad. Ingen sår tvil om hvorvidt beite og retten til å leie bort dette, tilhører grunneier.

Fiskerettigheter er det noe større uklarhet om – de fleste vitnene mener at fiskerettighetene tilhører grunneier, men at tilgangen på fiske, i det minste i praksis, har vært fritt. Når det kommer til jakta, så er det et flertall som omtaler den som fri for alle, eller i det minste tidligere fri.

En mulig tolkning er at jo mer bundet til stedet og den spesifikke naturen i utmarkseiendommen ressursene er, desto større er tilknytningen til og kontrollen som tilskrives grunneier. Et områdes beiteressurser vil for eksempel være unikt for nettopp denne eiendommen, i mengde, kvalitet og tilgjengelighet. En grunneiers mulighet til å ta ut jaktressurser, vil på den andre siden i større grad være preget av tilfeldigheter med vær, årstidenes forløp og jegerens hell eller uhell. Kanskje har dette større og tydeligere innslaget av flaks og uflaks når det kommer til jaktressurser, bidratt til å skape aksept for alles rettmessige tilgang på forsøket.

Foruten elementet med flaks eller uflaks, er det også rimelig å tenke at ressurser som utgjør hele eller deler av livsgrunnlaget for den enkelte gården, i større grad er både verdt og akseptert at man hevder eksklusiv rett til. Beite har i lang tid vært en livsviktig ressurs for gårdbrukere og fiske blir omtalt som en delvis viktig matauk. Kanskje har jakt, og spesielt reinjakta vært mindre forutsigbar og dermed ikke noe som folk har gjort seg avhengige av for husholdningas væren eller ikke væren.

Selv om bruk og oppfatning av rettigheter har vært noe varierende fra sted til sted og også over tid, er fellesnevneren at det har vært regulert og tilpassa etter lokalbefolkningens behov og sosiale forpliktelser og forventninger. Innføringa av den nye jaktloven i 1899 førte med seg endringer i verdi, bruk og kontroll over utmarka, på en måte som kom i konflikt med lokale interesser, behov og tradisjoner. Normene og praksisene var med ett mer frikobla lokalsamfunn og tradisjon, og andre interesser og nye kommersielle logikker kunne utfolde seg i heiene.

Disse sitatene som angår jakt og fiske og de strukturelle og institusjonelle endringene i tiden, er interessante både som faktuelle beskrivelser av utmarksbruk og heieliv i Indre Agder ved starten av forrige århundre. Samtidig viser de glimt av spenninger der kontroll med og makt over regler og normer står sentralt. Thorvald Meyer Heiberg kjøpte opp ekstremt store heiområder fra bønder både i Agder og Rogaland. Dette utgjorde en solid konsentrasjon av makt over naturressurser på én manns hender. Konfliktene som gjennomsyrrer Heibergs gjøren og laden i Setesdalsheia, er i hovedsak konsentrert om hans ønsker om å kontrollere bruken av ressurser

på det området han hadde skaffa seg. Jaktloven av 1899 tilsa at han hadde eksklusiv rett til jakt og fiske, og han forventet at lokalbefolkninga overholdt denne bestemmelsen. Dette representerte både fremmed eierskap og fremmed kontroll over normer og praksis. Alle elementer som tidligere hadde hatt lokale utspring. Lokalt eierskap med en dynamisk og mer rundhånda forvaltning av ressursene ble omgjort til fremmed eierskap med regler vedtatt et helt annet sted enn der bruken foregikk. Kontrollen over jakt- og fiskeressursene ved århundreskiftet ble med ett i mye større grad kontrollert av stat og lov, heller enn lokale normer.

5.3 Høyfjellskommisjonen syntetisert

Befolkninga i Indre bygder har vært knytta til naturen som omgir dem. Heia har blitt brukt til både ferdsel, gårdsdrift, jakt og fiske og rettigheter til ressursene har blitt fordelt etter behov og tradisjon. Ut fra vitneforklaringene i Høyfjellskommisjonen, kan vi utlede to særlig tydelige omriss av normer som knyttes til landskapet og utmarka.

For det første uttrykker vitnene mer eller mindre unisont et krav om at heiområdene skal forstås som under privat, lokalt eierskap. Lokal kontroll over og forvaltning av utmarka forsøkes å opprettholdes gjennom å holde statlig inngripen på armlengdes avstand. Avvisninga av muligheten for at det finnes allmenninger i utmarksområdene i Indre Agder gjør nettopp dette.

For det andre kommer en forventning om at lokalbefolkning skal ha en generell tilgang til enkelte utmarksressurser til uttrykk i vitneforklaringene. Enkelte ressurser var akseptert som kun tilhørende grunneier, for eksempel slått og i mange tilfeller også beite. Andre ressurser, som jakt og fiske, var i 1913 regna som en del av grunneiers eksklusive rett. Tradisjonelle praksiser og normer la til grunn at dette var ressurser som hele lokalbefolkninga kunne benytte seg av.

Bortleie av jakt- og fiskeressurser til fremmede mot betaling, så ut til å ikke skape kontroverser, mens en tilsvarende begrensning av lokalbefolkningas tilgang ble tatt dårlig imot. Dette kan tyde på at enkelte ressurser og tilganger ble ansett som tilhørende hele lokalsamfunnet, på tross av eller uavhengig av hva lovverk og formelle rettigheter uttrykte.

6. En stadig kamp mellom lokal kontroll og kapitalismens inntog i utmarka, 2024

Den arketypiske, liberalistiske forståelsen av eiendomsbegrepet er en forståelse av eiendom som et null-sum-spill der rettighetene er absolutte. Et objekt har én eier, som har fullt eierskap over alle eierskapets dimensjoner. Alle personer, juridiske som naturlige, kan på lik linje delta i konkurransen om å erverve seg et område når dette er til salgs. Alle objekter kan eies, all bruk av egen eiendom er tillatt, såfremt du ikke bruker den til å skade andre eller andres eiendom. Myndigheters regelverk som omhandler eiendom er begrensa til et minimum og har et fokus på beskyttelse av den enkeltes eiendomsrett, og all overføring og salg av eiendom mellom frivillige parter er tillatt.

Denne beskrivelsen er reint teoretisk og må ikke forstås som en realitet hverken i 1913 eller i 2024. Allikevel har tendensen i det institusjonelle rammeverket for eiendom og kanskje også majoritetens forståelse av det samme, stadig beveget seg mot en mer «spissa» forståelse og praktisering av eiendom (Pels, 1998, pp. 22-23).

I løpet av intervjuene med vindkraftmotstandere i Indre Agder, kom det fram en rekke ulike tema der den normative oppfatninga av eiendomsforhold og bruken av utmarka bryter med en økonomistisk, liberalistisk og likefram tolkning av eiendom, men også med rådende praksis og lovverk.

6.1 Hvem kan eie heia i 2024?

I datamaterialet fra intervjuene finnes det ingen utsagn som direkte kan tolkes som at natur, eller noen typer natur, ikke kan eies. Det er heller ingen informanter som trekker grunneierrettens særstilling i tvil – heller det motsatte. Flere informanter er opptatt av friheten man må kunne ha til å styre egen eiendom, men legger allikevel vekt på konsekvensene den gitte bruken får for andre enn grunneier, og at det er behov for begrensinger i friheten til å gjøre hva man ønsker med egen eiendom.

6.1.1 Vi har mistet heia, og det er jeg ikke alene om å mene ...

Ett tema som stadig dukka opp i intervjuene, var naboers posisjon i utbyggingsprosjektene, deres erfaringer, og konsekvensene vindkraftutbygginga har hatt for dem. Flere av informantene

påpeker urimelighetene ved at vindkraftanleggene får store konsekvenser for nærliggende naboer, men noen kompensasjon for utbyggingen kommer ikke deres vei.

Informanten, Brit, uttrykker sin sympati for den ene part når det er snakk om mulighet for konflikt mellom sambygdinger og naboer.

Det er veldig grunnlag for konflikt (...) konflikten er jo størst for de naboene som må som må ta ulempene og som ikke får ett øre i inntekt.

Grunneiere som har leid ut utmarka si til vindkraftutbygging, har i mange tilfeller hatt god inntjening på prosjektene, selv om dette har variert fra sted til sted. Brit går videre med å kommentere utbetalingene som grunneiere får av utbygger og vindkraftselskap.

Ja, kun til grunneierne. Naboen som sitter på siden og får ulempen, ikke et ord han skulle ha sagt.

Med tanke på både bruk og høyfjellsnaturens karakter, er det ikke mulig å isolere konsekvensene av store inngripen, hverken når det kommer til støy, framkommelighet, diverse farer eller visuelle konsekvenser. Helheten av valgene en grunneier tar for sitt område, påvirker omkringliggende naboer i tilnærma like stor grad som det påvirker han/hun selv. Sandra påpeker også urimeligheten ved dette.

... av (...) de som de hadde spurt, så var de fleste for (...) og de har bygget helt på grensen til naboer, og naboene får ingenting erstatning!

Sandras aller første utsagn om vindkraft i intervjuet, kommer som svar på en kort, generell introduksjon hun fikk om tematikk og hvordan intervjuet ville foregå. Hun startet umiddelbart ved å beskrive tapet hun har opplevd – et tap av heia i sin helhet. Hun omtaler ødeleggelsene som dramatiske og uopprettelige.

...helt på toppen, så skulle vi aldri hatt noe vindkraft i heia, for det har ødelagt heia vår. Vi har mistet heia, og det er jeg ikke alene om å mene ...

Informantene tar gjentakende ganger opp konsekvensene industriprosjektene får for omkringliggende naboer og andre brukere av området. Utmarka består av teiger der grunneiere (og ofte andre) har kunnet benytte seg av tilgjengelige ressurser, mens heia som helhet på ett vis eies av alle. Informantene legger vekt på at det er heia som helhet som ødelegges, det er ikke begrensa til grunneiers teig, dens ressurser og hans/hennes opplevelser. Særlig Brit uttrykker en form for eierskap til heiområdene i sitt innledende utsagn om frarøvelse.

6.2 Bruken av utmarka

Tradisjonelt har utmarka vært en viktig ressurs for gårdene. I dag er mye av utmarksbruken forsvunnet, selv om det fortsatt er en del bønder i Indre Agder som bruker heiene til beite for krøtter. Tidligere var det bønder, hjuringer (gjetere) og driftekarer som oppholdt seg i heia, i tillegg til folk som skulle bevege seg effektivt fra A til B. I dag er utmarka i vesentlig større grad brukt til, og tilrettelagt for rekreasjon, med en mengde turstier og hytter som både folk utenfra og lokalbefolkninga benytter seg av.

6.2.1 Som det alltid har vært

På spørsmål om hvorvidt det er noen typer bruk av heiområdene som bør ha forrang framfor andre, svarer informantene at tradisjonell bruk – gardsdrift – bør være førsteprioritet i heiene. Mange andre bruksområder som åpenbart regnes som aktverdige kommer opp i løpet av samtalene, men på direkte spørsmål om prioritering av bruk og tilgang, svarer blant annet Brit slik:

Ja, de er jo nokså enkelt å svare på, fordi at en ønsker jo at heiene fortsatt skal (...) ha naturen og være til bruk som det alltid har vært. At de skal være naturlige, de skal ikke bygge det ned og ødelegge det

Dag er selv gardbruker og bryter ut i latter når jeg stiller spørsmålet om noen typer bruk av heiene bør ha forrang. Svaret framstår kanskje innlysende for ham.

(latter) Selvfølgelig er det... (...) når det var drift på gardene var jo alle avhengige, men når du blir omtrent den eneste, så er det ikke noen som bryr seg om deg lenger.

Han avslutter med å tegne et bilde av noe som minner om avmakt. Når det ikke lenger er samme utbredelse av tradisjonell utmarksbruk, blir dermed de som er igjen tatt lite hensyn til.

Også informanten, Arild uttrykker, om enn i myke og diplomatiske ordlag, at den tradisjonelle utmarksbruken skyves til side til fordel for andre interesser.

Om det har forrang... (...) noen mener jo at (...) det er jakt og friluftsliv som skal gjelde nå, lek og moro. Ikke tradisjon... dyrene må vekk. (...) jeg ser jo det har vært noen sånne jordskiftesaker nå nylig, der de krangler om beiteretten og sånn fordi det er jo ei *** (uforståelig ord) hytte, så taper det tradisjonelle. Det er tapt. Ja, det er jo også en tanke oppi det her ...

Dette utsagnet er det eneste som presenterer en konflikt mellom jakt, fiske og gardsdrift. Nettopp denne konflikten var svært aktuell og hyppig diskutert i begynnelsen av 1900-tallet i disse områdene, og var en viktig del av de omtalte stridene mellom Thorvald Meyer Heiberg og lokalbefolkninga.

6.2.2 Gift og dritt

Vindkraftutbygging på land får konsekvenser for menneskers bruk av heiene, men også for blant annet naturmangfold, lokal forurensning, støy og dyreliv (NVE, 2022). Flere av informantene var opptatt av nettopp denne tematikken. Brit var innoem tematikken flere ganger, både med et lokalt og globalt blikk. Her ytrer hun bekymring for den helhetlige påvirkningen på økosystemet.

Ja, det er det verste, fordi det er jo så kolossalt og de skal fraktes opp. (...) og også med tanke på fugleliv og og pollinering og det er jo det har jo altså så mye innvirkning på hele økosystemet, så det er også viktig å få med, altså alt det innvirkninga det har på hele systemet!

En annen informant, Sandra, hadde hatt en samtale med en lokal, ung bonde som brukte utmarka til beite og som ønska vindkraftutbygging i sin utmark.

Men det jeg også tenker på, han har jo dyr som skal gå og beite der. Og hva spiser de da? De spiser lyng og gras og alt det der. Og hvorfor må de male turbinvingene temmelig ofte? Fordi de flasser av! Og hva er det laga av? Det er noe skikkelig gift og dritt som de bruker på de vingene å male med. Og det blir liggende i lyngen. I havet, så plukker de på plast. Tror du noen kommer og plukker mikroplastbiter i lyngheia her? Det går jo ikke an! Naturen blir jo ødelagt, i tillegg til at den tar fugl og og greier. Forurensar vann og alt. Det altså jeg forstår ikke hva de tenker på, og jeg forstår ikke hva myndighetene tenker på. Du hører aldri noe om det!

Sandra tar opp et interessant tema, som også NVE anerkjenner som en realitet i sitt kunnskapsgrunnlag (NVE, 2023). Sandra viser også en bekymring for konsekvensene vindturbinene kan få for annet dyreliv. Sandra var tydelig engasjert og opprørt over flere sider ved

vindkraftutbygging – også dette. Problemene som mikroplast⁴ fører med seg, har de siste årene fått mer oppmerksomhet både i media og til dels i politikken.

6.2.3 Skjæringer og fyllinger og fryktelig med støy

For informantene ser det ut som at en svært viktig kvalitet ved utmarka er den estetiske (og psykologiske om du vil) opplevelsen. Vindkraftutbygging påvirker flere sider ved dette. Anleggsveier og møller – de fysiske innretningene – endrer måten man kan ta seg fram og oppholde seg i landskapet på. Vindturbiner i drift produserer kontinuerlig støy, en roterende dur, noe som oppleves svært fremmed i natur der man tidligere har kunnet finne stillhet. Vindturbinene har også ulike visuelle konsekvenser. Det mest åpenbare er endringen av landskapet de medfører. I tillegg skaper vindturbiner i drift skyggekast⁵.

Sandra beskriver i det følgende sitatet, hennes første, spontane reaksjon på planene om vindkraftutbygging.

Det jeg kjente jeg protesterte på med én gang, det var at de skulle bygge veier. Vei inni heia! Jeg ville ikke ha det! For for jeg ville ha... jeg ville ikke ha biler og kjøretøy inni heia. Det tenkte jeg på først. Jeg hadde ingen forhold til noen vind vindturbiner.

Denne første reaksjonen inneholdt motvilje mot både endring av landskap og endring av bruken av området. Hun ønska ikke at fjellområder skulle sprenges til vei og heller ikke motorferdsel i heia. Selve vindmøllene hadde hun ikke særlig erfaring med.

Også Ingrid er opptatt av den visuelle verdien som ligger i utmarka.

⁴ Mikroplast er en fellesbetegnelse for små partikler av ulike plaststoffer, som havner på avveie grunnet bruk og slitasje av ulike plastprodukter eller plastpartikler som i utgangspunktet er laga i mikroskopisk størrelse. Partiklene må være mellom 1 µm og 5 millimeter i diameter. Vindturbinvingene inneholder plaststoffer og slites delvis av i løpet av driftstiden (Sundt, Haugedal, Rem, & Schulze, 2020, p. 73).

⁵ Skyggekast er de bevegelige skyggene som vindturbinene skaper når de er i drift. NVE beskriver selv opplevelsen av skyggekast slik: «Dels vil man oppleve dette som en sveipende skygge over en flate, dels vil man merke en hurtig veksling mellom direkte lys og korte ”glimt” med skygge» (Bjerkestrand, Aass, & Bølling, 2014, p. 5).

Jeg vil ikke ha det. Det skjemma ut reint visuelt!

Opplevelsesdimensjonen er et viktig moment for alle informantene. Dag beskriver opplevelsen av å bevege seg oppover i landskapet med sauene sine.

Jeg har jo selv gått den stien, og det ... det er som jeg sier, du går der og hører på de smellene og...

(...)

... det må vel komme fra vingene eller. Pluss den duren. Jeg jaga jo sauer der.

(...) sauene hadde bjeller og jeg gikk langs bekken, og allikevel hører du den (lager roterende durelyd)

Sandra reflekterer videre over den samme lokale, unge bonden som ønska vindturbiner i sin utmark. Her ser hun for seg opplevelsen den samme vil få av heia etter utbygging.

(...) men det som er synd, tenker jeg, for det ene, så har han jo ikke tilgang til det området som noe godt å være i og gå i. Det er bråk, det er skutt i stykker, det blir skjæringer og fyllinger og fryktelig med støy når du er inne i mellom turbinene.

Opplevelsesfaktoren var et viktig element for alle informantene. Den estetiske endringen av landskapet, både hva angår fysiske inngrep, visuelle inntrykk og lydbilde i heia, endrer selve kjernen av hva disse områdene er for informantene.

6.2.4 For jordbruket er jo ikke veldig mye å bli rik på

Selv om alle informantene i denne undersøkelsen var tydelig imot vindkraftutbygging og ofte også opprørt over sambygdingers vilje til å benytte eiendommen sin til dette, var det flere som uttrykte sympati for den enkeltes behov for et økonomisk løft og ønsker om en enklere hverdag. Her introduserer Sandra den unge gardbrukeren hun hadde snakka med, og har tydelig forståelse for hans ønsker og behov om mer inntekt og enklere drift.

... de vil ha penger, altså grunneieren ønske penger, for jordbruket er jo ikke veldig mye å bli rike på.

Men en ungdom som har ...er gardbruker der borte, han snakka jeg litt ordentlig med og greit sammen. Og han sier det, og det tror jeg på: Han

trenger pengene. Han trenger pengene. Han har bygget nytt fjøs og ... det jeg synes er trist... ja, også kunne han få vei inn i heia også, sånn at han lett kan komme inn med dyrene for eksempel eller se til dem. Også får han penger, og han får en fast inntekt. Og det kan jeg forstå.

Etter dette, fulgte de tidligere sitatene, der hun forespeiler hvordan utbygging vil gå utover bondens opplevelser og dyr og menneskers helse grunnet forurensning med mikroplast, som omtalt tidligere. Inngangen til alle disse refleksjonene, var altså en forståelse for hvorfor han og andre bønder i samme situasjon, velger å inngå avtaler om utbygging av vindkraft i heia.

Fredrik omtaler seg selv som naturverner, men viser forståelse og pragmatisme når det er snakk om ulike utbygging/nedbyggingsprosjekter.

... ja sånn som det skulle være, er at det skulle ikke vært rørt i det hele tatt. (...)
Men noe må ... altså, disse bøndene må jo få utvikle seg litt og sånt, og bruke heiene sine kanskje litt mer aktivt. Men du trenger ikke å flatsprengre en hel 30-40-50 kvadratkilometer bare for å få det til.

(...)

Å stoppe rasering av naturen. Ja altså, jeg er naturverner på min hals, det har jeg egentlig alltid vært, men du vet, som jeg sier også... mener også at en må bruke litt vett der også. Kan ikke bare verne et gammelt tre bare for at det står der. Eller en busk eller en blomst eller noe sånt, du kan jo flytte det, det er ikke det.

(...)

Men jeg forstår disse bøndene vil ha disse ekstra inntektene, for de som får det på sin grunn. Det... jeg forstår det der.

Den pragmatiske holdningen og sympatien for behovet for å drive næring som de siste sitatene uttrykker, peker tilbake på en forståelse av natur, som ikke skjærer et skarpt skille mellom menneskers foretakende og tilstedeværelse og *uberørt natur*. Det er ingen forventninger til fravær av menneskelig aktivitet eller spor fra disse, men det forventes at folk som bruker og oppholder seg i heia moderer sin egen ferdsel og ressursbruk, slik at det ikke i stor grad forringer heia som helhet – det som er alles.

6.3 Hvem setter grenser i 2024?

Hvem som regjerer over normer og regler for eiendom, er på ingen måte selvinnslysende. Stat og kommune har åpenbart en helt sentral rolle når det kommer til å ta avgjørelser, iverksette og kontrollere normer for eiendom, i det de sitter med lovgivende makt og voldsmonopol gjennom politi og rettsvesen. Men en stat er ingen nødvendighet for at normer for eierskap og eiendom skal etablere seg. Det kan finnes uformelle, sosialt bestemte implementeringer av normer for eiendom hvor også etterlevelse er mer eller mindre frivillig. I samfunn der myndighetenes voldsmonopol står svakt, kan det vokse fram alternative organisasjoner som tar avgjørelser når det kommer til blant annet eiendomsbruk og skatt, og kontrollerer at innbyggere etterfølger kravene også om nødvendig ved bruk av tvang og vold.

Informantenes normative uttrykk om hvordan eierskap, bruk og transaksjoner styres og kontrolleres, er mange. Utsagn og passasjer som i det ytre ser ut til å handle om noe reint konkret, viser seg ved nærmere ettersyn å peke på større strukturer for makt og kontroll.

6.3.1 Ellers kunne du ikke få levd i hop

Grunneierretten er en viktig institusjon i Norge, også i utmarka, der mange ulike rettigheter og bruksformer har måttet eksistere overlappende. Grunneierretten har gjennom årene blitt styrket, blant annet gjennom jaktloven av 1899 og i praksis gjennom mange års aktiv bruk av Jordskifteretten for å samle sprikende rettigheter på en og samme hand.

Alle informantene uttrykte at grunneier måtte ha friheter til å råde over egen eiendom. Det er tydelig viktig å opprettholde en respekt for grunneiers posisjon. Kanskje bør dette sees i sammenheng med Indre Agders tradisjonelle småbruksstruktur, som i hovedsak bestod av selveiende bønder. For å pleie og vedlikeholde rettigheter som du selv er avhengig av å ha hevd på, må man også respektere andres rettigheter til det samme.

Allikevel mente informantene at ved avgjørelser om utbygging av vindturbinanlegg, burde siste ordet ikke ligge hos grunneier og utbygger alene. Arild svarer her på spørsmål om hva han synes om kommunestyrenes rett til å legge ned veto mot vindkraft.

Nei, det synes jeg er bra. Tenker jo det, for det var jo det at en ble jo liksom overkjørt bare sånn, at hvis grunneierne sa ja, så fikk de det.

Han omtaler grunneiernes rett til å ta avgjørelsen som overkjørende. Det kan tolkes som at det finnes andre som burde vært deltakende, men ble utelatt fra prosessen.

Brit ønsker heller ikke å utfordre grunneiers særstilling når det gjelder eiendom, men hun anerkjenner også et behov for begrensninger og reguleringer, og reflekterer rundt hvorfor det er slik.

... du må ha lov til å gjøre det du vil på din grunn, men du må ha visse... det må være visse retningslinjer allikevel å gå etter (...) for at samfunnet skal fungere. (...) hvis det var få mennesker på et stort område som det var i tidligere tider, da hadde du ikke bruk for, men nå er det så tett av folk, du er nødt til å ha reguleringer for ellers kunne du ikke få levd i hop.

Formuleringer som denne bærer i seg en indre dissonans – man skal ha lov til å gjøre det man vil på egen grunn, men det må være retningslinjer og reguleringer. Denne konflikten synes mer åpenbar i et eiendomssystem som er basert på klare juridiske grenser, rettigheter og plikter. I samfunn som baserer seg på større grad av sosial regulering og en dynamisk pragmatisme, vil det kanskje nettopp være denne typen logikk med innebygd konflikt som opprettholder en balanse mellom personlig frihet og sosialt ansvar.

6.3.2 De får det jo litt nærmere innpå seg

Lokale folkevalgte i kommunestyrene, har etter en regelendring vedtatt av Stortinget 9. juni 2023, fått et klarere mandat til å avvise utbygging av vinturbinanlegg på land (Stortinget, 2023). Kommunene har som hovedregel myndighet over egen arealbruk gjennom Plan- og bygningsloven, der de blant annet kan vedta arealplaner som definerer hva ulike områder skal brukes til (næring, friluft, bolig, verneområde osv.). Tidligere har uregulerte områder, der det har blitt gitt konsesjon for vindkraftutbygging, kunne risikere å bli utbygd på tross av en eventuell motstand i kommunestyret. Loven fra 2023 presiserer at det ikke kan gis konsesjon til vindkraftutbygging på land i områder som ikke er planregulert. Dermed har kommunene i praksis muligheten til å «frede» områder fra vindkraft gjennom arealplan.

Brit resonnerer rundt kommunenes vetomakt i det følgende sitatet.

Ja, altså, det er jo viktig at de får veto rett, for da skjer det ikke noe galt. Men om de da (...) bare kan dure fram og si ja uansett ... et flertall som da er en periode. Neste periode er det kanskje et nytt flertall, så det er ikke alltid et flertall i et kommunestyre speiler folkets flertall. Det er den som er skummel i sånne sammenhenger.

I løpet av bare et par setninger, uttrykker hun både lettelse over og trygghet som følge av at kommunen har siste ordet i vindkraftsaker. Men realiteten med små og skiftende flertall i kommunestyret, gjør situasjonen mer volatil.

Sammenlignet med de andre informantene, er Brit mer positiv til en helhetlig, statlig styring.

Ja jeg tror det skal... (...) ei offentlig... altså t du må ha ei styring på toppen.

Hva vil vi i landet?

Som Brit, uttrykker også Dag en indre konflikt når det kommer til kommunestyrets makt. Han tror at kommunen er i bedre stand til å fatte gode og mer samvittighetsfulle avgjørelser for lokalsamfunnet enn hva staten kan – økt avstand gir dårligere sikt. Han uttrykker også en tydelig skepsis til det sentrale byråkratiets intensjoner eller moral.

Nei det det er jo klart kommunen er... hadde vel vert bedre at de hadde det siste ordet enn NVE i hvert fall. De og de får det jo litt nærmere innpå seg, kommunen, enn NVE. De... ja sånne folk kan du ikke... de bryr seg ikke om noe.

Videre peker han på muligheten for sosial regulering dersom vedtakene fattes på lokalt plan. Det personlige forholdet gjøre det mer mulig å opprettholde lokale normer og eventuelt sosialt sanksjonere dem som bryter med den lokale opinionen.

... da veit du jo hvem du kan ha med å gjøre. Og det er nok verre å sitte i en kommune å si ja til noe som du veit at mesteparten ikke er så veldig for.

Etter først å ha argumentert for hvorfor kommunen er mer egna til å ta avgjørelser om vindkraft enn NVE, nyanserer også Dag bildet.

Ja, men det er jo ikke sikkert de tar de rette avgjørelsene for det heller. Men det ville nok bli mer... men det er ikke det, kommunene, de skal vel ha inn penger de også. Det er vel det det går i til slutt alt sammen.

Her uttrykker han en frykt for kommunens tilbøyelighet til å la seg styre i for stor grad av økonomiske muligheter. Denne ambivalensen i synet på kommunestyrets integritet var tydelig hos både dag og Brit.

Fredrik har samme skepsis som Dag hva angår kommunenes tendens til å la seg styre av penger i for stor grad, og konkluderer med avgjørelser som får store konsekvenser for fellesskapet (slik som store arealendringer), må fattes på et ganske annet vis.

Ja, så jeg vil si det burde være kommunen, men det bør men det bør også være ... (...) altså folkeavstemning! Det er *folk* i kommunen som bør avgjøre om de vil ha det eller ikke. Ikke bare de som sitter i kommunestyret. Så det... for de tenker egentlig bare penger inn til kommunene. De tenker ikke på hva de ødelegger for befolkningen. Så det det er liksom det.

Igjen trer mistroen fram og Fredrik forteller at han tror kommunen velger å prioritere penger framfor befolkningens interesser.

Alle informantene ønska kommunens «vetorett» i vindkraftsaker velkommen. Alle stilte også spørsmål ved om hvorvidt dette var tilstrekkelig – om de kunne akseptere kommunen som siste avgjørende instans. Vi kan observere en indre dissonans, en ambivalens i utsagnene. Alle ønsker i utgangspunktet lokal kontroll, men er skeptiske til både det lokale og det nasjonale demokratiet evne til å ta de rette hensyn. De ønsker at demokratiet skal «trumfe» markedet, at lokale felleskapsinteresser skal være viktigere enn enkeltpersoners behov for å selge til storkapitalistene, men innser at dette ikke kan garanteres gjennom hverken lokalt eller nasjonalt demokrati.

6.3.4 Men altså bøndene kunne ikke bare skrape litt av overflata!

Kanskje en innledning om makt og avmakt

Hva man som privatperson kan gjøre med egen eiendom, er i utgangspunktet ganske begrensa. Om du er gardbruker og eier utmark, vil man kun etter søknad, individuell behandling av saken i kommunestyret/utvalg og et eventuelt positivt vedtak kunne bygge noe i et område som er satt av til landbruk-, natur- og friluftformål (Lovdata.no, 2015). Om man ønsker å sette opp ei bu eller ei lita hytte på egen eiendom, stilles det spesifikke krav til detaljer ved utforming og design som ikke skal skjemme hverken natur- eller kulturverdier i området.

Informantene var ikke tilfreds med måten regler for eiendom og dispensasjoner ble implementert. Vindkraftutbygginga så ut til å representere et kraftfullt eksempel på at ulike interesser verdsettes svært ulikt. Behovene til et storsamfunn og enkeltpersoner som ikke befinner seg på stedet hvor utbygginga foregår, og som ikke opplever konsekvensene, trumfer lokalbefolkningas behov.

Flere av informantene brukte forbudet mot dyrking av myr som eksempel på hvordan ulike behov og interesser får svært ulik behandling. Brit påpeker urimeligheten i at bønder må forholde seg til forbud om bruk/dyrking av myr, men vindkraftanlegg legger under seg store områder og mange naturtyper, inkludert myrer.

Ja for du har jo det altså når bønder får ikke lov til å gjøre hva de vil med ei myr, men når vindkrafta kommer gjør de hva som helst.

Også Fredrik har en historie om ei myr å fortelle.

... og det var en kjempesvær myr på ca. 6-700 mål som noen bønder ville overflatedyrke. Altså du bare tar stubbene også rydder du for trær og busker, så du bare overflatedyrker. Men det fikk de nei for fordi det var myr.

Klassifisert som myr. Ett år etterpå så begynte Statskraft å grave i det. Og de måtte etterfylle myren med 600.000 kubikk med stein.

(...)

Og det var okay! Men altså, bøndene kunne ikke bare skrape litt av overflata!

Fredrik og Brit oppfatta begge det som urettferdig at vanlige folk i bygdene må forholde seg til strenge regler om framferd i naturen, mens myndigheter og store selskaper i mye større grad fikk anledning til å manipulere og, etter deres syn, forringe landskapet.

Sandra fortalte om en søknad- og byggeprosess for å sette opp et stølshus. Også hun tydeliggjør kontrasten mellom de kravene for varsomhet hun måtte etterleve og tillatelsene til inngrep som vindkraftutbyggerne hadde fått.

Så hadde vi fått en annen plass, og vi ba om å få bygget et stølshus. Et lite, 24 kvadratmeter. Og men vi ville ha liggende kledning der, for vi tenkte at hvis det råtner nedentil av sprut og sånn, så kunne vi skifte ut den nedre delen. Det gikk ikke. Vi måtte ha stående kledning, vi måtte ha smårutete gjennomgående vindu. Vi kan ikke bygge terrasse som er høy, så vi har bygd den i to etasjer, så den ligger omtrent nede på jorda, for der er litt skrått, og vi kan ikke ha rekkverk der. Og måtte helst, vi måtte ha enten ha torvtak eller bord-tak, fordi at vi skulle ikke skjemme i naturen. Sånn er det! Kan du tenke noe så tåpelig når du tenker på så kan de komme med de... de er 200 meter

høye som sviver der. Det er jo hinsides! Og vi var jo grunneiere også der. Det henger ikke på greip noen ting.

For å tydeliggjøre det Fredrik mener er urimelig og hensynsløst ført politikk mot befolkninga i hjembygda hans, forteller han om da han selv tok kontakt med Olje- og energidepartementet og foreslo å bygge vindmøller i Østmarka eller helt nord i Nordmarka.

Ja, nei, jeg skreiv en melding her i 2018 til hun Tina Bru som var OED minister da den gang, og spurte liksom hvorfor hvorfor de ikke kunne ha det på... Nei! Det var han der Freiberg som var OED-minister da. Hvorfor de ikke kunne ha det der inne?

(...)

Nei, så.. så fikk jeg til svar at det kunne du ikke, for det var Oslos rekreasjonsområde.

Svaret han refererer til, setter på spissen nettopp det informantene oppfatter som urettferdig – utenforstående etablerer seg i deres territorium for å oppfylle egne behov, på tvers av lokale behov. Også Sandra foreslår det samme for en journalist som er på besøk i bygda for å se på vindkraftutbygginga.

...de kunne bygge rundt Oslo eller rundt Oslofjorden (...) «Hå!» sa de «Da skulle de fått hørt på protester!». Ja hvorfor det? Jo, fordi det er så mange der, i tall. Vi er jo ikke så mange. Så det er liksom ikke noe. Selv om alle samla hadde protestert, så... for det gjorde de jo omtrent, så betyr det ingenting, for vi er jo ikke mange. Jeg vet ikke om det er derfor.

Sandra tar analysen ett skritt videre. Hun mistenker at lokale behov blir sett bort fra og deres natur blir bygd ned fordi de er få. Fra statens side, vil det være et mindre tap – større samfunnsøkonomisk gevinst å bygge ned natur i områder det ikke er mange mennesker. Informantene i denne studien representerer de menneskene som faktisk er der, og som ønsker å beholde naturen i egen hjembygd. I NVEs rapport «Nasjonal Ramme for vindkraft» fra 2019, er en gjennomgående formulering at de utvalgte områdene for vindkraftutbygging anses å ha et lavere konfliktnivå enn store deler av landet (NVE, 2019). Det er rimelig å anta, slik som Sandra også her gjør, at lavere befolkningstetthet kan tilsi et lavere konfliktnivå mellom vindkraft og lokale interesser.

Fremmede behov og meninger, former både bruken og vernet av landskapet.

Snøscooterkulturen står stedvis sterkt i Indre Agder, og brukes både som nyttekjøretøy og til lek. Det er i utgangspunktet ikke lov å bruke motoriserte kjøretøy i utmarka, bortsett fra til næringsformål, men det foregår allikevel en del kjøring utenfor oppsatte løyper. Sandra svarer her på spørsmål om lokalbefolkninga plages av ulovlig scooterkjøring.

Jo altså, blant vanlige folk, så så tror jeg ikke det gjør, men... Det er jo mest hyttefolk og byfolkene som reagerer på... For de vil ha ro og fred når de er i heia vet du, men men...

Lokalbefolkninga plages i liten eller ingen grad av scooterkjøring. Dette støtter også uttalelser fra andre informanter. Det er derimot besøkende som oppsøker «urørt natur», som reagerer på scooterkjøring. Sandra fortsetter, og snur situasjonen på hodet for å styrke poenget sitt.

Nei, men... Jeg holdt på å si, hvorfor skal vi det? Reagerer byfolk på båtkjøring ute på sommeren i fjordene? Det er lov! Men her er det scooteren egentlig tilsvarende, og sporene er borte om sommeren.

6.3.5 Det blir alltid, alltid tommel opp

Hvordan storsamfunnets interesser prioriteres over lokale ønsker og behov, uttrykkes gjennom en rekke temaer som informantene tar opp. En gjennomgående formulering informantene brukte var i omtale av konsekvensutredninger og myndigheters vurderinger, at fordelene var større enn ulempene, og at anbefalingen alltid heller i favør av utbygging. Dag sier det slik:

Men ikke sant det er jo bare til slutt så er jo fordelene større enn ulempene sier NVE også. Så er det sånn. En har ikke noe en skulle ha sagt der.

Ordvalgene hans tydeliggjør hvem det er i situasjonen som har myndighet og hvem som er avmechtig. Også Arild har bitt seg merke i denne formuleringen.

... det skal jo på uttale til alle mulige ting og på høringer til og sant du tar natur og miljø og fauna og alt mulig dyreliv generelt, men når du da gjør en konsekvensutredning så er alltid fordelene større enn ulempene uansett. Jeg har aldri sett en sånn konsekvensutredning som er «nei der var der et ... der var det noe interessant, så derfor så ...». Det er alltid når det er sånn en samfunnsmessig utbygning enten det er kraftanlegg eller sånn så, ja ja selv om det er både fortidsminner og (...) det dyretråkket eller hva det er. Det blir alltid, alltid tommel opp, det ser jeg.

Sandra har en lignende oppfatning. Konklusjonene i konsekvensutredningene var forutsigbart positive.

... kom ut med en poengsum eller ett eller annet sånn at sånn at de fant ut ulemper og fordeler og sånn, og til slutt så ender det ALLTID med at fordelene var større enn ulempene. Det har det hett hele tiden. Uansett hva vi kom med eller hva de fant ut, så blei det alltid at fordelene var større enn ulempene.

Videre forteller Sandra om at hun en gang deltok på et folkemøte ved oppstarten av en vindkraftutbygging. Da hadde hun tatt opp nettopp denne konflikten ved å stille spørsmål til utbyggerne.

da kom vi fram med det ... hadde vi det med at fordelene var større enn ulempene – for hvem!? I alle fall ikke for de som bor her! Helt ærlig talt.

6.3.6 Bare triksing og miksing

I tillegg til myndighetenes svake hensyntaken til lokalbefolkningas egne behov og ønsker, er flere av informantene også opptatt av hvordan prosessen for avtaler og konsesjon har foregått. Når utbyggere har lokalisert et område hvor de ønsker å bygge ut vindkraft, er det første som skjer at de kontakter grunneiere og forsøker å inngå avtaler med disse. Først når tilstrekkelig med grunneiere har signert, vil NVE få en konsesjonssøknad på bordet.

Ingrid uttrykker en tydelig misnøye med måten utbyggere har gått fram for å inngå avtaler med grunneiere.

Hvorfor må det holdes hemmelig? (...) Er det noe som ikke tåler dagens lys?
(...) Det er mye snusk med dem.

Brit forteller utdypende om et eksempel fra første del av prosessen, om hvordan utbyggere forholder seg til grunneiere.

Altså alt er totalt hemmelig også er det hemmelige avtaler med hver grunneier, så den ene grunneieren vet ikke hva den andre har sagt altså. De har taushetsplikt, og nåde dem hvis de bryter den. (...) på ett av de utbyggingsprosjektene (...) så var det en som ikke ville skrive under. Men du vet, han ble jo ... han var jo så pressa at det var ikke sant, men han ville ikke skrive under. Til slutt så følte han seg så pressa til å skrive under (...) at de

kunne få lov til å bygge ut på hans eiendom også. Også angra han etterpå, men han fikk ikke lov til å trekke seg. Da hadde han skrevet under, da skulle han vær så god bygge ut! Ikke noe kjære mor altså, ikke noe sånn... det er riktig sånn Putin-regime rett og slett

Brit mener at utbyggere legger utilbørlig press på både grunneiere og på gode naboskap, ved å holde avtalene som inngås hemmelig. En lite transparent prosess, kan skape mistanker om uryddighet. Dag har åpenbart kommet dit at han ikke lenger tror at konsekvensutredninga og konsesjonsprosessen foregår på redelig vis.

Ja. Ja ja akkurat sånn. De bare finner de som lager de konsekvensutredningene de vil ha og så that's it. Også bare triksing og miksing. Sånn er det. Det er det inntrykket jeg sitter med.

(...)

Det er jo NVE, de hadde jo forhåndsbestemt dette. Så det er jo greit. De kaller det en prosess, men det (latter) det er jo akkurat som han på NRK (*Oppsynsmannen* med Bård Tufte Johannesen). Det er jo akkurat sånn. Han har jo avdekka hvordan det foregikk. Det er akkurat sånn det foregår.

Både Dag og Sandra uttrykker mistillit til prosessen. Hos Sandra er skuffelsen spesielt stor over offentlige myndigheter.

Men, men vi var jo så vi var jo så holdt på å si dumme eller uerfarne. Dette var jo så tidlig i forhold til vindkraftutbygging at vi trodde jo på... på folk ja, selv om vi ikke vi trodde så mye på de som jobber så mye for det, for de kan få en på en måte ha lov til å jobbe for sitt prosjekt. Men at at NVE for eksempel også jobber for det samme og svikter folk. Det kan vi ikke godta! Og det trodde vi ikke lenge, men vi skjønnte det jo etter hvert.

(...)

Ja, det er faktisk veldig dramatisk, for vi har mistet.... Vi har mistet respekten for den øvrigheten, og egentlig når du ser på nå når når politiet hentet ut samene som kjemper for sine rettigheter og etter høyesterettsdom, å bli hentet av politiet! Hva slags respekt kan vi ha? Vi har ikke respekt! Og politikerne har vi heller ikke! De hører ikke på oss! De hører ikke på vanlige folk! De tror de har hele vettet (de tror de vet alt – lokalt uttrykk), og det vet vi

at de ikke har. Det er faktisk veldig veldig dramatisk for demokratiet, for det føler ikke vi at finnes lenger.

En vilkårlig maktutøvelse i kontroll og implementering av rettigheter som angår eiendom i utmarka. Assosieres med tidligere nødvendighet i at makt og eiendom var to uavhengige begreper. Den føydale herskeren ville ikke la makta si begrenses av å knytte den til eiendom. Her kan kanskje også eiendomsretter i utmarka sies å være i noen grad frakobla makt – eiendomsretten tilføres makt etter myndigheters forgodtbefinnende.

6.4 Vindkraftmotstandernes refleksjoner syntetisert

Informantene gir alle uttrykk for å være svært knytta til utmarksområdene som omkranser bygene de bor i. Det er enkelte normative standpunkt som trer spesielt tydelig fram.

For det første uttrykker informantene at det finnes kvaliteter ved utmarka oppleves som felleseie der grunneier, staten, kapitalen eller andre ikke har rett til å ta avgjørelser eller endre landskapet på vegne av bygda som helhet. De opplever en form for eierskap til visse kvaliteter ved heia som helhet. Konsekvensene av vindkraftutbygging er uakseptabelt store for omkringliggende naboer. Det visuelle inntrykket og naturopplevelsene i utmarka oppleves å tilhøre fellesskapet. Selv om enkelte sider ved naturen forstås som eid av hele lokalsamfunnet, er det tydelig at grunneierretten har fått stødigere fotfeste i løpet av de siste hundre årene. Informantene insisterer på grunneiers rett til å råde over egen eiendom. Dette sett i sammenheng med både de sidene ved arealer som oppleves som felleseie og med de forventningene informantene har til at grunneiere skal moderere egne inngrep i naturen, viser en indre konflikt eller en uløst dissonans i holdningene.

For det andre ser vi en tydelig frustrasjon over maktskjevheten som preger forholdet mellom sentrale myndigheter og utbyggere versus lokalbefolkninga. Bygdas og enkeltpersoners behov oppleves som nedprioritert i forhold til urbane sentrale interesser, og informantene uttrykker en manglende tillitt til myndigheter og prosesser. Det er tydelig at informantene mener at naturen i større grad skulle vært underlagt et lokale avgjørelser i fellesskap, selv om akkurat hvordan dette skulle vært innretta institusjonelt er uklart.

7. Diskusjon: motstand mot lukking av heia, fra 1913 til 2024

Tidligere tiders kommersialisering av ressursene i utmarka, statens kartlegging og stadige forenkling av eiendomsstruktur har sammen med en økende kommodifisering av naturen bragt med seg endrede sosiale relasjoner. Nye spilleregler krever tilpasning. Vitnene som stilte opp i Høyfjellskommisjonens undersøkelser tegna et bilde av en tid der både hvordan utmarka eies og brukes, og hvem som tar avgjørelser om eierskap og bruk, var i endring. Høyfjellskommisjonen ga også et glimt av hvordan dette skapte konflikter i 1913. Jeg tolker også informantene fra intervjuene i 2024 dithen, at vindkraftutbygginga fortrenger både tradisjonell næring og lokale rekreasjonsområder. I tillegg synes prosessene som omslutter dem å drives og kontrolleres på premisser de ikke kan tilslutte seg.

7.1 Å praktisere utmarkas normer og verdier

Dersom meningen med livet, slik Galtung foreslår, er å leve ut våre koder – kodene for hva det er å være menneske, hva det er å være nordmann og kanskje Bergenser, Audnedøl eller Arendalitt – så er det ingen overraskelse at en tilsidesettelse av lokale normer til fordel for et nytt sett med reguleringer og forventninger vil skape motstand og fortvilelse. En utviding av ramma for universelle lover og reguleringer i form av økende formalisering av grenser og rettigheter, utfordrer muligheten hver enkelt og sosiale enheter innenfor nasjonalstaten har til å leve ut sine uformelle normsett. Både vitnene fra 1913 og vindkraftmotstanderne fra 2024 opplever at myndighetene innfører restriksjoner eller tillater aktivitet i utmarka som bryter med lokale oppfatninger av hvordan det *burde* være.

Mange av vitnene fra 1913 uttrykker motstand mot den økte formelle makta som nylig var gitt grunneiere i form av enerett til jakt og fiske. Tradisjonelle normer tilsa at jakt og fiske skulle være fritt og tilgjengelig for alle som hadde bruk for det. Ett forslag til tolkning er at dyr og fisk ikke har blitt ansett som stedbundne, men som tilfeldig forbigående – reinen kan ha beita og feta seg opp på éns eiendom, og felles på en annens. Fisken kan forflytte seg mellom vann i bekkeløp. Dermed var det ikke naturlig å anse jakt og fiske som tilhørende noen enkelt gard eller person.

I løpet av et godt hundreår har grunneierretten styrka seg ytterligere (Borgnes, 2003). I dag står grunneiere friere enn tidligere til å selv ta avgjørelser for eiendommen sin. Dette innebærer

blant annet større muligheter til å på ulikt vis å kapitalisere på eiendom. Informantene fra 2024 uttrykte alle en skepsis mot grunneiers makt til å inngå avtaler om bortleie og nedbygging av egne heiområder til vindkraftformål.

Bildet må allikevel nyanseres. Dette betyr ikke at befolkninga i Indre Agder ikke ønsker å tillate næring eller avkastning på ressursene i utmarka. Vitnene fra 1913 fortalte allerede om lange tradisjoner for bortleie av beite til kjente og fremmede, og en tilpasning til den nye jaktloven der enkelte lokale valgte å leie bort jaktrett til turister. Protestene kom først når grunneiere benytta seg av retten til å nekte medlemmer av lokalsamfunnet å utøve den jakta de var vant til å kunne gå. Mine egne informanter uttrykte også stor forståelse for gårdbrukere og grunneieres behov for ekstra inntjening, men de vektla moderasjon. Dette gjaldt både hyttebygging og annen næring i utmarka. Både for hundre år siden og i dag, ser det ut til at protestene oppstår når grunneier eller andre tar seg til rette i heiområdene på en måte som ekskluderer eller i for stor grad begrenser sambygdingers adgang til selv å benytte seg av utmarka.

Intervjuene fra 2024 vitner om en indre konflikt. Informantene uttrykker både en oppfatning av viktighet og rettmessighet i at grunneier skal ha selvbestemmelse over egne arealer. Samtidig uttrykker alle at også reguleringer og begrensninger er nødvendige for å verne utmarka, så nettopp hva de legger i selvbestemmelsen er fortsatt noe uklart. Kan grunneierrettens høyt holdte status ha fått befeste seg fordi den har vært mulig å temme av sosiale bånd? Dag uttrykker noe som støtter opp om troa på lokal, sosial regulering. Han ønsker at avgjørelsene skal tas lokalt, for da vet han i hvert fall hvem det er som har gjort det. Han påpeker at det ikke kan være lett å være den som tar upopulære avgjørelser i et lite samfunn.

Utmarka har tradisjonelt vært et sted der ulike mennesker, ulik bruk og ulike behov møtes og samordnes – en arena for sosial integrasjon. Stadig flere institusjonelle ordninger (lovverk, jordskifte, landbrukspolitikk og den økonomiske utviklinga) har ført til at sambygdingen som tidligere har hatt punkter i naturen der interessene deres møtes har blitt fjerna. Jaktloven i 1899 begrensa behovet for lokale normer og dynamisk gjensidig tilpasning når det kom til møtet mellom jakt, beite og annen aktivitet i utmarka. I tillegg har en stadig forenkling av den tidligere svært komplekse eiendomsstrukturen på Agder sørga for at ytterligere færre behov møtes på samme område. Landbrukspolitikken som har blitt ført de seinere årene, og nedleggelsen av mange av de små brukene, har også bidratt til å redusere antall brukere av utmarkas ressurser. Dermed er også antall medborgere som må tas hensyn til i bruken redusert.

Det fysiske stedet er fortsatt av betydning: «The reproduction and transformation of social relations must take place somewhere» (Agnew et al., 2003, p. 605). Når ulike sett med normer og behov (på tross av mindre ferdsel og gardsdrift i utmarka) møtes i naturen, ser ulikhet og uenighet ut til å tre tydelig fram, og de underliggende konfliktene i forståelsesrammeverket kommer til syne. Hos vindkraftmotstanderne anno 2024 kan vi skimte en intern dissonans mellom den uuttalte, intrikate eiendomsforståelsen på den ene siden og en vilje til å insistere på grunneiers rett på den andre siden. Kapitalens inntog i utmarka tvinger fram en tydeliggjøring og språkliggjøring som vanskelig lar seg skape med presisjon. Det blir med ett nødvendig å språksette normer som, med mindre normene gjøres til lov med jussens språk, kanskje ikke egner seg til den standardiseringen som en språksetting vil innebære. Mens maktapparatets institusjoner har endra seg og kapitalismen har utvida det geografiske produksjonsrommet ved å med stor kraft tre inn i utmarka, har ikke den kulturelle, normative, lokale oppfatninga endra seg i samme tempo (Harvey & Leborg, 2005).

7.1.1. Likheter og endringer over tid

De normative trekkene som trer fram i Høyfjellskommisjonen og intervjuene bærer enkelte klare likheter. I utsagnene fra begge århundrene ser vi uttrykk for en vektlegging av lokalt eierskap og kontroll over naturressursene. I Høyfjellskommisjonen finner vi dette i påstandene om lokalt eierskap til heiområdene. I intervjuene fra 2024 uttrykkes dette gjennom normative vurderinger av både de demokratiske og de markedsregulerte prosessene som tilrettelegger for vindkraftutbygging. Også utsagnene som viser frustrasjonen over i hvor liten grad lokale ønsker for bruk eller vern av utmark har blitt vektlagt sammenligna med behovene til samfunnet som helhet og mennesker som ikke må leve med de umiddelbare konsekvensene av vindkraft i nærområdet, løfter et ønske om økt lokal kontroll og hensyntaking til lokale behov.

Også oppfatninga av enkelte kvaliteter og rettigheter i utmarka som felles-eie går igjen i både Høyfjellskommisjonen og intervjuene. Her er det allikevel tydelig at det har skjedd en endring, spesielt hva angår grunneierrettens posisjon. Jakt og fiske-rettigheter er i dag akseptert at tilhører grunneier aleine. Dette var ikke tilfellet i 1913. Informantene fra 2024 påstår et eierskap til heiområdene som helhet med spesielt trykk på det urimelige ved vindkraftutbyggingas ødeleggelse av naturopplevelser. Vitnene fra 1913 forteller om en situasjon der lokalbefolkninga opplever grunneiers ekskluderende praksiser angående jakt- og fiskemuligheter for sambygdingene som et kraftig brudd med lokale normer. Reaksjonene (og kanskje også situasjonene) bærer tydelige likheter, men vi kan se at normene som angår grunneierrett i dag innebefatter flere lokalt aksepterte rettigheter enn den gjorde i 1913.

7.3 Frarøvelsen

På den ene sida kan man se Høyfjellskommisjonens prosjekt og dannelsen av statsallmenninger som en demokratisering og utvidelse av fellesskapets ressurser. På den annen side kan man se den samme utvidelsen som en form for frarøvelse. Et landskap som før har blitt skjøttet og brukt gjennom lokale, tradisjonelle normer og av lokal befolkning, blir omdanna til et landskap der rettigheter ikke nødvendigvis må tilhøre lokale innbyggere, men heller er styrt av formaliserte, universelt inkluderende normer. Denne utviklinga har, slik jeg ser det, åpna for en kommodifisering av landskapet og bragt med seg en kapitalistisk formalisert forståelse av eiendom og rettigheter.

Mange av sitatene fra Høyfjellskommisjonens rapport tegner et bilde av en annen eiendomsstruktur enn vi har i dag, og en annen oppfatting av grenser og lokalbefolkningas friheter til å ta i bruk utmarka. Et annet interessant og gjentakende moment er svarene som vitnene gir når de konfronteres direkte med spørsmål om deler av heiområdene kan være «eierløse» - om de egentlig kan anses eiet av staten. Omtrent samtlige vitner avviser forslaget om eierløse (statlige) områder, og presiserer at alle heistrekninger eies av lokale bønder, selv om det ikke alltid er like lett å få greie på nøyaktig hvem. Dette kan tolkes som et forsøk på å holde statlig kontroll og inngripen på avstand til fordel for den lokalt og kulturelt forankra forståelsen av eierskap og kontroll over utmarka, som har vært forhandla fram gjennom bruk og pragmatisk, gjensidig tilpasning.

Det ikke bare presisering av grenser og eierskap som har muliggjort omsetting av eiendom i et «fritt» marked. Også en omfattende forenkling av *eiendomsstruktur* har sannsynligvis bidratt sterkt til å tilgjengeliggjøre utmarkseiendommer for salg. I Norge har det de siste par hundre årene vært gjennomført omfattende eiendomsjusteringer gjennom jordskiftedommer. Områder som har hatt mange rettighetshavere har i stor grad blitt delt mellom brukere og grunneiere til teiger hvor alle involverte får tildelt et areal der de både eier grunnen og har alle bruksrettigheter. Formålet med jordskifteloven er per d.d. «... å leggje til rette for effektiv og rasjonell utnytting av fast eigedom og ressursar til beste for eigarane, rettshavarane og samfunnet. Dette skal skje ved at jordskifteretten bøter på utenlege eigedoms- og brukstilhøve, klarlegg og fastset grenser og rettar, og behandlar skjønn og andre avgjerder etter denne og andre lover» (Lovdata.no, 2013). Loven har et rasjonalitetsprinsipp liggende til grunn, som kan tyde på at det ligger en intensjon om å stadig forenkle mer komplekse eiendomsforhold. David Harveys analyse av hvordan staten tilrettelegger for kapitalens ekspansjon til nye geografiske områder, inkluderer omdanning av en kompleks, kollektiv eiendomsstruktur til eksklusiv privat eiendomsrett. Harvey

deler denne analysen med Marx, men viser også hvordan disse prosessene foregår i dag, kanskje i sterkere grad enn tidligere (Harvey & Leborg, 2005, p. 142)

Kapitalen benytter seg altså av to parallelle metoder for akkumulasjon. Den mest omtalte formen for akkumulasjon skjer ved å beslaglegge overskuddet fra andres arbeid. Den andre formen er nettopp den som fyller den øvre strukturen i denne oppgaven, og dreier seg om hvordan akkumulert kapital blir tatt i bruk for å kjøpe opp andres ressurser. En viktig forutsetning for at denne investeringa skal være lønnsom, er at ressursene som kjøpes er devaluert – at markedet ikke verdsetter ressursen like høyt som potensialet for framtidig profitt. En stadig trangere økonomi i bondenæringa, og derpå følgende nedleggelse av små bruk, har gjort utmarka mindre relevant og dermed mindre verdifull som ressurs for gårdene. Denne devalueringa skaper ideelle forhold for kapitalens utvidelse til nettopp disse områdene. Strukturendringa i landbruket gjør at rettighetene som kanskje fortsatt ville vært gyldige, ikke lenger er aktuelle når gårdsbruk er nedlagt. Bruksrettigheter er knyttet til næring, ikke person – det vil si at rettighetene følger gårdsbruket, uavhengig av hvem som måtte eie og drive det på et gitt tidspunkt.

Et mer kjent eksempel på den samme prosessen er gentrifisering av bydeler. En mangel på økonomiske ressurser i en bydel vil skape forhold som til slutt fører til en devaluering av arealene og bygningenes verdi. Derpå kan kapitalen med stor profitt kjøpe og fornye bygninger og bygårder, for deretter å selge til stor profitt. Til slutt vil verdien på området stige til høyder som befolkninga som originalt hadde tilhold i området ikke kan leve med, og de skyves med tiden ut og må reetablere seg. Det er nærliggende å igjen trekke parallellen til tilfellet med vindmøller. Kapitalens nye prissetting av utmarksarealene gjennom «generøse» tilbud til grunneiere, skaper en situasjon der den kulturelt forankra, tradisjonelle bruken av heiene ikke har mulighet til å konkurrere med storkapitalen om arealene, og blir dermed skjøvet ut.

Akkumulasjon gjennom frarøvelse er ikke basert på produksjon, men investering i en devaluert sektor eller et område, etterfulgt av en forutsett økning i verdi. I tilfellet med vindmøller belager akkumulasjonen seg både på akkumulasjon gjennom frarøvelse, som er fokuset her, og på akkumulasjon gjennom produksjon. Vindkraftanlegg er produsert og driftes av lønnsarbeidere som ikke har tilgang på den endelige profitten. De to strategiene foregår kanskje ikke synkront i dette tilfellet, men de utfyller og legger til rette for hverandre.

Jeg lener meg på både de historiske kildene fra 1913 og på ferske intervjuer fra 2024, for blant annet å kunne undersøke nærmere hvordan vi gradvis beveger oss bort fra en dynamisk og

sosialt regulert eiendomsforståelse som i hovedsak har vært et anliggende for lokalsamfunn og dem det reint praktisk måtte angå. Det vi har fått er en grensedracting i, og rettigheter til naturen som avklares ned til hvert enkelt tre og stein, der alle eierskapets dimensjoner er samla i ei pakke. Dette har lagt til rette for ei utmark som i dag er mindre kompleks og lettere å omsette i et marked som er mer fristilt fra lokale normer og tradisjoner.

I det kapitalismen ekspanderer og underlegger seg nye områder, stilles det også krav om at disse arealene skal akseptere en rasjonell, enkel og liberalistisk definisjon av eierskap. Det er allikevel ikke sikkert at den berørte, lokale befolkningas oppfatning av rettigheter til landskapet samsvarer med de formaliserte rettighetene. I intervjuene fra 2024 så vi blant annet at informantene uttrykte en form for eierskap med rett til kompensasjon for ødeleggelsen. De forteller også om en følelse av mangel på kontroll og et ønske om større nærhet til forvaltninga av naturen. Dette viser seg gjennom både vektlegginga av det lokale demokratiet, og gjennom enkeltes håp om at kraften i lokalsamfunnets egen justis – sosiale normer og sanksjoner, vil kunne temme fristelsen til å selge heiområder til nedbygging.

Akkumulasjonen fratar eller begrenser lokalbefolkningas mulighet til å benytte seg av de tradisjonelt skatta ressursene i heiområdene. Også andre kvaliteter enn de økonomiske ressursene kan sees på som en del av det som ansees som en form for eierskap. Muligheten til naturopplevelser, å ta seg fredelig fram i landskapet og å ha den sikten og utsikten som hører til eiendommen, er kvaliteter som ligger i periferien av en liberalistisk og enkel forståelse av eiendomsrett, men som kan være helt sentrale elementer ved eierskap i natur. Også disse andre formene for eierskap blir frarøvet lokalbefolkninga. Uformelle former for eierskap, kulturelt definert og opprettholdt av de sosiale båndene på stedet, blir skjøvet til side av kapitalens ekspansjon ut i utmarka, og vi blir vitne til det jeg vil kalle en *sosial og kulturell appropriasjon*, i tillegg til den materielle og økonomiske.

8.1 Oppsummering av hovedfunn

Målet mitt ved denne oppgaven var for det første å kaste lys på hvordan forståelsen av eiendomsrettigheter kom til uttrykk som kulturelt forankrede normer og verdier for ca. 100 år siden. Fra høyfjellskommisjonens vitneutsagn kan vi skimte et bilde av en tid der både måten utmarka eies og brukes på og hvem som tar avgjørelsene om eierskap og bruk, var i endring. Myndighetene vedtar lover og reguleringer (les: jaktloven anno 1899) og tillater eierskapsform og aktivitet i utmarka som fortrenger tradisjonell bruk og lokalbefolkningas vante rettigheter.

For det andre ville jeg undersøke hvilke verdier og normer som støtter opp under *dagens* forståelse av eiendomsrett. På samme måte som vitnene fra 1913 opplevde at myndighetenes rammer for eierskap i utmarka stred mot deres egne oppfatninger av hvordan det burde være, uttrykker informantene fra 2024 at de opplever en form for eierskap til heia som helhet. Naturen har for dem kvaliteter som overskrider de juridiske grensene, og utvider og ugyldiggjør grensene for hvem som eier og hva man kan ha rett til å gjøre.

Min tredje målsetning var å undersøke hvordan en markedsliberal forståelse av eiendomsrettigheter er i konflikt med måten utmarka har vært brukt og brukes og hvordan den forstås. Det er altså ikke sikkert at en rigid, moderne forståelse av eiendomsrettigheter fullt ut er akseptert, og det kan tenkes at en mer tradisjonelt forankra oppfatning av og forventninger til eierskap, bidrar til synspunkter på dagens forvaltning av utmark generelt og utbygging av vindindustri spesielt.

Det overordna bildet har vist oss en gjentakende og pågående konflikt mellom statlig kontroll, kommersielle interesser og lokale behov. Alternative forståelser av eierskap, kulturelt forankra til *stedet*, og naturen som en arena for sosial integrasjon og vedlikehold av relasjoner og normer, blir skjøvet til side av kapitalens ekspansjon ut i utmarka. Dermed blir vi vitne til en *sosial og kulturell appropriasjon*. Kanskje kan gjenstridigheten i tradisjonelle normer fungere som en motkraft til en statlig, kapitalistisk og imperialistisk innskrenking av lokal råderett over og tilgang til natur. Essensen av dette en fortelling om langvarig dragkamp om kontroll og eierskap, og om stedets tradisjonelle normer som aktør i en moderne, ideologisk motstandskamp.

8.2 Nye spørsmål reiser seg

I løpet av arbeidet med det empiriske materialet, har det dukket opp en rekke spørsmål som ikke har kunnet belyses innenfor rammene av denne oppgaven. Vi har blant annet fått et innblikk i hvordan vindkraftmotstanderne som deltok i studien forholder seg til tradisjonelle og liberalistiske forståelser av eierskap og rettigheter. Vi har derimot ikke noen innsikt i hvordan grunneierne som har ønska eller ønsker utbygging av vindkraftverk stiller seg til den samme problematikken. Kunnskap om dette ville vært et interessant supplement og en utvidelse av forståelsen for tematikken. Hvordan forholder grunneiere som er positive til vindkraft seg til tradisjonelle normene for bruk, eierskap og salg?

Jeg har også spurt meg selv om kanskje ikke mitt marxistiske perspektiv er det som egner seg best til å undersøke av det verdimeslige grunnlaget for den rurale forståelsen av eiendomsrett. Den samme tematikken kunne også vært studert med andre briller – et annet teoretisk rammeverk. Det er ikke sånn at all motstand mot kapitalens utvidelse er basert på sosialistiske forestillinger, men verdiene som ligger til grunn for protesten kan også være av klassisk, konservativ art.

Ett tema som jeg gjerne skulle hatt empirisk materiale og tid til å dykke dypere ned i, er den interne dissonansen som informantene uttrykker om grunneierretten. Har deler av grunneierretten som ble lovlig utvida i 1899 befestet seg som noe godt og sant? Eller er aksepten av en språklig art? Eller kan den være strategisk, for å hegne om ytterligere frarøvelse? Kan grunneierretten fungere som et skjold mot imperialisme? Mitt eget datamateriale belyser i liten grad disse spørsmålene som jeg sitter igjen med, men kanskje kan funnene fra denne oppgaven være et utgangspunkt for videre studier av dette feltet.

8. Litteratur

- Agnew, J. A., Shelley, F. M., & Pringle, D. G. (2003). Agnew, J.A. 1987: Place and Politics: the geographical mediation of state and society. *Progress in human geography*, 27(5), 605-614. doi:10.1191/0309132503ph451xx
- Althusser, L. (2006). Ideology and ideological state apparatuses (notes towards an investigation). In.
- Arkivverket. (2018). Allmenninger. Retrieved from <https://www.arkivsenteret.no/nyveileder/eiendom/allmenninger/>
- Arksey, H., & Knight, P. T. (1999). *Interviewing for social scientists : an introductory resource with examples*.
- Augustin, Slaattelid, H., & Farestveit, Å. (2009). *Confessiones* (3. utg. ed.). Oslo: Samlaget.
- Austin, L. M. (2018). The Public Nature of Private Property. In (pp. 1-22). United Kingdom: United Kingdom: Cambridge University Press.
- Bay, L. A., Worsøe, O. I., Thomsen, H., & Helle-Olsen, K. (2004). *Heiberghiene - fra rikmannsjakt til enkelt friluftsliv* (Vol. 2003). Stavanger: Stavanger turistforening.
- Berge, E. (2006). Protected areas and traditional commons: values and institutions. *Norsk geografisk tidsskrift*, 60(1), 65-76. doi:10.1080/00291950600548907
- Bjerkestrand, E., Aass, H., & Bølling, J. K. (2014). *Skyggekast fra vindkraftverk*. Norges vassdrags- og energidirektorat Retrieved from https://publikasjoner.nve.no/veileder/2014/veileder2014_02.pdf
- Bjørkvik, H., & Holmsen, A. (1972). *Kven åtte jorda i den gamle leiglendingstida? : fordelinga av jordeigedom i Noreg i 1661*. Trondheim: Tapir.
- Borgnes, J. (2003). Statsallmenninger og fjellstyreforvaltning. *Tidsskriftet Utmark*, 3. Retrieved from https://utmark.org/portals/utmark/utmark_old/utgivelser/pub/2003-3/art/Borgnes_utmark_3_2003.html
- Brown, K. M. (2006). The role of moral values in contemporary common property enactment. *Norsk geografisk tidsskrift*, 60(1).
- Brown, K. M. (2007a). Reconciling moral and legal collective entitlement: Implications for community-based land reform. *Land use policy*, 24(4), 633-643. doi:10.1016/j.landusepol.2006.02.004
- Brown, K. M. (2007b). Understanding the materialities and moralities of property: reworking collective claims to land. *Transactions - Institute of British Geographers (1965)*, 32(4), 507-522. doi:10.1111/j.1475-5661.2007.00279.x

- Brox, O. (2016). *På vei mot et postindustrielt klassesamfunn? : om vi vil unngå for store forskjeller i våre barns Norge, er det mye å lære av våre forfedre*. Oslo: Pax.
- Bugge, L. (2002). Pierre Bourdieus teori om makt. *Agora (Oslo, Norway)*, 20(3-4), 224-248. doi:10.18261/ISSN1500-1571-2002-03-04-13
- Carruthers, B. G., & Ariovich, L. (2004). The Sociology of Property Rights. *Annual review of sociology*, 30(1), 23-46. doi:10.1146/annurev.soc.30.012703.110538
- Christophers, B. (2016). For real: land as capital and commodity. *Trans Inst Br Geogr*, 41(2), 134-148. doi:10.1111/tran.12111
- Dahl, R. A. (1957). The concept of power. *Syst. Res*, 2(3), 201-215. doi:10.1002/bs.3830020303
- Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora. (2021). Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora. Retrieved from <https://www.forskningsetikk.no/retningslinjer/hum-sam/forskningsetiske-retningslinjer-for-samfunnsvitenskap-og-humaniora/>
- Durkheim, É. (2000). *Om den sociale arbeidsdeling*. København: Reitzel.
- Engelstad, F. (2003). *Næringslivet mellom marked og politikk*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Flemsæter, F., & Brown, K. M. (2021). Menneske og dyr i grenseland - om rettar, rettferd og rett ferd i utmarka. In F. Flemsæter & B. E. Flø (Eds.), *Utmark i endring* (pp. 191-211). Oslo: Cappelen Damm akademisk NOASP.
- Flo, A. B. (2015). Utreder skogselskaper. Retrieved from <https://www.statskog.no/nyheter/utreder-skogselskaper>
- Galtung, J. (2008). The meanings of history : enacting the sociocultural code. In *Meaning & Representation in History* (pp. [89]-107). New York: Berghahn Books.
- Harvey, D., & Leborg, A. (2005). *Den nye imperialismen*. Oslo: Oktober.
- Hernes, G. (1975). *Makt og avmakt : en begrepsanalyse*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Holme, I. M., & Solvang, B. K. (1996). *Metodevalg og metodebruk* (3. utg. ed.). Oslo: TANO.
- Hompland, A. (1984). *To-kyrs industriarbeidarar i streik : Trælandsfos, Kvinesdal, 1925*. Oslo: Samlaget.
- Høyesterett, N. (2021). Vedtak om konsesjon til vindkraftutbygging på Fosen kjent ugyldig fordi utbyggingen krenker reindriftssamenes rett til kulturutøvelse. Retrieved from <https://www.domstol.no/no/hoyesterett/avgjorelser/2021/hoyesterett-sivil/hr-2021-1975-s/>

- Høyfjellskommisjonen. (1914). *Høyfjellskommisjonens forhandlinger: forsaavidt angaar 3dje grænseopgangsfelt*. Retrieved from Kristiania:
<https://media.digitalarkivet.no/view/51984/1158>
- Imsen, S., & Winge, H. (1999). *Norsk historisk leksikon : kultur og samfunn ca. 1500-ca. 1800* (2. utg. ed.). Oslo: Cappelen akademisk forl.
- Jacobsen, D. I. (2022). *Hvordan gjennomføre undersøkelser? : innføring i samfunnsvitenskapelig metode* (4. utgave. ed.). Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Jøssang, T. I., & Holmen, M. W. (2024, 5. mars). Bekymret for støyforurensning fra så store vindmøller. *Aftenbladet*. Retrieved from
https://www.aftenbladet.no/lokalt/i/y6Q9ma/bekymret-for-stoeyforurensning-fra-saa-store-vindmoeller?utm_source=kopierlink&utm_content=deleknapp&utm_campaign=topp
- Kaposy, T., & Szeman, I. (2011). *Cultural theory : an anthology*. Malden. Mass: Wiley-Blackwell.
- Koht, H. (1975). *Norsk bondereising* (Vol. 425). Oslo: Pax.
- Kraftlandet. (2023). Vindkraft gjennom tidene. Retrieved from <https://kraftlandet.no/episodar/hva-er-det-med-vindkraften/vindkraft-gjennom-tidene/>
- Leiren, M. D., Aakre, S., Linnerud, K., Julsrud, T. E., Di Nucci, M.-R., & Krug, M. (2020). Community Acceptance of Wind Energy Developments: Experience from Wind Energy Scarce Regions in Europe. doi:10.17169/refubium-27158
- Lindhjem, H., Dugstad, A., Grimsrud, K. M., Kipperberg, G., & Navrud, S. (2022). Medvind for landbasert vindkraft eller stille før ny storm? Vi har tatt tempen på folks preferanser for videre utbygging. *Samfunnsøkonomen*, 2022(5), 48-61.
- Lov om fastsetjing og endring av eigheds- og rettshøve på fast eiendom m.m. (jordskiftelova), § § 1-1 (2013).
- Lov om planlegging og byggesaksbehandling, 11 C.F.R. (2015).
- Marx, C. (1867). Ch. 26: The Secret Of Primitive Accumulation. In *Das Kapital, Book I*.
- Forskrift om jakt- og fangsttider samt sanking av egg og dun for jaktseongene fra og med 1. april 2022 til og med 31. mars 2028 § 5. Snarefangst etter ryper C.F.R. (2024).
- NVE. (2019). *Forslag til nasjonal ramme for vindkraft*. Retrieved from
http://publikasjoner.nve.no/rapport/2019/rapport2019_12.pdf
- NVE. (2022). Kunnskapsgrunnlag om virkninger av vindkraft på land. Retrieved from
<https://www.nve.no/energi/energisystem/vindkraft/kunnskapsgrunnlag-om-virkninger-av-vindkraft-paa-land/>

- NVE. (2023). Forurensning. Retrieved from <https://www.nve.no/energi/energisystem/vindkraft/kunnskapsgrunnlag-om-virkninger-av-vindkraft-paa-land/forurensning/>
- Paulson, J., & Tomiak, J. (2022). Original and Ongoing Dispossessions: Settler Capitalism and Indigenous Resistance in British Columbia. *Journal of historical sociology*, 35(2), 154-169. doi:10.1111/johs.12365
- Pels, D. (1998). *Property and Power in Social Theory: A Study in Intellectual Rivalry* (Vol. 14). London: London: Routledge.
- Purnell, J. (1999). With All Due Respect: Popular Resistance to the Privatization of Communal Lands in Nineteenth-Century Michoacan. *Latin American research review*, 34(1), 85-121.
- Reeve, A. (1986). *Property*. London: London: Macmillan Education UK.
- Reiten, M., & Ravna, Ø. (2007). Grensegang og rettsavklaring i utmark og høvfjell.
- Russel, B. (1938). Power, a new social analysis. Retrieved from <https://russell-j.com/beginner/POWER1938-TEXT.HTM>
- Ryen, A. (2002). *Det kvalitative intervjuet : fra vitenskapsteori til feltarbeid*. Bergen: Fagbokforl.
- Sejersted, F. (2002). *Demokratisk kapitalisme : revidert utvalg* ([Rev. utg.]. ed.). Oslo: Pax.
- Sentralbyrå, S. (2024). Priskalkulator. Retrieved from <https://www.ssb.no/kalkulatorer/priskalkulator>
- Sevatdal, H. (2006). Institutions and innovations: Property and land use in Norwegian outfields. *Norsk geografisk tidsskrift*, 60(1), 77-88. doi:10.1080/00291950600548899
- Sevatdal, H., Sky, P. K., & Berge, E. (2017). *Eigedomshistorie : hovedlinjer i norsk eigedomshistorie frå 1600-talet fram mot nåtida*. Oslo: Universitetsforl.
- Silverman, D. (2016). *Qualitative research* (4th ed. ed.). Los Angeles, Calif: Sage.
- Smith, A. (1776). *An Inquiry to the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London.
- Sprauten, K., & Tranberg, A. (1996). *Norsk bondeøkonomi 1650-1850*. Oslo: Samlaget.
- Spaak, T. (2016). The Legal Philosophy of Ingemar Hedenius. In (pp. 435).
- Stenseth, G. (2005). *Almenningens janusansikt : en sammenlignende rettslig analyse av almennings- og sameieforhold i norsk utmark*. Gyldendal akademisk, Oslo.
- Stenseth, G. (2008). Om jakt, sameie og «kløyvd eigedomsrett» i Norge. *Tidsskrift for rettsvitenskap*, 121(2), 61-76.

- Stortinget. (2023). Vedtak til lov om endringer i energiloven og plan- og bygningsloven (vindkraft på land) Retrieved from <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Vedtak/Beslutninger/Lovvedtak/2022-2023/vedtak-202223-120/>
- Sundt, P., Haugedal, S. R., Rem, T., & Schulze, P.-E. (2020). *Norske landbaserte kilder til mikroplast*. Retrieved from <https://www.miljodirektoratet.no/publikasjoner/2021/april-2021/norske-landbaserte-kilder-til-mikroplast/>
- Tjora, A. H. (2017). *Kvalitative forskningsmetoder i praksis* (3. utg. ed.). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Tjora, A. H. (2018). *Hva er fellesskap* (Vol. 63). Oslo: Universitetsforl.
- Tvinnereim, E., Gregersen, T., & Faleide, I. K. (2023). Fremdeles delte meninger om landbasert vindkraft, mens flertallet for havvind minker noe. Retrieved from <https://www.energiogklima.no/nyhet/fremdeles-delte-meninger-om-landbasert-vindkraft-mens-flertallet-for-havvind-minker-noe>
- Vasstrøm, M., & Lysgård, H. K. (2020). Bevegelser i Norsk vindkraftpolitikk – drivkrefter, motkrefter og fremtidige utfordringer. In: University of Agder.
- Weber, M., Fivelsdal, E., & Østerberg, D. (2010). *Makt og byråkrati : essay om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier* (3. utg., 6. oppl. [i.e. rev. oppl.]. ed.). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Øidne, G. (1950). *Audnedalen*: Universitetet i Oslo.
- Øidne, G. (1969). *Nedre Mandalen ved midten av det 20. hundreåret: Natur, næring og befolkning: Det tidligere Mandal prestegjeld*.

9. Vedlegg

Vedlegg 1: Intervjuguide

Innledning

Presentasjon av meg selv og prosjektet. Takk for at du tar deg tid til å prate med meg!

Med tanke på at du har tatt et tydelig standpunkt mot vindmøllebygging her i ***, har jeg lyst til å høre mer om tankene dine om heiområdene og åssen vi bør bruke naturen.

Generelt

Hvor lenge har du bodd i **?

Bruker du utmarka/heia i **? Hvordan?

Hvem andre bruker disse områdene? Til hva?

Hva tror du er de viktigste grunnene til folk som er mot vindkraftutbygginga her?

Hva er DINE viktigste grunner?

Hva kan eies?

Tenker du at vindmølle-utbygginga skiller seg fra andre industriprosjekter (vannkraft, gruvedrift, skogbruk etc.)? Hvordan?

Er det noe du synes man som grunneier ikke bør kunne bestemme? (Ferdsel, bruk, allemannsrett, nedbygging osv.)

(Synes du noen områder ikke bør kunne eies?)

Hvem kan eie?

Ville du sett annerledes på saken om det var noen her i ** som eide vindmølleparkene? (og kunne tjene penger på dem)

Hva om det var bygda? Kommunen? Staten? Gamleheimen?

Hva kan man gjøre med eiendommen?

Hvilke aktiviteter og prosjekter synes du det er greit å ha på heia? (Jakt? Scooterkjøring? Vei? Hytte? Jakthytte? Gapahuk? Henger dette sammen med hvem som kan dra nytte av det?)

Hvem bør tas mest hensyn til når det bestemmes hva et område skal brukes til? -Noen tiltak i utmarka oppfattes gjerne som at de gjør det lettere og artigere for folk å oppholde seg i naturen (stier, gapahuker, merking osv.), mens andre tiltak fungerer motsatt (gjerder, hogst, industri osv.).

Hvilke hensyn er viktigst? (lokal bruk vs allemannsretten) Forskjellige ting oppfattes ulikt av forskjellige folk. Det som er oppmuntrende for noen kan være avskrekkende for andre (stier, snøscootere, hytter m.m.).

Er det noen aktiviteter eller inngrep du synes ikke er ok å gjøre i utmarka?

Er det noen steder det kan være *fornuftig* å sette opp vindmøller?

Hvordan kontrolleres eiendom og bruk?

Vet du hvem som har vært involvert i prosessen om vindmøller i **? Er det noen som burde vært med som ikke har blitt hørt? Motsatt?

Ville du tenkt annerledes om det, hvis for eksempel kommunestyret hadde gitt konsesjonene?

Hvem mener du burde kunne bestemme over hva utmarka skal brukes til? Ville resultatet blitt annerledes da? Hvorfor?

Hvordan overføres eiendom?

Vet du om noen grunneiere som har inngått avtale med utbyggere?

Vet du noe om hvordan inngåelsen av avtaler om leie har foregått? Hva synes du om det?

Veit du om det har skapt uvennskap / vanskelige relasjoner mellom folk lokalt? På hvilken måte?

Konsekvenser

Påvirker (en eventuell) vindkraftutbygginga bruken din av naturen/Utmarka i ***?

Mener du at du har «mista» / kommer til å «miste» noe pga. vindkraftutbygginga?

Hvem synes du at har kommet / tror du vil komme godt ut av vind-prosjektene i *? (På hvilken måte?)

Hvem mener du har tapt /vil tape på vindkraftutbygginga? (hvordan?)

Vedlegg 2: Informasjonsskriv og samtykkeerklæring

Vil du intervjues til masteroppgaven

«Sosiale og historiske forutsetninger for lokal vindmølle motstand i Indre Agder»?

Dette er et spørsmål til deg om å delta i et forskningsprosjekt hvor formålet er å forsøke å forstå bakgrunnen for motstanden mot vindmølleparker i Indre Agder. I dette skrivet gir vi deg informasjon om målene for prosjektet og hva deltakelse vil innebære for deg.

Formål

Formålet med dette masterprosjektet i sosiologi er å forsøke å forstå de sosiale og historiske forutsetninger for lokal vindmølle motstand i Indre Agder. Jeg vil ha et spesielt fokus på folks forståelse av eiendomsforhold og tanker om utmarka, og foreta intervjuer med personer som er oppvokst i det aktuelle lokalsamfunnet og har tatt standpunkt mot vindmøllebygging i heiene.

Hvem er ansvarlig for forskningsprosjektet?

Universitetet i Agder, Institutt for sosiologi og sosialt arbeid er ansvarlig for prosjektet.

Hvorfor får du spørsmål om å delta?

Du får spørsmål om å delta fordi det har kommet meg for øre at du har vært deltakende i den lokale motstanden mot vindmølleutbygging og/eller at du har et særskilt personlig engasjement for saken.

Hva innebærer det for deg å delta?

Ved å bli en del av prosjektet, vil du si deg enig i å delta i et intervju, hvor jeg vil stille deg spørsmål som går på ditt forhold til naturen og utmarka, og også generelle refleksjoner rundt naturforvaltning. Intervjuet vil dokumenteres med bruk av lydopptaker og håndskrevne notater.

Det er frivillig å delta

Det er frivillig å delta i prosjektet. Hvis du velger å delta, kan du når som helst trekke samtykke tilbake uten å oppgi noen grunn, så lenge dette skjer før oppgaven skal leveres. Alle opplysninger om deg vil da bli anonymisert. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg.

Ditt personvern – hvordan vi oppbevarer og bruker dine opplysninger

Vi vil bare bruke opplysningene om deg til formålene vi har fortalt om i dette skrevet. Vi behandler opplysningene konfidensielt og i samsvar med personvernregelverket. Det vil kun være meg/student og veiledere som har tilgang til opplysninger og uredigert data i etterkant av intervjuet. Du vil ikke fremgå med navn i oppgaven, og andre opplysninger som kan identifisere deg vil om ønskelig også anonymiseres.

Hva skjer med opplysningene dine når vi avslutter forskningsprosjektet?

Prosjektet skal etter planen avsluttes mai 2024. Personopplysninger og lydopptak vil etter dette lagres sikkert, for å kunne brukes til eventuelle oppfølgingsstudier. Kun jeg, Helle Qvale Ringereide, vil ha tilgang til disse.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:

- innsyn i hvilke personopplysninger som er registrert om deg,
- å få rettet personopplysninger om deg,
- få slettet personopplysninger om deg,
- få utlevert en kopi av dine personopplysninger (dataportabilitet), og
- å sende klage til personvernombudet eller Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger.

Hva gir oss rett til å behandle personopplysninger om deg?

Vi behandler opplysninger om deg basert på ditt samtykke.

På oppdrag fra Universitetet i Agder har SIKT – Kunnskapssektorens tjenesteleverandør, vurdert at behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet er i samsvar med personvernregelverket.

Hvor kan jeg finne ut mer?

Hvis du har spørsmål til studien, eller ønsker å benytte deg av dine rettigheter, ta kontakt med:

- Helle Qvale Ringereide, student
tlf: 95999181

e-post: helle.ringereide@hotmail.com

- Ove Skarpenes, veileder for prosjektet, professor ved UiA
e-post: ove.skarpenes@uia.no
- Vårt personvernombud: Trond Hauso, personvernombud@uia.no

Hvis du har spørsmål knyttet til Personverntjenester sin vurdering av prosjektet, kan du ta kontakt med:

- Personverntjenester på epost (personverntjenester@sikt.no) eller på telefon: 53 21 15 00.

Med vennlig hilsen

Prosjektansvarlig (veileder)

Student

Samtykkeerklæring

Jeg har mottatt og forstått informasjon om prosjektet *Sosiale og historiske forutsetninger for lokal vindmølle motstand i Indre Agder*, og har fått anledning til å stille spørsmål. Jeg samtykker til:

- å delta i intervju.
- at mine personopplysninger lagres etter prosjektslutt, til eventuelle oppfølgingsstudier.

Jeg samtykker til at mine opplysninger behandles frem til prosjektet er avsluttet.

(dato / sign)

Vedlegg 3: Godkjenning fra Sikt

Meldeskjema for behandling av personopplysninger

<https://meldeskjema.sikt.no/5a232e51-e884-461f-90a8-96f2c0c9b97f/vurdering>



Vurdering av behandling av personopplysninger

Referansenummer
260770

Vurderingstype
Standard

Dato
21.02.2024

Tittel

Sosiale og historiske forutsetninger for lokal vindmølle motstand i indre Agder

Behandlingsansvarlig institusjon

Universitetet i Agder / Fakultet for samfunnsvitenskap / Institutt for sosiologi og sosialt arbeid

Prosjektansvarlig

Ove Skarpenes

Student

Helle Qvale Ringereide

Prosjektperiode

01.01.2022 - 01.06.2024

Kategorier personopplysninger

Alminnelige

Særlige

Lovlig grunnlag

Samtykke (Personvernforordningen art. 6 nr. 1 bokstav a)

Uttrykkelig samtykke (Personvernforordningen art. 9 nr. 2 bokstav a)

Behandlingen av personopplysningene er lovlig så fremt den gjennomføres som oppgitt i meldeskjemaet. Det lovlige grunnlaget gjelder til 01.06.2024.

[Meldeskjema](#)

Kommentar

Personverntjenester har vurdert endringene registrert i meldeskjemaet.

Det er vår vurdering at behandlingen av personopplysninger i prosjektet vil være i samsvar med personvernlovgivningen så fremt den gjennomføres i tråd med det som er dokumentert i meldeskjemaet med vedlegg. Behandlingen kan fortsette.

Hele prosjektet er utsatt og vi har nå registrert 01.06.2024 som ny sluttdato for forskningsperioden.

DELE PROSJEKTET MED PROSJEKTANSVARLIG

Du må dele prosjektet med prosjektansvarlig. Velg "Del prosjekt" øverst i meldeskjemaet. Hvis prosjektansvarlig ikke godtar invitasjonen innen én uke, må du sende en ny invitasjon.

OPPFØLGING AV PROSJEKTET

Vi vil følge opp ved planlagt avslutning for å avklare om behandlingen av personopplysningene er avsluttet.

Lykke til med prosjektet!

Vedlegg 4: Eksempel på empirinær koding av Høyfjellskommisjonen i skjema

Fri jakt
<p>«Vidnet forklarer, at alltid hadde man her i Bykle anset grundeieren berettiget til jagten, ogsaa efter ren, men man tok det ikke saa nøie i gamle dager og stængte ikke for nogen, om en fremmed skulde ville gaa paa jagt. Ogsaa til fisket i fjeldevandene har grundeierne anset sig berettiget, men de har ikke negtet andre at fiske der»</p> <p>(Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 9)</p>
<p>«Efter hvad der er fortalt vidnet skulde enhver kunne fiske frit i vandene i drifteheierne. Vidnets far og en husmand Olav Løining hadde saaledes været like op til Skrevandet og Syndevandet og fisket. De hadde hat hest med og drev ved siden av fisket ogsaa med jagt. De hadde ikke bedt nogen om tilladelse hertil, det var ikke nødvendig»</p> <p>(Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 15)</p>
<p>«Ogsaa i ældre tid har der været jagt i Holmevassheien, men der blev jaget uten at spørre om tilladelse av hvemsomhelst. Der er inden heien baade fiskevand og fiskeelver og efter delingsforretningen av 1860 er alt fiske i disse fælles for Aadnerams eiere»</p> <p>(Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 36)</p>
<p><i>I de høieste trakter antar vidnet, at der har været drevet jagt i al den tid, vidnet har færdedes i heierne. Han har altid hørt tale om reinjagt baade fra bygderne i Sætersdal og Sirdal, og i ældre tid blev denne drevet frit over alt, saavidt vidnet vet»</i></p> <p>(Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 40)</p>
<p>«Før smalebeitingen tok sin begyndelse i heierne, gik enhver frit paa dyrejagt i samme, og det samme var vistnok ogsaa tilfælde senere, men da var det bare en og anden, som kunde slænge som jæger»</p> <p>(Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 42)</p>

«Fisket i vandene i heromhandlede strækninger, forklarte vidnet, hadde været frit for alle og enhver»

(Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 42)

«Hvad jagten angaar, forklarer vidnet, at vilde nogen ha sig et dyr i disse heier, gik han op og skjøt sig et. De gik, naar de vilde, uten at spørre om tilladelse»

(Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 42)

«Tidligere var der mange gjæterhytter i drifteheierne, hvilke hytter blev benyttet av enhver, som færdedes i heierne, da de stod aapne. Det er nu ikke mange igjen av slike hytter i dr. Heibergs heiestrækninger, da Heiberg har lat dem rive ned og delvis benyttet materialerne til opførelse av nye andre hus i heierne. Vidnet hadde selv, da hans far solgte Holmevashei til Heiberg, været med sin far og revet ned en saadan gammel hytte, som de satte op igjen paa Djupevasodden»

(Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 43)

«Før den nye jagtlov ansaaes det frit for enhver at jage efter vildren her i Bygland»

(Høyfjellskommisjonen, 1914, pp. 25-26)

«Til den nye jagtloven kon, gik hvem som vilde paa jagt i fjeldet om hverandre. Efter den nye jagtlov blev det noget annerledes, og da man begyndte at sælge heierne, blev det forbi med den fri jagt i fjeldet.»

(Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 14)

«Hvad jagten angaar har snarefangst av fugl været anset som vedkommende grundeiers ret alene i drifteheien, likesom hjemme i anden mark. Før jagtloven var jagten ellers anset som fri baade paa drifteheierne og i hjemmemarken.» (Valle)

(Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 20)

«Han spurte Aadnerams eiere om tilladelse til at sætte snarer i Holmevasheien og tilføier, at ha kunde jo ikke sætte snarer i andemands skog uten tilladelse» (Sirdal)

(Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 43)

Grunneiers jakt- og fiskerett

«Der er meget ryper i heien ogsaa, og fanges ryperne her alene av Knabens opsittere. Der er fiskevand rundt omkring i heien, og grundeierne anser sig ogsaa eneberettiget til fisket inden heiestrækningen. Jagten har ikke tidligere været drevet i den utstrækning, som den nu drives i.»

(Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 33)

«Saavidt vidnet har forstaat det, maa det være vedkommende grundeiere, som nu efter jagtloven har retten til jagten i de respektive heiestrækninger, og fremmede jægere maa ha grundeiers tilladelse for at drive der. Vidnet kjender ikke til, at nogen i de av ham omnævnte heier har gaat paa jagt efter jagtkort, utsted av lensmanden.»

(Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 34)

«Vidned forklarer, at grundeierne ogsaa har eiet vandene inden vedkommende heiestrækninger og anseet sig eneberettiget til fisket i vandene. Men vidnet kjender ikke til, at det har været paatalt fra grundeierne, om nogen fremmed har fisket i vandene uten at spørre om tilladelse. Det er helst stangfiske, som utøves av fremmede og som grundeierne som regel finder seg i.»

(Høyfjellskommisjonen, 1914, p. 34)

Vedlegg 5: Eksempel på empirinær koding av intervjuer i skjema

<p>Fredrik</p> <p>Ja, så jeg vil si det burde være kommunen, men det bør men det bør også være... nå holder jeg på med en underskriftskampanje hjemme. Jeg har fått inn nå ca 100 underskrifter. Jeg trenger bre 28 på grunn av befolkningsskalaen. Så har jeg fått inn 100 nå foreløpig, men jegs kal slutte av nå etter påske og levere inn de papirene. Altså van... altså folkeavstemning! Det er folk i kommunen som bør avgjøre om de vil ha det eller ikke. Ikke bare de som sitter i kommunestyret. Så det... for de tenker egentlig bare penger inn til kommunene. De tenker ikke på hva de ødelegger for befolkningen. Så det det er liksom det.</p> <p>H.Q.R</p> <p>I sånne store naturinngrep, tenker du...</p> <p>Fredrik</p> <p>Ja, altså så store naturinngrep som dette, for du vet det er ingen som er under 20 kvadratkilometer, i hvert fall de jeg har sett nå i det siste, så det er...</p>	<p>Lokal bestemmelse</p>
<p>Brit</p> <p>Ja, kun til grunneierene. Naboen som sitter på siden og får ulempen, ikke et ord han skulle ha sagt. Man vet ikke før det er avgjort, en kan ikke med å så si å så si noe hvis ikke en da begynner med sånn som vi begynte med protestliste.</p>	<p>Grunneiers bestemmelsesrett</p>
<p>Arild</p> <p>Og det... Nei, det synes jeg er bra. Tenker jo det, for det var jo det at en ble jo liksom overkjørt bare sånn at hvis grunneierne sa ja, så fikk de det. Jeg så jo Evje og Hornnes nå just. De vil jo ikke inn de vil jo ikke, jeg tror de vedtok et prinsippvedtak, at de skulle ikke se de der der søkerne en gang.</p>	
<p>Brit</p> <p>Men jeg mener på det siste. Altså du må du skal ha en viss... du kan du skal... du skal kunne bestemme over ditt eget innenfor visse visse retningslinjer. Innenfor en ramme. Også må det du må ha en overordna... du må ha overordna på toppen liksom sånn e når det gjelder sånn store... altså du må ha noe på landsplan hvordan en tenker.</p>	

Dag	Fordel vs ulemper
<p>Nei nei eller nja, eller ... og det er klart som grunneier så kan du jo bestemme litt da, men det... det får jo store konsekvenser for andre enn i hvert fall kun et sånn et prosjekt. Men ikke sant det er jo bare til slutt så er jo fordelene større enn ulempene sier NVE også. Så er det sånn. En har ikke noe en skulle ha sagt der.</p>	
<p>Sandra</p> <p>Nei han la jo fram masse poeng masse ting som de undersøkte og og kom ut med en poengsum eller ett eller annet sånn at sånn at de fant ut ulemper og fordeler og sånn, og til slutt så ender det ALLTID med at fordelene var større enn ulempene. Det har det hett hele tiden. Uansett hva vi kom med eller hva de fant ut, så blei det alltid at fordelene var større enn ulempene.</p> <p>Da hadde vi et innlegg i i på et større møte der og da da spurte vi... da kom vi fram med det... hadde vi det med at fordelene var større enn ulempene – fo hvem! I alle fall ikke for de som bor her! Helt ærlig talt. Men nå gikk jo litt fort fram, jeg vet ikke jeg.</p>	